

MAGYAR MÚZEUMOK

2007/1

TAVASZ

HUNGARIAN MUSEUMS

Volume 13 Number 1

SPRING

Sztrádarégészet

Motorway-Archeology

Árpád-kori Csatár falu, Letenye–Lapuleveles-dűlő (M7)
The village of Csatár from the Arpadian Age, Letenye–Lapuleveles (M7)

Kerámia lófej töredéke, Nagyrécse–Tuskevári-dűlő lelőhelyről (M7)
Fragment of a ceramic horse head from the Nagyrécse–Tuskevári-field site (M7)
Fotók – Photos: Bicskei József

Urnatemető, Apostag (M5)
Urn cemetery, Apostag (M5)

Egyik oldalán férfi, másik oldalán női ábrázolású edény. Lengyel-kultúra, Bátaszék–Malomrét-dűlő (M6)
Pot with the figure of a man on one side, with the figure of a woman on the other. Lengyel-culture, Bátaszék–Malomrét-dűlő (M6)

Kemence a Szederkény–Kukorica dűlő területén (M6)
Furnace in the Szederkény–Corn-field site (M6)

Újkőkori oszlopvázas épület feltárása (M0)
Neolithic column framed building (Motorway M0)

Az eddigiekben is tájékoztattuk olvasóinkat jelentős régészeti felfedezésekről, de úgy ítéltük, hogy érdemes önálló számat szentelni annak a másfél évtizedes folyamatnak a bemutatására, mely számos megyei múzeumban és a főváros múzeumában a régészeti anyag megduplázódását eredményezte. A jelenleg hatályos örökségvédelmi törvény 2001 őszén lépett életbe, mely alapján – az európai normáknak is megfelelően – minden földmunkával, építkezéssel járó beruházás előtt a beruházó költségén el kell végezni az érintett régészeti lelőhelyek előzetes feltárását. A fejlesztések közül kiemelkednek az országos közúthálózat bővítésével kapcsolatos régészeti feladatok, hiszen ezek olyan kihívást jelentettek a magyar régészet számára, mellyel korábban nem szembesült.

Lapszámunk terjedelme nem teszi lehetővé, hogy minden jelentős feltárást bemutassunk. Az M3 autópálya négy megyét érintő régészeti kutatásait, melyekről kiállítás-sorozat és az 1997-ben megjelent *Utak a múltba* címet viselő tanulmánykötet készült, továbbá az M5 autópálya építését megelőző feltárást is csak egy-egy cikk reprezentálja. A felkérések az újabb kutatásokra vonatkoztak. A nyolc „autópályás” írás mellett olvashatunk a Vásárhelyi-tervet továbbfejlesztő program keretében végzett, valamint egy hulladéklerakó területén folytatott nagyfelületű feltárássokról.

Az írásoknak különös aktualitást ad a 2007 február-márciusában lezajlott folyamat, mely a nagyberuházásoknál gyökeresen megváltoztatja a kialakult rendszert, és a feltárási feladatok ellátására egy új központi állami szervet/részleget (*Régészeti Szakszolgálat*) hoz létre. A szakmai szereplők megalapozott aggályokat fogalmaztak meg: hogy az új szervezet mennyire lesz képes a feladatokat az elvárásoknak megfelelően, szakmailag hitelesen és jó színvonalon ellátni – ezt az idő majd megmutatja.

Maga a terepi kutatás az információszerzés meghatározó eleme, azonban a történeti rekonstrukcióhoz nélkülözhetetlen a feltárássok eredményeinek közérthető és tudományos megalapozottságú publikálása (mint pl. a Budapesti Történeti Múzeum *Kincsek a város alatt*, a Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága *Régészeti kutatások másfélmillió négyzetméteren*, vagy a Somogy megyei kutatásokat bemutató *Gördülő idő* című kiadványok). A társadalmi hasznosulás szempontjából nélkülözhetetlenek az előkerült emlékek megértését szolgáló múzeumi kiállítások, helyszíni bemutatóhelyek, régészeti parkok. A kiállítások közül háromról rövid ismertetést olvashatunk.

A folyóiratszám előkészítése idején a médiában számos támadás érte a régészeti szakmát. Úgy véljük, hogy az itt közreadott tanulmányok bepillantást engednek a feltáró munkák és az előkerült leletanyag volumenébe és értékeibe. Az eredmények önmagukért beszélnek.

Wollák Katalin

MAGYAR MÚZEUMOK

2007/1. TAVASZ

MŰHELY

Tari Edit: Egymillió négyzetméter régészeti feltárása az M0-s körgyűrű területén	3
Zsidi Paula – Reményi László: A Budapesti Történeti Múzeum kutatásai az M0-ás autópálya keleti szektorán	5
Anders Alexandra: Megelőző régészeti feltárások az M3-as és M35-ös autópályák nyomvonalán (2003–2006)	9
Somogyvári Ágnes: Nagyberuházások és régészet Bács-Kiskun megyében (M5)	14
Ódor János Gábor: Beszámoló az M6 autópálya Tolna megyei szakaszán végzett megelőző feltárássokról	18
Nagy Erzsébet: Az M6 – M60 gyorsforgalmi út Baranya megyei szakasza (2005–2006)	21
Honti Szilvia: Régészeti kutatások az M7-es autópálya nyomvonalán Somogy megyében	25
Vándor László: Régészeti feltárások az M7–M70-es autópálya zalai szakaszán	30
Csányi Marietta – Tárnoki Judit – Polgár Zoltán: A Vásárhelyi-terv továbbfejlesztése I. üteméhez kapcsolódó feltárások Jász–Nagykun–Szolnok megyében	34
Szörényi Gábor András: Régészeti kutatások a cigándi árvízi tározó területén (Pácin-Alharaszt)	36
Kocsis László: A tiszaroffi víztározó gátjának nyomvonalában végzett megelőző régészeti feltárássról	39
Mészáros Patrícia – Paluch Tibor – Sós-kuti Kornél – Sz. Wilhelm Gábor: Régészeti kutatások Felgyő határában	41
Ringer István: I. Rákóczi György pataki ágyúöntő műhelye	43

SZÁMVETÉS

Tóth János Attila: A magyar víz alatti régészet helyzete és lehetséges jövője	45
Czajlik Zoltán: Régészeti lelőhelyek kutatása légifényképes módszerekkel	47

KIÁLLÍTÁSOK

Szöcs Péter Levente – Marta Liviu: Autópálya vakondnézetből. A megelőző régészeti feltárássok eredményeiről egy kiállítás kapcsán	49
M. Aradi Csilla: „Gördülő Idő”. Időszaki régészeti kiállítás Kaposváron	50
Bertók Gábor – Hajdú Ádám: Légirégészeti kutatások Baranya megyében	51
Sinkó Katalin: József nádor termei a Múzeum körúton	53
Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia: „Hadiszerből emlék a békének”. Gondolatébresztő időszaki kiállítás a Hadtörténeti Múzeumban	56

IN MEMORIAM

Gergely Katalin: Dr. Koós Judit (1923–2006)	59
Katona András: Dr. Czére Béla (1915–2006)	59
H. Bathó Edit: Búcsú Tóth Jánostól (1934–2007)	60

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

Matuz Edit: Múzeumok mindenkinek – gondolatok a múzeumpedagógiai kiadványokról	61
E számunk szerzői	64

A címlapon

A rádpusztai lelőhelyek a 67-es útkorrekció területén

On the Cover

The sites of Rádpusztá on the area of the correction of road 67

Fotó – Photo: Rákóczi Gábor

A hátsó borítón

A Magyar Nemzeti Múzeum kiállításában
Csók István: A tavasz ébredése, 1900. és
Benczúr Gyula: Koszorút a mamának, 1876.

On the Back Cover

In the exhibition of the Hungarian National Museum

István Csók: The Awakening of Spring, 1900. and
Gyula Benczúr: A Wreath to Mama, 1876.

Fotók – Photos: Dabasi András

MAGYAR MÚZEUMOK**A Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület folyóirata**

Lapalapító: Éri István

Megjelenik évente négyszer

XIII. évfolyam 1. szám, 2007. tavasz

Főszerkesztő:

Selmeczi Kovács Attila

A lapszámot szerkesztette:

Wollák Katalin

Szerkesztőségi titkár: Gönczi Ambrus

A szerkesztőség tagjai: Basics Beatrix,
Cséve Anna, Holló Szilvia Andrea,
Kriston Vízi József, Wollák Katalin

A szerkesztőbizottság elnöke: Pintér János

A szerkesztőbizottság tagjai: Bertáné
Varga Judit, Kóczyánné Szentpéteri Erzsébet,
Kovács Péter, Vándor László

Fordítások: Gönczi Ambrus

Szerkesztőség:

1087 Budapest, Könyves Kálmán körút 40.

Telefon: 210-1330/155, fax: 210-1336

E-mail: pulszky@bot.nhmus.hu

www.pulszky.hu

Felelős kiadó: Balázs György

Nyomdai előkészítés: Stúdió 12 Bt.

Műszaki szerkesztő: Németh János

Színes feldolgozás: Stúdió 12 Bt.

Nyomdai munkálatok: Prospektkop Bt.

Felelős vezető: Racskó József

Előfizethető a kiadónál

(levélcím: 1476 Bp. 100. Pf. 206.),

illetve postautalványon, csekkel vagy

átutalással az alábbi számlaszámon:

K&H Bank 10200830-32323599

Előfizetési díj számonként: egyéni

előfizetőknél 800 Ft, közületeknek 1250 Ft.

HU ISSN 1219-4662

Megjelenik a

Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával

nka

Nemzeti Kulturális Alap

HUNGARIAN MUSEUMS

2007/1

SPRING

WORKSHOP

- Edit Tari: The Archaeological Excavations around the M0 Ring Motorway on 1 Million Square Meters **3**
- Paula Zsidi – László Reményi: Archaeological Researches of the Budapest History Museum on the Trace of the Eastern Sector of the M0 Motorway **5**
- Alexandra Anders: Preventive Archaeological Uncoverings along the Trace of the M3 and M35 Motorways (2003–2006) **9**
- Ágnes Somogyvári: Investment and Archeology in Bács-Kiskun County. **14**
- János Gábor Ódor: An Account of the Preventive Uncoverings of the Tolna County - Section of the M6 Motorway **18**
- Erzsébet Nagy: The Baranya County Section of the M6–M60 Motorways (2005–2006) . . . **21**
- Szilvia Honti: Archaeological Research on the Track of the Planned M7 Motorway in Somogy **25**
- László Vándor: Archaeological Uncovering Along the Zala County Section of the M7-M70 Motorways **30**
- Marietta Csányi – Judit Tárnoki – Zoltán Polgár: Archaeological Excavations Linked with the Development of the Vásárhelyi Plan, Phase 1, in Jász-Nagykun-Szolnok County **34**
- Gábor András Szörényi: Archaeological Investigations on the Site of the Cigánd Flood Storage Lake (Pácin-Alharaszt). **36**
- László Kocsis: About the Preventive Excavation Made on the Trace of the Dam of the Tiszaroff Reservoir **39**
- Patricia Mészáros – Tibor Paluch – Kornél Sóskuti – Gábor Sz. Wilhelm: Archaeological Excavations near Felgyő. **41**
- István Ringer: The Research of the Gun-Foundry of György Rákóczi I. in Sárospatak . . **43**

RECONING

- János Attila Tóth: Underwater Archaeology at Present and in the Future in Hungary . . . **45**
- Zoltán Czajlik: The Archaeological Research of Sites by Way of Aerial Photography **47**

EXHIBITIONS

- Péter Levente Szócs – Marta Liviu: Motorway from a Mole's View **49**
- Csilla M. Aradi: „Rolling Time”. Temporary Archeological Exhibition in Kaposvár **50**
- Gábor Bertók – Ádám Hajdú: Aerial Archaeology Researches in Baranya County **51**
- Katalin Sinkó: The Halls of Palatine József on the Museum Boulevard **53**
- Gergely Pál Sallay – Szilvia Závodi: Relics of Peace made from Weapons. A Temporary Exhibition in the War Museum. **56**

IN MEMORIAM

- Katalin Gergely: Dr. Judit Koós (1923–2006) **59**
- András Katona: Dr. Béla Czére (1915–2006) **59**
- Edith Bathó: Farewell to János Tóth (1934–2007) **60**

BOOK AND PERIODICAL REVIEW

- Edit Matuz: Museums for Everyone Programme – About Museum Education Publications **61**
- Autores of This Issue **64**

Egymillió négyzetméter régészeti feltárása az M0-s körgyűrű területén

Tari Edit

A Nemzeti Autópálya ZRt és a Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága között 2001 júliusában megkötött szerződés értelmében befejeztük az M0-s DK-i szakaszának régészeti próba- és megelőző feltárásait. A terepmunkát követően, 2006 novemberében – bevonva a megyei kollégák más autópálya-ásatásait is – egy átfogó, előadásokkal, vetítéssel egybekötött bemutatót tartottunk. Erről, köszönhetően a hatalmas munka résztvevőinek, valamint az érdeklődőknek, kiadványt készítettünk, melyben bemutattuk főbb eredményeinket.

A kötet tartalmazza az M0-s körgyűrű Pest megyei szakasza mellett a 4-es főút szélesítésének és az Abonyt elkerülő főútnak a megelőző feltárásait is. A teljes feltárási terület megközelítette a másfél millió négyzetmétert. Mindössze 62 régészeti lelőhelyet ismertettünk a kiadványban, számos gyönyörű légifotóval,¹ térképekkel, restaurált tárgyafotókkal, rajzokkal és ásatási felvételekkel. A könyv megírásában számos Pest megyei régész, geodéta-informatikus és fotós kollega vett részt.

Az alábbiakban a kötet zömét kitevő M0-ás autópálya DK-i és az új, Vecsést és Üllőt elkerülő 4-es főút 36 km-es szakaszának útbépítéskor megelőző munkáit mutatom be dióhéjban. A nyomvonal feltárásokkal párhuzamosan végeztük az autópálya-építéshez kapcsolódó gázvezetékek áthelyezésének feltárását is, több mint 50 ezer m²-en. Mindössze 35 régészeti lelőhelyen folyt régészeti ásatás. A 6 év alatt összesen 1.007.000 m²-t tártunk fel, a kötetben szereplő lelőhelyeknek mintegy a háromnegyedét. Minden régészeti feltárással határidőre elkészültünk, ahol mégis csúszás történt, annak oka a terület megszerzésének késedelme volt.

A szakmai előkészületekre nem kaptunk sajnos elegendő időt. Egy rövid határidős, rekord gyorsasággal 2001 tavaszán elvégzett régészeti terepbejárást követően még ugyanez év augusztusában meg kellett kezdenünk a megelőző feltárásokat. A terepbejárást a teljes Pest megyei M0-ás nyomvonalon végeztük el, szakaszokra osztva ezt a megyén belüli gyűjtőterületek szerint. Így a szentendrei, váci, ceglédi, nagykőrösi múzeumok területén folyt az előzetes terepmunka. A lelőhely kiterjedések becslé-

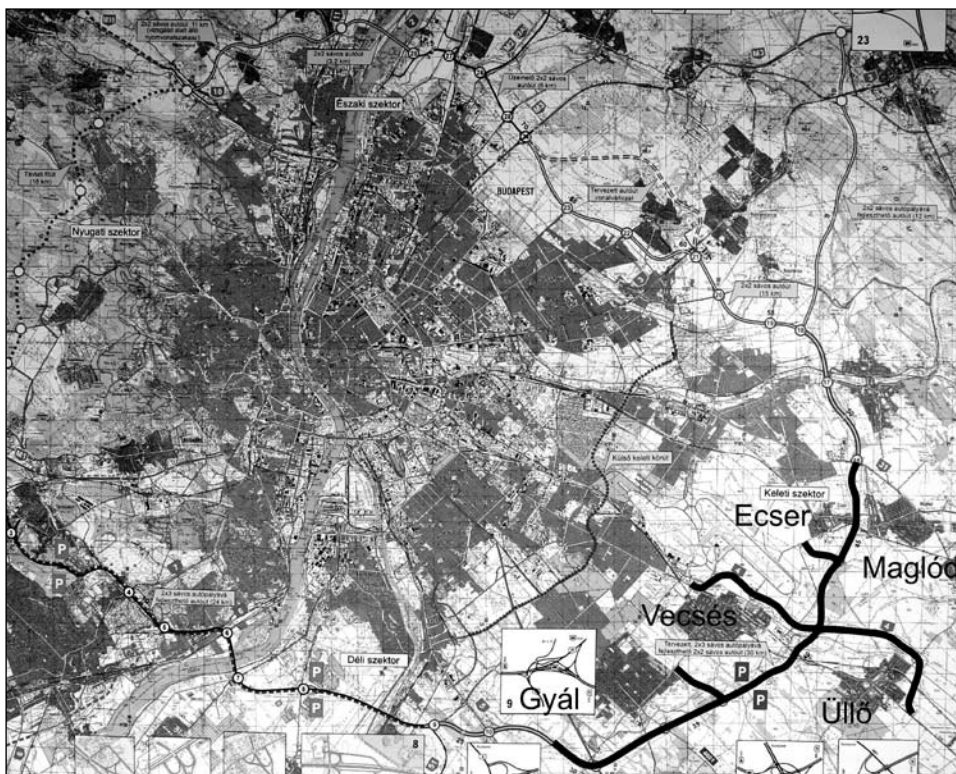
A kiadvány címlapja – The cover of the publication

méretei a későbbi feltárások során számos esetben megváltoztak. Általánosságban elmondható, hogy az M0-ás autópálya és az új 4-es elkerülő főút nyomvonalaiba eső régészeti lelőhelyeknél az az országon megfigyelt jelenség szintén tapasztalható volt, hogy a lelőhelyek (régészeti érdeklő területek) 10–15%-a már elpusztult, vagy nem volt megfogható. Mivel a régészeti terepbejárások eleve a már pusztulásnak indult lelőhelyek kiterjedését képesek meghatározni, így előfordult, hogy a tényleges feltárható lelőhely kisebb volt, vagy jelentős mértékben megnagyobbodott a felszínen tapasztalt jelenségekhez képest. Előfordult továbbá az is, hogy olyan temető került elő, amelyről semmilyen információ birtokába nem jutottunk az ásatást megelőző terepmunka során.

Kezdetben 6 régész irányításával kezdődött az ásatás, a nagy kiterjedésű Üllő 5. lelőhelyen. Az összes feltárásunkon a 6 év alatt 30 ásatásvezető régész dolgozott, valamint munkatársként további 13 régész segítette a munkánkat. A munkatársi csapat régész technikusokkal (47 régészhallgató és kb. 30–40 egyéb munkatárs), földmérőkkel (3 fő), restaurátorokkal (6–14 fő), informatikusokkal (2–4 fő) és restaurátor asszisztensekkel (2–4 fő) egészült ki. To-

vábbi időszakosan megbízott munkatársaink végzik az ember- és állatcsontanyag, kőeszközök, anyagminták, terra sigilláták, faanyagok stb. meghatározását, illetve leltározását.

Az első és legnagyobb feltárandó területünk az *Üllő 5. (és 9.) lelőhely* volt, ahol elkezdtük a régészeti terepmunkát, közel a Ferihegyi Repülőtér kifutópályáihoz, a leendő M0-ás autópálya és 4-es főút csomópontja alatt. A hatalmas méretű késő szarmata lelőhelyből a csomópont kb. 36 ha-t, azaz 360 ezer m² területet hasít ki. Ezt a lelőhelyet három éven át tártuk fel. Az ásatások mind tudományos, mind helytörténeti szempontból legnagyobb jelentőségét ez a késő szarmata, de a hun korba (a Kr. u. V. századba) is belenyúló *szarmata fazekas központ* adja, amelynek közel 50 edényegető kemencéjét sikerült feltárnunk. Ezzel az üllői lelőhely Európa kiemelkedően nagy és gazdag fazekas telepeinek sorába került! A fazekasműhelyek jellegzetes terméke az ún. *szemcsés anyagú, szürke, korongolt fazék*, amely az üllői kerámiaműhely vezető típusa. Az nyilvánvaló, hogy az üllői szarmata fazekasok szinte ipari méretekben a hóálló főzőfazekak előállítására szakosodtak. A környékbeli szarmata lelőhelyeken és a több száz kilométerrel távolabbi késő

Térkép a 36 km-es útszakaszról – Map of the 36-kilometre stage

szarmata telepeken egyaránt kerültek elő ilyen típusú fazéktöredékek.

A szarmata telep és temető mellett viszonylag kis számban kerültek elő a *kora bronzkori* Makói-kultúra kései időszakára keltezhető telepobjektumok, ám közülük tártuk fel a lelőhely másik szenzációját: egy kerek, enyhén méhkasos gödör felső részéből ép öntőtégely, 10 db ép agyag öntőforma-pár és két csiszolt kőszköz (egy csiszoló és egy nyéllyukas balta) bukkant elő. A kora bronzkori öntőminta-garnitúra, a legnagyobb a Kárpát-medencében.

A további lelőhelyeken feltártunk *rézkori* településrészletet, *bronzkori* edénydepót, *bronzkori* hamvasztásos temetőt, több *szkíta* településrészletet (köztük az egyik legnagyobb hazai szkíta település részletével), további *szarmata* település- és temetőrészleteket, *Árpád-kori* települések részleteit – faházak nyomaival –, késő középkori árokrendszerket stb.

Párhuzamosan a próba- és megelőző régészeti feltárásokkal, az első, 2001-es évtől már megkezdtük és folyamatosan teljesítettük az előírt dokumentációs kötelezettségeket. Ez magába foglalja az évenként leadandó ásatási jelentések és a szakmai központok részére dokumentációk készítését, a leletek állagmegóvását, a nyilvántartást (leltározás, fotózás stb.), és az elsődleges leletfeldolgozást is. A nyilvántartás és az elsődleges leletfeldolgozás is a terepmunkával párhuzamosan zajlott. A restaurált és számítógépen belettárolt régészeti leletek száma meghaladja a 140 ezres nagyságot,² a fotógyűjtemény mennyisége

eddig kb. 150 ezer darab. A hazai autópályás ásatásokhoz és a feltárt mennyiséghez képest igen előrehaladott a nyilvántartási gyarapodásunk.

Az első hetektől folyamatosan halad az előkerült régészeti kerámia tisztítása, restaurálása. Az az óriási mennyiségű kerámiaanyag, amely pl. az Üllő 5. lelőhelyről előkerült (közel 8 ezer objektum bőséges leletanyaga), ma már mind megmosva és restaurálva várja a leltározást! Ez ennél a lelőhelynél azt jelenti, hogy egy-egy objektumból nemritkán 80–100 db 20 kg-os zsáknyi cserép került elő! Jelenleg is 8–10

Kora bronzkori edények és öntőmintakészlet *Early Bronze Age pots and moulding set*

restaurátor dolgozik országszerte a tekintélyes mennyiségű leletanyagainkon.

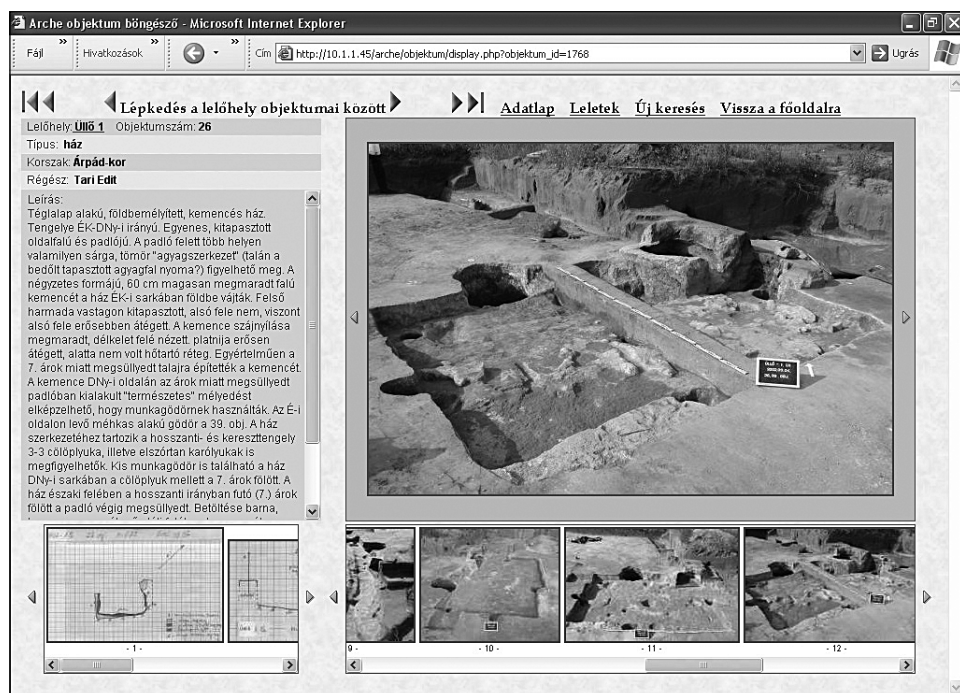
Folyamatos a terepen előkerült ún. kisleletek és sírmelléletek (gyöngyök, pénzek, vas- és csonttárgyak, bronz- és ezüstékszerek stb.) tisztítása, konzerválása és restaurálása. Jelenleg egy restaurátor végzi ezt a munkát. Elkészült a fent említett Üllő 5. lelőhely közel 8 ezer objektumából származó „kislelet” restaurálása is.

Hatalmas mennyiségű régészeti állatcsontot tisztítottunk meg. Az állatcsont anyag meghatározása és részben leltározása is megtörtént 6 lelőhelyen, és elkészült a legnagyobb Üllő 5. fazekas központ objektumainak állatcsont meghatározása is.

Ugyanitt, Vecsésen végezzük a nyilván tartási munkákat is. Ezek tartalmazzák a régészeti objektumok leírásának, a metszetrajzoknak, a felszínrajzoknak, a térképeknek a számítógépre vitelét, vektorizálását, a digitális fotóállományok az átnevezését, leltározását. A 2001–2006 között feltárt objektumok száma közel 30 ezer. A munkával kb. 80–90%-ban mára már elkészültünk!

A nagyméretű (50 x 50 cm) ásatási felszínrajzok szkennelése, vektorizálása, digitalizálása és rendszerezése is folyamatos. A teljes 2001–2004. évi anyag elkészült, és folyik a 2005–2006. évi felszínrajzok számítógépes feldolgozása is. Eddig már nagy mennyiségű, kb. 5800 felszínrajz digitalizálása készült el. Az eredeti ásatási felszínrajzokon a 10 x 10 méteres szelvények 1:20 léptékű rajza szerepel milliméterpapíron.

A rendkívül nagyméretű állományokat már csak számítógépen lehet áttekinteni, rendszerezni és használni, kezelésük ma már elképzelhetetlen korszerű adatbázis segítségével. A hatalmasra duzzadt adathalmaz kezeléséhez folyamatosan dol-

A régészeti adatbázis webes megjelenítése – The web site

gozunk az M0-ás régészeti adatbázis (*Arché*) kifejlesztésén, tesztelésén és feltöltésén. A régészszakma számára ingyen rendelkezésre bocsátandó programunk legnagyobb újdonsága, hogy Interneten feltölthető és használható lesz. Ez természetesen a szerzői jogok tiszteletben tartásával, jelszóval védett hozzáférésekkel működtethető.

Az eltelt évben 3–20 fő közötti munkatárs dolgozott a hatalmas mennyiségű do-

kumentáción és vett részt a nyilvántartási munkákban (leletleltározás, tárgyfotó készítés), melyek zömmel a vecsési régészeti bázison folynak. Télen nagyobb a létszám mind a munka mennyisége, mind a terepen dolgozók dokumentációban történő foglalkoztatása miatt.

Munkánk legvégére szeretnénk a nyilvántartás és feldolgozásra készített adatbázis/térinformatika alapján egy nyomdakész kéziratot elkészíteni, és 2008 végén a

munkánk eredményét nyomtatásban megjelentetni, a szakma és a nagyközönség kezébe adni. Bár nehéz megjósolni, hogy 2008-ban hol fognak tartani a világban az informatikai fejlesztések, de remélhetőleg az Interneten feltölthető *Arché* programunk a publikálás része lehet.

Jegyzetek

¹ Ehelyütt is köszönöm Miklós Zsuzsa légifotózásait és baráti segítségét.

² 2007. januári adat. Összehasonlításképpen: ahova a leletek kerülnek, azaz a ceglédi Kossuth Múzeum beletárolt régészeti anyaga 40 év alatt 11 ezer tétel volt. A várható leletmennyiség meghaladhatja a 6-700 ezer tételt is.

Lásd még – See also: Képmelléklet I.

The Archaeological Excavations around the M0 Ring Motorway on 1 Million Square Meters

The South-East section of the M0 Motorway was surveyed and explored in the past 6 years and a large-scale presentation was held to describe findings. The whole site was nearly 1.5 million m² and a quite large team had been working on it and at the archaeological base in Vecsés. 10–15% of all the sites had already been destroyed but the rest was very productive. The most important and remarkable is the potters colony from the 5th century AD with the large numbers of tools, instruments and furnaces found on the site. So far more than 140.000 objects have been registered, 150.000 photographs have been taken. Cleaning, conservation and documentation has been going on very efficiently, computerised documentation and database being an invaluable help in this tremendous work. The complete publication of the project is due to the end of 2008.

A Budapesti Történelmi Múzeum kutatásai az M0-ás autópálya keleti szektorán

Zsidi Paula – Reményi László

A Budapesti Történelmi Múzeum régészeti feltáró tevékenysége hagyományosan a várostörténelmi kutatásokhoz kapcsolódik már a XX. század első harmada óta. A múzeum tudományos kutatási programjához illeszkedő, de a város fejlődését célzó építkezésekhez kapcsolódó feltárások a régészeti kutatások sajátos műfaját hozták létre: a városi régészetet. Az elsősorban a történelmi városmagok területén alkalmazott városi régészet célját, módszereit és technikáját a régészeti örökségvédelem és a városfejlesztés közösen alakítja. A BTM évenkénti mintegy 80–100 régészeti feltárásának túlnyomó többségét, 60–70 helyszínen, ilyen városi jellegű feltárások teszik ki.

A fővárosban végzett régészeti kutatások másik jellegzetes csoportja a nyomvonalas

létesítmények építéséhez köthető. A várost körbefogó és átszelő út- és utcahálózat, és a hozzá kapcsolódó közműrendszer folyamatos felújítása és bővítése elengedhetetlen feltétele a város működőképességének. Egy-egy hosszan futó útszakasz építése lelőhelyek tucatjain halad keresztül, s a széles sávokban történő feltárások az adott terület egykori település-szerkezetének keresztmetszetét adják az őskortól a középkorig.

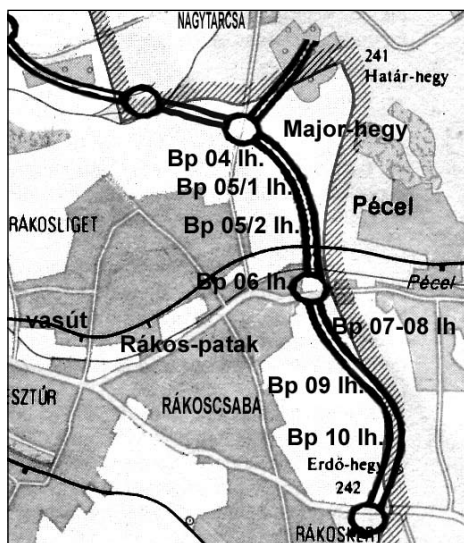
A nyomvonalas létesítmények legnagyobb vállalkozását jelentették az 1980-as években megkezdődött autópályás feltárások, melyekhez 1987-ben csatlakozott a BTM. Az azóta eltelt húsz év alatt több kutatási (építési) ütemben, több útvonalhoz kapcsolódva, mintegy harminc lelőhelyet tártak fel a múzeum régészei. A legnagyobb kiterjedésű munka az M0-ás autópálya déli, keleti és északi részének egyes szakaszain folyt.

A déli szakaszon a neolitikumból származó szenzációs leletek kerültek elő Törökbálint-Dulácska, Biatorbágy-Tyúkberek, Biatorbágy-Hosszúrétke lelőhelyeken. Ez utóbbi helyszínen avar kori temető utalt a terület népvándorlás kori használatára. Szintén az M0-ás körgyűrű déli szakaszának nyomvonalán, Szigetszentmiklós-Üdülősor lelőhelyen került elő a kora bronzkor Harangedény-Csepel csoportjának telep- és temető részlete. Az északi szakaszon, a Rákospalota-Újmajor 1. lelőhelyen Árpád-kori falurészlet került elő, a falu főutcájával és az arra merőlegesen kimért, szabályos telekosztás nyomával. A keleti szakasz hét lelőhelyének feltárásával 2006-ban végeztek a múzeum munkatársai, s az ott előkerült őskori emlékekről számol be részletesen a cikk. Míg az M0-ás feltárások elsősorban őskori és középkori lelőhelyeket érintettek, a 6-os út építését megelőzően, az Ér-

di tetőn végzett feltárások a késő bronzkor és a vaskor leletei mellett kora császárkori hamvasztásos temetőt hoztak felszínre, négyszög alakban körülárkolt sírkertekkel.

Az építkezésekhez, így az autópálya építkezésekhez kapcsolódó régészeti feltárások eredményeinek társadalmi hasznosulását fontosnak tartja az intézmény. Erről részben évi rendszerességgel kiadott publikációs fórumain (*Aquincumi füzetek, Budapest Régiségei*), illetve alkalmanként megjelenő kiadványaival (*Monumenta* sorozat, *Kincsek a város alatt*, kiállítási vezető) gondoskodik. A nagyközönség pedig az évenként megrendezett, az előző év legszebb leleteit bemutató kiállításokon találkozhat a kiemelkedő jelentőségű emlékekkel.

Az M0 autópálya keleti szektorának

Régészeti lelőhelyek az M0 autópálya keleti szektorának budapesti szakaszán
Archaeological sites along the Budapest stage of the eastern sector of the M0 motorway

nyomvonalán a Budapesti Történeti Múzeum 2004 és 2006 között hét lelőhelyen, 105.912 m²-en végzett ásatásokat. Ezek során kilenc régészeti korszak emlékményét tártuk fel, az újkőkor időszakától (Kr.e. VI. évezredtől) egészen az avar kor végéig (Kr.u. VIII–IX. század). Kutatómunkáink közül három lelőhely emelkedik ki.

A Rákos-pataktól északra emelkedő Major-hegy DNy-i lejtőjén, a patak egyik É-D-i irányú mellékágától keletre fekvő (05.) lelőhelyen, 2004 őszén és 2005 tavaszán összesen 23.212 m²-nyi területen 205, közöttük két igen jelentős kiterjedésű régészeti objektumot tártunk fel. A lelőhely legkorábbi régészeti emlékeit a középső rézkor első feléből (Kr.e. 4000–3800) származó temetkezések képviselik. 2005-ben nagyjából két csoportban összesen 22 zsugorított csontvázas sírt tártunk fel. Budapest területén első alkalommal került elő sírcsoportokból álló temetkezési hely ebből az időszakból. A terület északi részén feltárt 10 sírből álló csoport temetkezései egymás közelé-

ben, többnyire megfigyelhető sírgödör nélkül kerültek elő. A zömmel Ny-DNy-K-ÉK-i tájolású temetkezésekből a Ludanice kultúra Budapest környékéről megismert jellegzetes edényei (behúzott peremű tál, zömök tejeskőcsög, kétfülű csésze) kerültek elő. Két sírban kőpengék és állatsontok is előfordultak. A másik csoport temetkezéseit az előzőtől kb. 80 m-re délre tártuk fel. 4 temetkezés egymástól távolabb, 4–4 sír viszont kisebb csoportot alkotva került elő. A jobb oldalra fordított, túlnyomóan DK-ÉNy-i tájolású csontvázasakat itt többször szabálytalan ovális vagy lekerekített sarkú téglalap alakú gödörbe temették. Az egyik sírba egyidejűleg egy felnőttet és négy gyermeket földeltek el. A sírokból rézkeszerek és korong alakú kőgyöngyök, állatsontok, egy félig kész jelképes csiszolt kőbalt, kőpengék és csonteszközök kerültek elő, edénymellékletek előfordulása kevésbé volt jellemző. Egy idősebb nő sírjában na-

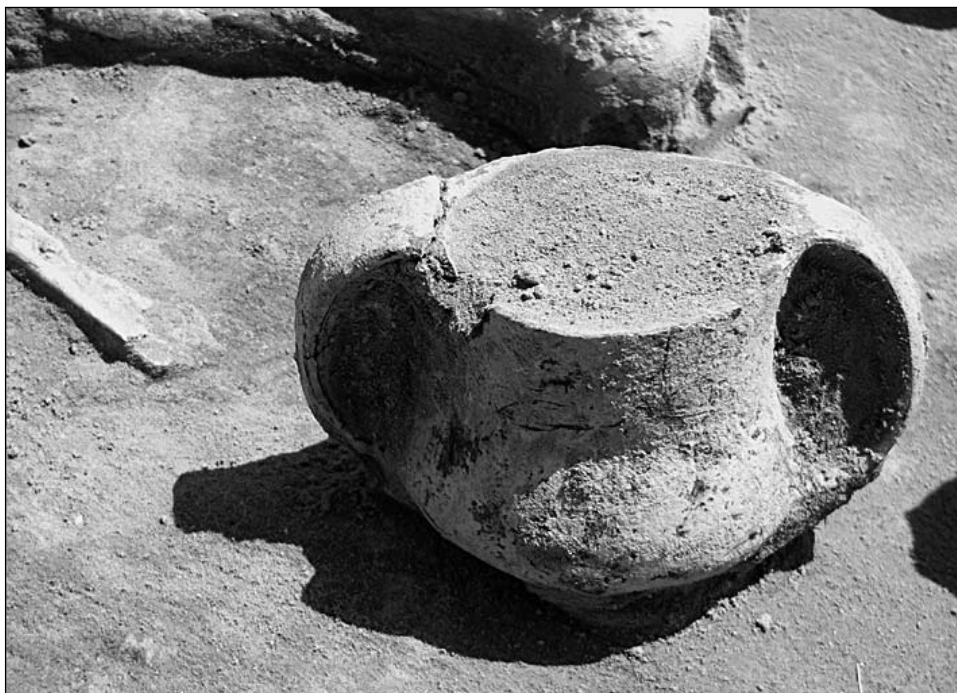
gyobb méretű, hasáb alakú kőgyöngyökből összefűzött öv maradványait találtuk.

A lelőhelyen feltárt objektumok többsége a középső rézkor végi ú. n. Protoboleráz horizont (Kr.e. 3600–3500) településéhez tartozott. A korszak jellegzetes leleteit a feltárt terület egészen elszórtan elhelyezkedő kisebb-nagyobb alakatlan gödrök, és egy nagyméretű gödörkomplexum képviselte. A változatos kőanyag mellett a gödrökből viszonylag nagy mennyiségben kerültek elő állatsontok, illetve a korszakra jellemző kónikus orsógombok is.

A feltárt terület déli részén a települést egykor valószínűleg övező árokrendszer DNy-i részletét tártuk fel. A lekerekített, tompaszögben ÉK-i irányba forduló, egyenes vonalú árkot a déli oldalon, két helyen földhíd szakította meg. Ezen az oldalon sikerült megtalálni az árok belső oldalán párhuzamosan haladó, szorosan egymás mellé állított oszlopokból kialakított kerítés

Középső rézkori sír feltárás után (Bp 05 lh.)
Middle Copper Age grave after uncovering (site 05)

Kétfülű csésze az egyik középső rézkori sírból (Bp 05 lh.)

Two handled cup from one of the Middle Copper Age graves (site 05)

A késő rézkori rituális szarvasmarha temetkezés (Bp 05/2 lh.)

Late Copper Age ritual bovine burial (site 05/2)

(ún. paliszád fal) alapozó árkát is, amelynek nyugaton húzódó vonulata az erodált domboldalon nem került elő. A V alakban szűkülő, lekerekített aljú árkot még a település életében felhagyhatták vagy feltöltötték.

A lelőhely legfiatalabb régészeti korszakát képviselő császárkorból összesen 25 objektumot tártunk fel. A kerek vagy ovális, többnyire kevés leletanyagot tartalmazó gödrök a kutatott terület déli részén elszórtan, vagy kisebb csoportokat alkotva kerültek elő. Az objektumok egy részét, a 2004-ben előkerült római importárak alapján a II–III. századra keltezhetjük.

A legnagyobb felületen, 47 ezer m²-en a Budapest–Miskolc vasútvonal és a Rákospatak északi oldalán emelkedő Major-hegy déli lejtőjén dolgoztunk (05/2 lelőhely). A Gödöllői dombság felől érkező Rákospatak völgye az őskor időszakában fontos kommunikációs útvonalként szolgált Északkelet-Magyarország, a Pesti-síkság, illetve a Duna-vidék között. A patak fölött északra emelkedő Major-hegy lankás déli lejtője kedvező földrajzi körülményeket biztosított a megtelepedésre, így a lelőhelyen összesen hét régészeti korszak mintegy 1.600 objektuma került elő. A legkorábbi időszakot az újkőkori Dunántúli Vonaldíszes Kultúra fiatalabb szakaszának megtelepedése képviseli (Kr.e. 5200–4800), amelynek két É-Ény-D-DK-i tájolású, kb. 7 x 15 méteres

oszlopvázás épületét tártuk fel, környezetükben három csontvázás temetkezéssel, különféle gödrökkel és szabadtéri tűz helyek maradványával. Az újkőkori teleptől távolabb feltárt három zsugorított csontvázás sír valószínűleg a rézkor első felére (Kr.e. V. évezred vége, IV. évezred eleje) keltezhető. Az egyik ovális sírgödörben Ny-Ény-K-DK-i tájolású, jobb oldalra fordított felnőtt csontváza feküdt. A felsőtest elé edénymellékletet, a lábszárakra lapos köveket helyeztek, a medence mögött és a bokák környékén korong alakú kőgyöngyök kerültek elő.

A régészeti kutatások során, a Major-hegy déli lejtőjén a késő rézkori Baden-kultúra (Kr.e. 3600/3500–2800) több mint száz objektuma került felszínre. A késő

rézkorra datálható objektumok többsége hulladékgödör. A korszak legkiemelkedőbb emlékei a lelőhelyen a rituális állattemetések. Az eltemetett állatok többsége szarvasmarha, de kiskérődző (juh) rituális temetése (két esetben páros temetés) is megfigyelhető volt. Egy esetben a hengeres falú gödör aljának közepére egy kiskérődző koponyáját helyezték, melyet rituális koponyatemetésként értékelünk. A szarvasmarhák fektetése, leölése megfelel a már korábban megfigyeltnek, az állatokat szűk gödörben vagy annak szélén letaglózták, a koponyát a hátra, hasra visszatekerték. Egy esetben a kifejlett szarvasmarha mellett egy gyermek Ény-DK-i tájolású váza feküdt, a gödrökben gyakran égetés nyoma is megfigyelhető.

A feltárt objektumok többsége a késő bronzkor első felére (Kr.e. 1500–1200) datálható. A teljes feltárt területen szórtan, bokrokban előkerülő objektumok zöme markáns folttal jelentkező kerek, mely,

méhkas alakú tárológödör, illetve egybeásott kerek gödrökből álló szabálytalan gödörkomplexum.

Ezekről eltérnek az edényáldozatként értelmezhető objektumok. Ilyen például az egyik kerek gödör oldalfalánál előkerült, félbetört tálakkal letakart három ép korszóból álló leletegyüttes, vagy a késő bronzkori telep északi szélén előkerült, szorosan egymás mellé helyezett, több mint 30 db, főként kisebb ivó, illetve italtároló korszóból, valamint néhány táltöredékből álló edénydepó. A feltárt terület déli részén, néhány objektum, köztük több földbe mélyített ház a szkíta korszakra (Kr.e. VII. század közepétől, IV. század elejéig) datálható.

A lelőhely teljes területén kerültek elő a

császárkor első felére (Kr.u. I–II. század) datálható földbe mélyített házak, tűzhe-lyek, tároló- és hulladékgyödrök, amelyekből késő kelta korongolt és kézzel formált edények töredékei kerültek elő, több esetben római import kerámiával. Ezek mellett feltártunk több csontvázas rítusú sirt, illetve állattemetkezést, amelyek egyikében az eltemetett kutya váza mellé kerámia mellékletet is elhelyeztek. A lelőhely Rákos-patakhoz közelebb fekvő, déli részén a császárkor késői időszakára (Kr.u. IV–V. század eleje) datálható földbe mélyített házakat, illetve gödröket találtunk.

A harmadik nagy ásatás a Budapest–Miskolc vasútvonal és a Rákos-patak déli oldalán, közvetlenül a Péceli úttól északra folyt (06. lelőhely). A lelőhely nem ismeretlen a

A Péceli úti lelőhely (Bp 06 lh.) légifotója
The aerial photo of the site by Péceli Road

Késő császárkori kemence (Bp 06 lh.)
Late Imperial Age furnace (site 06)

korszak kutatói számára, a Péceli út É-i oldalán – lelőhelyünk folytatásában, az M0 nyomvonalába eső területen – 1971–1987 között Nagy Margit nagy sírszámú császárkori temetőt tárt fel.

2005–2006-ban a megelőző régészeti feltárást két ásatási idényben, kilenc hónap alatt 28.100 m² felületen végeztük el, összesen 2415 objektumot tártunk fel. A lelőhelyen négy korszak leletei kerültek elő. Az őskori telepjelenségek a felület D-i határán, a császárkori objektumoktól elkülönülten és szórطان jelentkeztek. A legkorábbi őskori horizontot, a belső díszes tálak alapján a kora bronzkori makói kultúrába (Kr.e. 1200–800) sorolható mintegy 40 gö-

dör képviseli. Kiemelkedik a korszak feltárt emlékei közül egy 11 edényből álló, szimbolikus temetkezésként vagy edénydepóként interpretálható objektum. A következő megtelepedés az urnamezős kultúra időszakában történt, a korszakot mindössze egy sekély, ívelt oldalú gödör reprezentálta.

Az objektumok 95%-a a császárkorba sorolható. Az ásatás során felszínre került, a II–III. század fordulójától az V. század elejéig datálható település Budapest területén eddig feltárt császárkori telepek közül a legnagyobb kiterjedésűnek számít. A lelőhely kiemelkedő jelentőségű a hasonló korú telepfeltárások sorában, hiszen itt

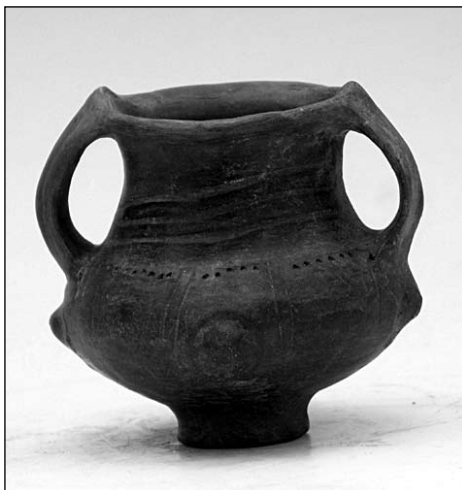
ismerjük a telephez tartozó temetőt is. A feltárás során csak a település déli szélét sikerült megtalálnunk, bizonyos, hogy a lelőhely keleti és nyugati irányba folytatódik. Északon a Rákos-patak felé haladva a telepjelenségek száma fokozatosan csökkent, a telep szélét azonban itt sem sikerült behatárolnunk.

Az ásatáson tapasztaltak alapján a település hosszú életű, a megtelepedés a patakot kísérő dombháton indult, majd D felé, a Péceli út irányába terjeszkedett. A terület fedettsége az átlagosnál sokkal nagyobb, a telepjelenségek rendkívül intenzíven jelentkeztek. A lelőhelyen 28 db épületet tártunk fel, mindegyik lekerekített sarkú, téglalap alakú, félig földbe mélyített, átlagosan 3,5 x 3–4 m nagyságú, K-Ny-i tájolású, közülük három a telep legkorábbi szakaszához tartozott. A tetőzetet tartó cölöpöket több esetben sikerült megfigyelni, ezek különböző szerkezetű házakra utalnak. Leggyakoribb típus, a hossz tengelyében elhelyezett három oszlophely, amely ágasfás-szelemenes tetőszerkezetre enged következtetni. Az épületek padlóját általában tapasztották, gyakran megújításukat is meg tudtuk figyelni. Kemencét egyikben sem találtunk, alkalmi tűzgyújtási nyomot is csak három esetben dokumentáltunk. Az állandó tüzelőberendezés hiánya miatt bizonytalan, hogy az épületek lakó- vagy gazdasági funkcióval rendelkeztek. A településen belül, a házaktól viszonylag távol kilenc, részben ép boltozatú külső kemencét találtunk, melyek a tapasztott sütőfelületük alá rakott kerámiaréteg segítségével a hőt hosszsan tartották.

A leggyakoribb objektumtípus az épületek körül rendszertelenül elhelyezkedő, különböző nagyságú, alakú és mélységű táro-

ló- és hulladékgyödör. A feltárt objektumok többségét alkotó gödrök közül hatban teljes kutyavázat, öt betöltésében pedig rendellenes testhelyzetben emberi maradványokat találtunk. Legkülönlegesebb az a III. századra keltezhető gödör, melyben öt rétegen 11 állathoz tartozó vázat tártunk fel.

A telepen számos különböző nagyságú, minimális leletanyagot tartalmazó árok szakaszt tártunk fel, egy részük rövid, általában „U” metszetű, nehezen értelmezhető. A házakkal párhuzamosan haladó árkoknak feltehetően a telkek határolásában, többségüknek – főleg a telep északi, a pa-

Késő bronzkori korsó (Bp 05/2 lh.)
Late Bronze Age jar (site 05/2)

takhoz közelebb eső, vizenyösebb határán feltártaknak – vízelvezetésben lehetett szerepe. A majdnem háromhektáros területen kutat nem találtunk, nyilvánvalóan az élet minden terén nélkülözhetetlen vizet (főzés,

állattartás, földművelés, kerámiakészítés stb.) a Rákos-patakból nyerhették.

Három császárkori temetkezést tártunk fel. A nyomvonal D-i felén található, D-DK-É-ÉNy-i tájolású, erősen bolygatott, nyújtott csontvázas sír a korábban feltárt temetőhöz tartozik. Az elhunyt mellé bronztükröt helyeztek. A másik két temetkezést a telepjelenségek között dokumentáltuk. Egy leégett

Csontfésű (IV–V. század)
Bone comb (4th–5th centuries)

ház mellett mellékletek nélküli megcsonkított vázat találtunk. A felület É-i részén feltárt fiatal lány nadrágját és lábbelijét gyöngyökkel díszítették.

A nagymennyiségű kerámia és állatcsont mellett jelentős mennyiségű fém: fibula, karperec, torques, bronztű, fülbevaló és érme került elő a császárkori objektumokból. Az állatcsontok, tojáshéjak, a gabona tárolására alkalmas méhkas alakú vermek, számos órló- és fenékö, orsógomb és edények oldalából vagy aljából készített orsókarika alapján a falu közössége földműveléssel és állattartással egyaránt fog-

lalkozott. A lelőhely legkésőbbi korszakát a feltárt terület legdélebbi szakaszán található néhány avar kori objektum képviseli. Két gazdag leletanyagot tartalmazó gödör és egy nagy átmérőjű kőárok sorolható a korba.

Az autópálya nyomvonalában feltárt régészeti lelőhelyek jelentősen gazdagítják az egyes történelmi korszakokról rendelkezésre álló adatainkat, így a leletanyag tudományos feldolgozása sok esetben kiegészítheti, finomíthatja, illetve módosíthatja a korábbi eredményeket. Bízunk benne, hogy minél előbb lehetőségünk lesz a leletanyag teljes restaurálására, és a vizsgálatok elvégzése után a tudományos eredmények közzétételére, illetve a nagyközönség számára a leletanyag kiállításon történő bemutatására.

A lelőhelyek feltárását Endródi Anna, Horváth M. Attila, Korom Anita, Maráz Borbála, Reményi László, Tóth Anikó, M. Virág Zsuzsanna régészek végezték.

Archaeological Researches of the Budapest History Museum on the Trace of the Eastern Sector of the M0 Motorway

On the line of the eastern sector of the M0 Motorway excavations of great importance were carried out by the experts of the Budapest History Museum between 2004 and 2006. Seven sites of altogether 105912 squaremetres were uncovered. During the works the material remains of 9 archaeological periods were found from the neolithic age to the end of the Avarian Age. The article focuses on the results of 3 significant sites. The archaeological sites uncovered in the line of the motorway significantly enrich the knowledge of the specific historical periods, thus the systematic processing of the findings can modify the former results.

Megelőző régészeti feltárások az M3-as és M35-ös autópályák nyomvonalán (2003–2006)

Anders Alexandra

A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága és az ELTE BTK Régészettudományi Intézete a Nemzeti Autópálya Rt-vel létrejött megállapodás értelmében az M3-as autópálya Görbeháza–Nyíregyháza közötti, Hajdú-Bihar megyére eső szakaszán az alábbi 13 lelőhelyen folytatott megelőző régészeti feltárást összesen 161.019 m²-en.

M3-37. lelőhely – Hajdúnánás-Rét (Török tanya). A 15 ezer m² nagyságú lelőhelyen 213 objektumot bontottunk ki, két korszak emlékenyanyagát tudtuk elkülöníteni. A feltárási terület északi harmadánál egy megközelítőleg É–D irányú, V-átmetszetű árok fut, melytől délre található a szarmata korszakhoz so-

rolható objektumok: gödrök, kisebb árkok, 3 földbe mélyített ház, árkokkal körülvett karámszerű területek, valamint egy női temetkezés. Az ároktól északra egy rabolt szarmata sírt, késő középkori cölöplyukakat és gödröket találtunk.

M3-38. lelőhely – Hajdúnánás-Fű-rét-lege-lő. Az 5 ezer m² nagyságú lelőhelyen 36 objektumot bontottunk ki, egy szarmata és egy Árpád-kori település részletét tártuk fel. A szarmata objektumok – 3 félig földbe mélyített ház, méhkas alakú vermek és egy kút – a feltárási terület déli felére koncentráltak. Az Árpád-kori településről két, egymásba átsótt ház, gödrök, valamint 2 sír került elő.

M3-40. lelőhely – Hajdúnánás-Fürj-halom-dűlő. A 19.333 m² nagyságú lelőhelyen 908 objektum került kibontásra, a terület régé-

szetileg igen intenzív; több korszak településeinek és temetkezéseinek maradványait rejti. Legjelentősebb leletgyűjtése egy V–VI. századi germán (gepida) temető 68 sírja. A sírgödrök nyugat–keleti tájolásúak és 80%-ban korabeli sírrablók által bolygatottak. 10 esetben figyeltünk meg torzított koponyás női és férfi csontvázat. A feldúlt sírokban visszamaradt mellékletek is egyértelműen utalnak a temető egykori gazdagságára: az egyik sírből 17 db féldrágakő (almandin) lapocskát leltünk, de kerültek elő aranyozott bronz fülbevalók, borostyán-, karneol- és üvegyöngyök, bronztükrök töredéke, ezüstfibula, madár alakú bronzfibula is. A férfiak sírjaiban ezüstcsatokok, bronz szőrscipeszt, vasnyílhegyet leltünk. A temető leggyakoribb mellékletei a kétsoros csontfésűk. A gepida

temető közvetlen szomszédságában egy késő császárkorra keltezhető szarmata temető 15 sírját tártuk fel. A sírok dél-északi tájolásúak, sekélyek, és még a germán síroknál is alaposabban ki voltak rabolva. A lelőhelyen egy szarmata és egy Árpád-kori falu nyomait is feltártuk. A szarmata telep objektumai közt téglalap alakú, kissé földbe mélyített házakat, kutakat, méhkas alakú tárolóvermeket és füstölögödöröket sorolhatunk fel. Az Árpád-kori falura ugyancsak a kissé földbe mélyített, cölöpszerkezetes, patkó alakú kemencével ellátott házak, tárológödörök, külső kemencék és kutak jellemzők.

M3-41. lelőhely – Hajdúnánás-Feketehalom. A lelőhely a Feketehalom nevű kurgán délkeleti lábánál húzódik, az egykori Csingilingi ér partján. A 9 ezer m²-en feltárt 79 objektum között három kora bronzkori sírt találtunk, az egyikben gazdag edénymellékletekkel temették el az elhunytat. A szarmata időszakhoz a feltérési terület délnyugati részén néhány élelemtároló és agyagkitermelő gödör, és egy nagyméretű külső kemence tartozik. A IX–X. században létesült falu 8 házának maradványait tártuk fel. A házak kivétel nél-

kül négyszögletes alaprajzúak, viszonylag kis méretűek, ÉK–DNy-i tájolásúak voltak, sarokukba kicsiny, patkó alakú kemencét vájtak. A házak egy csoportban, a feltérési terület délkeleti szélén helyezkedtek el. A kis falut nyugatról és északról többször megújított, meglehetősen szabálytalan alakúra ásott árok övezte, a házak csoportjától távolabb külső kemencék és kutak kerültek elő.

M3-41/A lelőhely – Hajdúnánás-Fürjhalom-járás. A lelőhely 21.100 m² területén 209 objektumot bontottunk ki, melyek alapján öt korszak emlékanyagát különítettük el: a szelvény nyugati oldalán egy III–IV. századi szarmata körárkos temető északi széle jelentkezett. A sírok mindegyike szinte teljesen ki volt rabolva. A feltérési terület keleti felén az V. század elejére keltezhető szarmata település objektumai kerültek elő: méhkas alakú gödrök, néhány kút és egy észak–déli irányú, többosztatú, mély árok. A dombhát legmagasabb részén egy, az V–VI. század fordulójára keltezhető gepida temető három sírját tárhattuk fel. A feltérési terület legmagasabb pontján, a domb északi lejtőjén 18 észak–déli tájolású, keskeny sírfoltokból álló, két sorba rendezett

sírcsoport rajzolódott ki. A leletanyag alapján a kora avarkor végére keltezhető kis temetőt teljes egészében fel tudtuk tární. A sírok nagy részét még a régiségben kirabolták, így csak kevés leletanyagot tartalmaztak: vascsatok, -kés, -sarló. Szerencsés módon a domb tetején két gazdag mellékletű férfi temetkezése bolygatatlan maradt: az egyik sírba az elhunytat ezüstveretes lemezes övével, vaskéssel temették el. A másik temetkezés az egykori közösség leggazdagabb tagját rejtette: fülében aranygömbös fülbevalót viselt, derekát ezüstlemezes veretekkel díszített, vastag tüszős öv övezte, melyről több kisebb mellék-szíjvég és egy 10 cm hosszúságú nagyszíjvég lógott. Jobb vállánál egy bizánci aransolidus volt. Mellette találtuk lovának ezüstözött aranylemezes, fonatmintás szíjvégekkel és összprezselte bronz- és aranylemezes rozettákkal díszített szerszámzatát és egyszerű csikózábláját. A lelőhelyen ezen kívül feltártunk egy késő avarkorra keltezhető temetkezést is.

M3-42. lelőhely – Hajdúnánás-Véres tenger-járás 1-2. A Keleti-főcsatorna keleti partjának közvetlen közelében szondázó szelvényt nyitottunk 7.500 m²-nyi területen. Itt egy szórványos, laza szerkezetű, kora újkorra keltezhető tanyaszerű település 19 gödrét tártuk fel. Ettől mintegy 800 méterre egy 4.825 m² nagyságú területen összesen 21 objektumot bontottunk ki, a terepbejárási adatok alapján vártnál gyengébb intenzitású Árpád-kori telep részletét (házak, gödrök, árkok), az autópálya nyomvonalától az egykori falu periferiáját érintette.

M3-45. lelőhely – Hajdúnánás-Eszlári út. A feltárt 25.497 m² 225 objektumot rejtett: a középső újkori falu természetes magaslaton helyezkedik el; délről és északról vízjárta területek, vízfolyások határolták, míg keleti és nyugati irányból sekély, szabálytalan körvonalú, enyhén ívelten futóárkok zárták le a települést. Az árkokon belüli részen nagyméretű, olykor 10–15 m hosszúságú gödrök találhatóak, rendkívül gazdag leletanyaggal. A kerámiatöredékek az alföldi vonaldiszes kerámia kultúrájának bükki és esztári csoportjába sorolhatók. Az 54 temetkezés egy részét a nagy gödrök felső részébe vagy oldalába ásták be, így kisebb csoportokat (5–6 sír) alkotnak, míg a többi sírt szétszórtan, az altalajra fektetve találtuk meg. A feltérési terület Ny-i szélén végigfutó, egyenes, több száz méter hosszú, mélyebb, kettős-hármas tagolású árok középkori.

M3-46. lelőhely – Hajdúnánás-Murvai-dűlő. Az itt lévő XIII–XIV. századi kis település területén 6.218 m²-en összesen 26 objektumot bontottunk ki: 3 félig földbe mélyített házat, 8 gödröt, 8 árokszakaszból álló két nagy alapterületű karámrendszert, két külső kemencét és egy kutat. A házak körül futó karámrendszerek egyik árkában jó állapotban megőrződött, kerek markolatgombos kardot, egy másik árokszakasz betöltésében pedig két

M3-41/A lelőhely – Hajdúnánás-Fürj-halom-járás, avar sír
Site M3-41/A – Hajdúnánás-Fürj-halom-járás, Avarian grave

M3-45. lelőhely – Hajdúnánás-Eszlári út, légi felvétel a lelőhelyről
Site M3-45 – Hajdúnánás-Eszlár road, aerial photo of the site

sarlót találtunk. Nem messze a kard előkerülési helyétől vaseszközökből álló leletegyüttes került elő. A depó két ekepapucsot, egy baltát, egy kardpenge töredékét és egy fűrészlapot tartalmazott.

M3-47. lelőhely – Hajdúnánás-Mácsi-dűlő. A lelőhelyen 9.404 m² felületen 66 objektumot kibontva a K-i oldalon egy IV–V. századi település tárológödreit találtuk; míg a magasabb részeken a VIII–IX. századra keltezhető avar falu telepobjektumai (házak, kemencék, kút) helyezkedtek el. A település 27 háza ÉNy–DK-i tájolású, egységes szerkezetű, a felépítmény minden esetben vaskos, sűrű cölöpsorokon nyugszik, házanként általában egy sarokba vájt kemencét és egy tüzelőgödört figyelhettünk meg.

M3-51. lelőhely – Hajdúdorog-Szállásföld közép 1. Közel 18 ezer m²-en vaskori, szarmata és Árpád-kori objektumok (összesen 841) kerültek napvilágra. A szarmata településhez tartozó nagyszámú gödrök, árkok, kemencék, kutak mellett 11 épület maradványát sikerült feltárni. Szerkezetük hasonló volt, különbség csak elhelyezkedésükben jelentkezett. Az északi részen előkerült házak magányosan álltak, míg a déli részen kisebb csoportban. Formájuk négyzet vagy téglalap alakú, alapterületük kb. 3–4×4–5 m. A tetőt tartó cölöpök lemeledései a falak mentén találhatóak, több esetben jól meg lehetett figyelni a szelemengerendát tartó cölöpök nagyobb méretű gödreit. A házak betöltésében kevés leletanyagot találtunk, az objektumok legnagyobb része méhkas alakú gödör. A lelőhely nyugati részén néhány gödörben nagy mennyiségű vassalakat találtunk. A településhez még 8 kút és 9 szabadtéri kemence tartozott, míg nyugatról árokrendszer határolta. Az északi részen néhány gödörből és egy külső kemencéből Árpád-kori edénytöredékek kerültek elő.

M3-52. lelőhely – Hajdúdorog-Szállásföld közép 2. Ezen újabb 15.100 m² felületen 137

objektumot tártunk fel, a IV. századra keltezhető szarmata-kori település objektumai (kutak, gödrök, füstölők) a terület keleti harmadában, a legalacsonyabb részeken sűrűsödtek. A felületen két temetkezést is találtunk. Az Árpád-kori település objektumainak legnagyobb részét karámrendszerekhez tartozó árkok alkotják. Az árokrendszeren kívül néhány sekély gödör, két fölbe mélyített, kemencével ellátott ház, két külső kemence, valamint kutak tartoztak még a középkori településhez.

M3-53. lelőhely – Hajdúdorog-Szállásföld-közép-Templomdomb. Hajdúdorogtól 11 km-re északra, a Szállásföldek nevű határrészben, a Temetődűlőben található lelőhely mintegy 500 m-el északkeletre a Temetőhegy nevű dombtól, amelyen 1997 és 1989 között 615 síros X–XI. századi temetőt kutattak meg Fodor István vezetésével. A most feltárt 8.100 m²-en 923 objektum került elő. A temető a dombtetőn 36×39 m-es területet foglal el, s ennek közepén bukkantunk rá a szokatlanul kis méretű, egyenes szentélyzáródású Árpád-kori templom falazási árkaira. A templom körüli temető sírjai rendkívül sűrűn helyezkedtek el, s általános volt a korábbi sírokra való rátemetkezés. A kis területen összesen 1215 sírt bontottunk ki. A sírkert körvonalai jól kirajzolódnak, amelyet egykor élősvénnnyel vehettek körül. Számos téglából, vagy részben téglából épített sírt figyeltünk meg. A sírokban kevés lelet volt: sima – és S-végű hajkarikák, övcsatok, pénzek, veretes bőrpárta maradványai. A mintegy 20 sírból előkerült pénzek jól kelteznek a temetőt. A legkorábbiak II. Géza (1141–1162), a legkésőbbiek pedig II. András (1205–1235) veretei. Nyilvánvaló tehát, hogy az itteni első templom 1140 körül épülhetett, ekkor kezdett a falu lakossága ide temetkezni, a téglatemplom és általában a falu pusztulása pedig minden bizonnyal 1240-re, a tatárjárásra keltezhető. A templom és a temető közvetlen közelében

nem találtuk a falu építményeinek (házak, kemencék, vermek) maradványait, csupán az állatok tartására szolgáló karámok árkait. Valószínűleg e faluhoz tartozhattak az M3-52. lelőhelyen feltárt településjelenségek is.

*

A továbbiakban az M35-ös autópálya Debrecen elkerülő szakaszán (354. sz. főút – 4. sz. főút között), valamint az M35 autópálya Görbeháza (M3) – 354. sz. főút közötti szakaszán, összesen 210.328 m²-en folytatott megelőző régészeti feltárás 15 lelőhelyét mutatjuk be.

M35-01. lelőhely – Hajdúböszörmény-Ficsori tó. 2004–2005 folyamán a 17.099 m² kiterjedésű felszínen 105 objektum került feltárássra, ezek közül az alföldi vonaldíszes kerámia kultúrájának (esztári festett kerámia és a klasszikus AVK) települését gödrök és rövid árokszakaszok jellemezték, melyek elszórva, helyenként 25–30 méteres területeket is szabadon hagyva jelentkeztek. A korszakhoz 10 temetkezés is tartozott. A kora rézkori tiszapolgári kultúra 34 temetkezését számláló temetője a felület ÉNy-i végén helyezkedett el. A sírok nagy része nyugat–keleti tájolású, a férfiakat szigorú rend szerint a jobb, míg a nőket bal oldalukra fektetve temették el. Az elhunytakat viseleti tárgyakkal és ékszerekkel (márványgyöngyökből készült nyak- és derékláncok, csontcsüngők) együtt helyezték a sírba, valamint gazdagon ellátták mellékletekkel is: általában 6–8 edény, valamint állatsontok, kőeszközök kerültek elő. A feltárási felszín ÉNy-i felében a bodrogkeresztúri kultúra 3 gödre is előkerült. A temetőtől északra mocsaras mélyedés osztja két részre a lelőhelyet. Az objektumok többsége a rézkori Hunyadihalom-csoporthoz, kisebbik részük a vaskori szkítákhoz kapcsolható. A rézkori 21 gödörből a nagy mennyiségű kerámia- és kőanyag mellett kiemelkedő az állatsontok, különösen az agancsok magas száma, melyek egészben és darabolva, megmunkálva egyaránt előfordulnak. A vaskori települést gödrök, árkok és egy földbe mélyített ház képviseli.

M35-02,-04,-06 lelőhelyek – Hajdúböszörmény-Szeles dűlő, -Kovács-dűlő, -Zelemér-dűlő. A szondázásra kijelölt terület Hajdúböszörménytől nyugatra, a 35-ös úttól délnyugati irányba, a Brassó-ér északi ágának partja mentén fekszik. A megközelítőleg ezer m²-es megtisztított felületen a terepbejárás alapján előzetesen várt szarmata település régészeti objektumaira nem bukkantunk. Hajdúböszörmény-Kovács-dűlő a településtől délre, a Nagymacsra vezető út északi oldalán fekszik. A területen 2004-ben gépi humuszolással 3.566 m²-es részt tisztítottunk meg, a terepbejárás alapján várt szarmata település régészeti objektumaira itt sem bukkantunk. Hasonló helyzet állt elő a Zelemér-dűlői részen, mely a településtől délre, közvetlenül az 5. számú lelőhely mellett fekszik, s melyen gépi humuszolással 3.000 m²-es terület ke-

rült megtisztításra. A három felszínen előkerült leletek valószínűleg az erózió és a földművelés által kerültek a területekre.

M35-05. lelőhely – Hajdúböszörmény-Dobai-dűlő. A lelőhely Hajdúböszörménytől délre, közvetlenül a 4. számú lelőhely mellett, a Nagymacsra vezető út déli oldalán fekszik. A lehumuszolt 12.400 m²-nyi területen feltárt 187 objektumban egy szarmata település emlékeit találtuk meg. Előkerültek különböző méretű méhkas alakú tárológödörök, épületek, árok és cölöplyukak nyomai. Ezek között három lakóház, néhány árok, füstölögödörök és sok másodlagosan hulladéktárolásra használt gödör volt.

M35-08. lelőhely – Hajdúböszörmény-Brassói ér partja. A feltárt terület Hajdúböszörmény és Debrecen között nagyjából félúton, a 35-ös úttól kb. 5 km-re nyugatra, a valamikor vízjárta kelet–nyugati irányú Brassói-ér déli partjára esik. A nyomvonal szélességében mintegy 400 méter hosszán tisztítottuk meg a felszínt (23.849 m²), és ennek teljes hosszában igen intenzív szarmata és Árpád-kori emlékekre bukkantunk. A vízfolyáshoz közelebb inkább a szarmata településhez tartozó házakat és gödröket tártunk fel, az Árpád-kori település központja ettől délebbre, a magasabb részre esik. A szarmata településből feltárt objektumok

nagy része kerek, méhkas alakú tárológödör, ezek között elszórva helyezkedik el a néhány lakóépület. A falu déli szélén előkerült három kút is. Az Árpád-kori településnek több mint húsz házát találtuk meg, amelyek körül 80 szabadtéri kemencét tártunk fel. A település déli végét árokrendszer zárja le.

M35-10. lelőhely – Debrecen-Kismacs. A terepbejárás során, az autópálya nyomvonalába eső kb. 100 m hosszú területen szarmata kerámiatöredékek kerültek elő. 2004-ben mintegy 5.200 m²-es területen 3 szelvényt nyitottunk. A terepbejárás alapján előzetesen várt szarmata település helyett egy XIX. századi tanya részleteit találtuk meg.

M35-11. lelőhely – Debrecen-Bellegető-Bordás-tanya. A 2003–2004-ben feltárt terület Debrecen városától nyugatra, az Ondódra vezető út és a 4-es számú főút között terül el. A terepbejárás során mintegy 1.100 méter hosszú lelőhelyet határoztunk meg a nyomvonal teljes szélességében. A feltárt 50.600 m²-en egy késő avar-kori (VIII–X. századi) és egy szarmata település részleteit (401 objektumot) találtuk. A szarmata falu nyugati szélé esett szelvényünkbe. A települést 4–5 méter széles mély árok határolta, ezen belül helyezkedtek el a különböző objektumok. Találtunk több lakóházat, kutakat és szemetesgödöröket. Fel-

tártuk még egy három ágból álló, kb. 15 m átmérőjű körárok felét, annak bejárati részével együtt. Az avar falunak a nyomvonalba eső részén sikerült teljes keresztmetszetét feltárni. A települést északról és délről is karámrendszer határolta, amelyen belül helyezkedtek el a lakóházak, kutak, különböző gazdasági épületek és a hulladéktároló gödrök. A falutól délre, közvetlenül a karámok mellett volt a falu temetője, melyből 244 sírt bontottunk ki.

M35-12. lelőhely – Debrecen-Bellegető-Új föld. A 7.700 m² felületen kibontott 67 objektum nagy része a szarmata-kori faluhoz tartozott. A kb. 3,5×3,5 méter nagyságú, négyzet alakú és sekély mélységű épület a szelvény közepén került elő, a 63 gödör és a kút pedig ettől északabbra, szétszórtan helyezkedett el. A falu leletanyaga: durva szemcsés és korongolt edénytöredékek, állatcsontok (eszközként is), gyöngy, patics és vastárgyak.

M35-13,14. lelőhely – Hajdúböszörmény-Három halmi iskola, -Három Pelyhe-tanya. A feltárt területek Görbeházától keletre, a 35. sz. autópályától délre eső dűlőút két oldalán helyezkednek el. A terepbejárás során két lelőhelyként elkülönített egységről a feltárások nyomán nyilvánvalóvá vált, hogy egy lelőhely két részéről van szó. A 13. számún 14.792 m²-en 1023, míg a 14. számún 9.900 m²-en 318

M3-53. lelőhely – Hajdúdorog-Szállásföld-közép-Templomdomb, templom körüli temető sírjai
Site M3-53 – Hajdúdorog-Szállásföld-mid-Church hill, graves of the church yard

M35-01. lelőhely – Hajdúböszörmény-Ficsori tó, rézkori sír
Site M35-01 – Hajdúböszörmény-Lake Ficsor, Copper Age grave

objektum került elő. A feltárt felület keleti-középső harmadát egy dombhát keresztezi, amelyen a szarmata település lakóövezetét sikerült megtalálnunk. Házaik hasonló szerkezetűek: kb. 20–50 cm-re a földbe mélyítették, hossz tengelyük K–NY-i irányú, s ezek végében többnyire megtaláljuk a szelemengerendát tartó oszlopok helyét. A házak körül méhkas alakú vermek sorakoztak. A lakóövezettől nem teljesen elkülönülve, a dombhát alacsonyabban fekvő részein helyezkednek el az egykori falu kútjai, amelyek közül mintegy húszat tártunk fel. A kutak és házak közötti teret helyenként keskeny árkok rendszere hálózta be. A szelvény nyugati harmadában elértük a falu szélét; ebben a részben csupán a telepet kerítő, nagyméretű árkok húzódtak. A településektől keletre bukkantunk rá egy észak–déli tájolású női sírra, amelyet sírmellékletei alapján a késő-szarmata korszakba soroltunk. Lelőhelyünkön 6 Árpád-kori épületet tártunk fel. Az Árpád-kori faluhoz is

csatlakoztak kutak. Az egyik Árpád-kori kútból napvilágra került egy különleges lelet: kb. 2,5 m hosszú, 30 centiméterenként átfúrt és facsapokkal ellátott ívelt farúd, körülötte viszszevárt szegélyű bőrdarabokkal. A 14. sz. lelőhely északi részén késő avar, VIII. századi temető részlete került elő, meglehetősen szegényes temetkezésekkel.

M35-16,20. lelőhely – Hajdúböszörmény-Csíkos tanya, -Nagy-Pródi-legelő. A 26.820 m² nagyságú lelőhelyen 1629 objektumot bontottunk ki, a feltárás során világossá vált, hogy annak keleti széléhez csatlakozva egy korábban nem rögzített újabb régészeti lelőhelyrész található, melyet a 20. sz. lelőhelynek neveztünk el, összesen négy korszak leletanyagát tudtuk elkülöníteni. A legkorábbi az alföldi vonaldíszes kerámia-kultúra korai fázisába sorolható. Ehhez a megtelepedéshez gödrök és egy kút tartozott, melyek egymástól nagy távolságban, elszórtan jelentek meg. A következő megtelepedés a Kr.

u. IV–V. századra tehető. A lelőhelyet ekkor szarmata közösség lakja, régészetileg ez a legintenzívebb korszak. A feltárt 28 ház ÉNy-i tájolású, 3×3,5 m méretű, téglalap alakú, félig földbe mélyített. Négy ház nyugati sarkában szokatlan módon a ház oldalába vajt kemence is volt. A házak környékén élemtárolásra szolgáló méhkas alakú tartókat és nagyobb agyagkitermelő gödröket tártunk fel. A faluhoz kutak és árok szakaszok is tartoztak. A megfigyelt 29 sír három sort alkotott, melyekhez három körárkos temetkezés is csatlakozott. A lelőhelyen 150 késő avar-korba sorolható sír is napvilágra került. A temető egy 70×50 méteres területen található, az ÉNy–DK-i tájolású sírok 9, ÉK–DNy-i sorba rendeződnek. A sírok mellékletei közt szerepelnek vascsatok, vaskések, egyéb kisebb vastárgyak, bronzlemezes övveretek, bizánci csatok, aranyfóliás gyöngyök és bronz fülbevalók. A lelőhelyen a következő megtelepedés a XI–XIII. századra, az Árpád-korra tehető. A kis méretű házak mellett egy nagyobb, két kemencével ellátott, műhelyként szolgáló épületet találtunk.

M35-17. lelőhely – Hajdúböszörmény-Keleti-főcsatorna. A 6.789 m² felületen feltárt 59 objektum két korszakhoz tartozott. Az egykori természetes magaslat legmagasabb pontján egy 5×10 m-es paticsfoltban újkőkori ház omladékát figyeltük meg, melynek elbontása után kirajzolódott a szerkezeti elemeket tartó kisebb cölöpök nyomai. Az egykori lakóház ÉK–DNy-i tájolású volt. Az épület körül kisebb méretű kerek, méhkas alakú tárológödrök helyezkedtek el, míg a laposabban fekvő keleti és nyugati területen nagyméretű agyagkitermelő gödrök övezték a kis tanyát. Belőlük rendkívül nagy mennyiségű kerámianyag látott napvilágot, mely alapján a település a középső újkőkori elejére keltezhető. Az egyik gödörből melléklet nélküli, bal oldalára fektetett, zsugorított helyzetű felnőtt sírja is előkerült. Az újkőkori településjelenségek mellett 15 szkíta-korba sorolható gödört és egy földbe mélyített, szabálytalan alakú szkíta házat bontottunk ki.

A feltáró régészek: Anders Alexandra, Fodor István, Kolozsi Barbara, Kovács Katalin, Nagy Emese Gyöngyvér, Raczky Pál, Rác Zsófia, Sebők Katalin, Szabó Gábor, Szabó László, Váczi Gábor jelentései alapján összeállította Anders Alexandra.

Preventive Archaeological Uncoverings along the Trace of the M3 and M35 Motorways (2003–2006)

The Museum Organisation of Hajdú-Bihar County in co-operation with the Archaeological Institute of the ELTE University Budapest carried out a comprehensive archaeological excavation along the M3 Motorway between Nyíregyháza and Görbeháza, and along the M35 Motorway. The archaeologists uncovered altogether 28 sites. The author of the article gives a detailed account of all the sites and main results of the work.

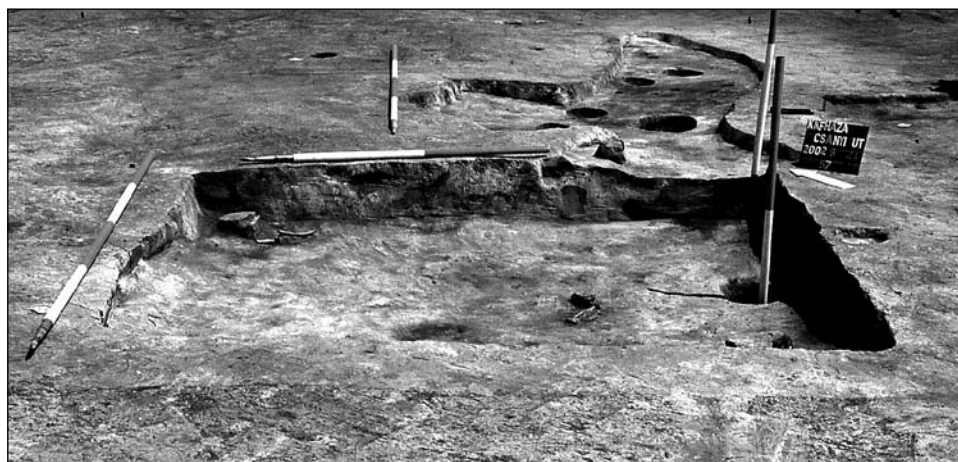
Nagyberuházások és régészet Bács-Kiskun megyében (M5)

Somogyvári Ágnes

Ma a Bács-Kiskun megyei régészek munkáját alapvetően a nagyberuházásokhoz, elsősorban útépitésekhez kapcsolódó megelőző feltárások és leletmentések határozzák meg. Jelentős autópálya-építések érintették és érintik ma is a megyét. Megépült az M5 autópálya második, megyét érintő szakasza – az első Lajosmizse környékét érintő rész 1988-89-ben készült el –, az autópályához több elkerülő út is épült, elkészült a szekszárdi Duna-hídhöz kapcsolódva az M9 autópálya néhány km-e, a dunaújvárosi Duna-hídhöz kapcsolódva jelenleg épül az M8 gyorsforgalmi út három km-e.

1994-ben indult el ez a feltáró munka, amely változó intenzitással tartott tíz éven keresztül, tart a mai napig, és előreláthatóan még néhány évig tartani is fog. Erre, a korábbi ásatásoktól ütemében, munkamódszerében és idejében eltérő munkára a megye régészeinek volt lehetőségük ráhangolódni, amikor 1987-ben és 1988-ban megismerkedhettek az autópályás ásatás mibenlétével. Talán nem érdektelen – elsősorban a fiatalokra gondolva – röviden felidézni, hogy a mára kialakult gyakorlat előtt milyen módon történtek az ásatások.

Volt lehetőség jó előre megtervezni az ásatást, kijelölni a feltáráshoz szánt régészeti lelőhelyet, volt egy ásatási keret, ami általában két-három hetes feltáráshoz volt elegendő. Az ásatási időt azzal lehetett megnövelni, ha például többet társultak, és közösen használták fel ezt az ásatási keretet. Az ebből a pénzből feltárható terület nagysága így tízes vagy százas nagyságú négyzetméterekben volt mérhető. Gépi munkára csak abban az esetben nyílt lehetőség, ha sikerült az ásatás-közeli gazdaságokkal olyan kapcsolatot kialakítani, hogy időnként kölcsönadtak egy-egy munkagépet. Így aztán egy ezer m²-es terület feltárása több évet vett igénybe. Ez, a mai tempót ismerve, nagyon lassúnak tűnik, de megvolt a jó oldala is. Ásóval, spaknival haladva lefelé, a feltárást során több információ rögzítésére volt lehetőség. A régész maga bontotta ki az objektumokat, így semmi nem került el a figyelmét. Az ásatáson maga rajzolt, fotózott, a feltárást követően készített nyers dokumentációt rendezéséhez és formázásához. Maga a dokumentáció a megnyitott kis felület miatt átlátható méretű volt. Volt lehetőség a restaurálás befejezése után az anyag beletárolására, és ha az anyag olyan volt, elkezdte a feldolgozást is. Optimális esetben mindezzel a következő ásatási szezonig el is készült.

Avar ház Kiskunfélegyházán a Csányi úti lelőhelyen

Avarian house in Kiskunfélegyháza, at the site in Csányi Street

Tehát 1987-ben és 1988-ban került sor Lajosmizse határában az M5 autópálya nyomvonalában a már terepbejárással korábban felderített régészeti lelőhelyek feltárára. Négy lelőhely esett az út nyomvonalába, ezeken történt meg a feltárást, valamint sor került két anyagnyerőhely részleges feltárára is. Összességében ekkor mintegy 10 ezer m²-en került sor ásatásra, ami messze meghaladta a korábbi időszakok egy-egy évben feltárt m²-ét. A feltáráshoz kijelölt megszokott területek többszörösét kellett átlátni, feltárni, dokumentálni, az előkerült anyagot restaurálni és feldolgozni. Ráadásul, míg az 1987-es évben még nyugodt körülmények között lehetett dolgozni, 1988-ban már megkezdődött az útépités és az anyagnyerőhelyekről, amelyek feltárást alatt voltak, folyamatosan hordták el a földet. A Lajosmizsei munka után néhány nyugodt év következett, majd miután újra napirendre került az M5 autópálya továbbépítésének terve, 1994-ben megkezdődött az a típusú feltáró munka, amely Bács-Kiskun megyében a mai napig alapvetően meghatározza a régészeti munkát.

Röviden áttekintve a feltárást helyszíneit, 1994 és 1999 között az M5 autópálya nyomvonalában dolgoztunk. '94-ben és '95-ben megelőző feltárást folytattunk Hetényegyházától Kiskunfélegyházáig. Ez a munka még tartott, amikor 1996-ban megkezdődött a nyomvonal építése, így párhuzamosan került sor a megelőző feltárástokra, és az építés közben előkerült lelőhelyek mentésére. Az építés közbeni mentések 1997-ben is folytatódtak, majd '98-ban a feltárást a Kiskunfélegyháza és Petőfiszállás közötti szakaszra tevődtek át. Ebben az évben kapott egy cég megbízást arra, hogy a Félegyháza és a megyehatár közötti nyomvonalat lőszermentesítse, mivel a korábbi évek feltárástai során fel nem robbant lőszerek is előkerültek. A lőszermentesítés

a mi szempontunkból azzal a kedvező eredménnyel járt, hogy újabb, a terepbejárást során nem észlelt lelőhelyek váltak ismertté. Ezeknek a lelőhelyeknek a feltárástára még ugyanebben az évben sor került. 1999 volt régészeti szempontból az M5 befejező éve, amikor is a Petőfiszállás határában lévő lelőhelyeket tártuk fel. Összesítve az M5 autópálya nyomvonalában végzett munkát: 26 lelőhely feltárástára került sor, 295.000 m²-en.

Az M5 autópálya munkáival párhuzamosan még 1995-ben Kecskemét határában a 44-es elkerülő út építéséhez kapcsolódva egy nyomvonalbeli lelőhely és a hozzá kapcsolódó anyagnyerőhelyen lévő lelőhely feltárástára is sor került 2 ezer m²-en. 2000-ben, annak köszönhetően, hogy Tiszaug Bács-Kiskun megyéhez került, lehetőségünk volt a Tiszántúlon is dolgozni, a tisztaugai híd építéséhez kapcsolódó anyagnyerőhelyen tártunk fel 7 ezer m²-t. 2001-ben megkezdődtek a szekszárdi Duna-hídhöz kapcsolódó M9 autótút építését. Itt már korábban, ugyancsak 1995-ben, az akkor még S9-nek nevezett út nyomvonalában került sor 31 ezer m²-en két lelőhely megelőző feltárástára. Ebben az évben (2001-ben) az építés közben előkerült lelőhely feltárástát végeztük el 4 ezer m²-en. 2002-ben az év első felében még a Homokhátság területén dolgoztunk, ekkor Kiskunfélegyháza határában az 5-ös utat a Csongrádi úttal összekötő új út nyomvonalában tártunk fel három lelőhelyet, mintegy 22 ezer m²-en. 2002 második felétől a munka helyszíne áttevődött a Dunamentére. Itt az 51. utat Solt és Dunapataj között új nyomvonallal helyezték, lelőhelyeink Solt és Harta között voltak, így két évig dolgoztunk itt hat lelőhelyen és 62 ezer m²-en. 2004-ben az M8 autótút nyomvonalában lévő lelőhelyeink kerültek sorra, majd az Apostag és Dunavecse határában új nyomvonallal helyezett 51. út területén dolgoztunk. Összesen

nyolc lelőhely feltáráására került sor több mint 93 ezer m²-en, valamint az anyagnyerőhelyként használt területen végeztünk leletmentést. A munkát 2006-ban fejeztük be.

Az utépítések mellett három nagyberuházáshoz kapcsolódó, nagy felületre kiterjedő feltárásunk is volt, kettő Tesco áruházhoz kapcsolódott, Kiskunhalason, Kalocsán, a harmadik Félégyházán egy bevásárlóközponthoz. Összességében itt 27 ezer m² feltáráására került sor.

*

Mi az, ami technikában, munkamódszerben, gyakorlatban megváltozott a tárgyalt tizenkét évet megelőző időszakhoz képest?

Az utépítéseket megelőzően, már nem csak az autópályák esetében, hanem mindig, így a bekötő- vagy elkerülő utak esetében is sor kerül a régészeti terepbejárásokra. Ezek a terepbejárások, bár néhányszor csak néhány

se legyünk egészen optimisták, egy példa a közelmúltból, 2004-ből: az elkészült hatástanulmányban benne volt, hogy a beruházás területén régészeti lelőhely van, a beruházást mégis úgy kezdték el, hogy megelőző feltárássra nem került sor. A feltáró munka tervezhetősége a múzeum szempontjából is fontos. Egyrészt azért, mert a megyében korlátozott számban vannak régészek, akik ásást vezethetnek, és a szerencsés helyzet az, ha egy régész egyszerre csak egy ásást vezet, másrészt 2004 óta a régészeti feltárásokra is vonatkozik a közbeszerzés, és mindenki előtt ismert, hogy a legegyszerűbb közbeszerzési eljárás is hetekig tart.

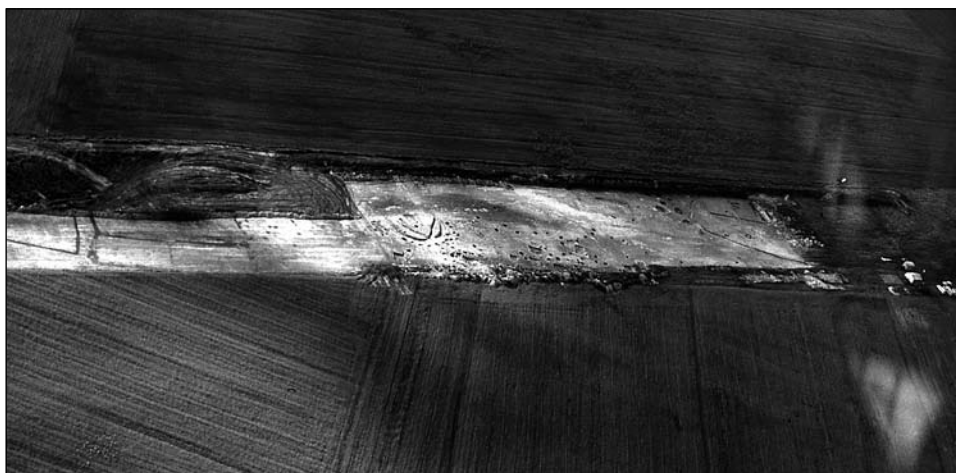
Viszonylag újabb gyakorlat, hogy elsősor-

ció előírt módon való elkészítése jelentette az egyik nagy problémát, mivel a múzeumi szervezet műszerekkel, megfelelő kapacitású számítógépekkel, programokkal, valamint ezek kezelésére alkalmas szakemberekkel nem rendelkezett. Ezért azt az utat választottuk, hogy megbízással, erre szakosodott cégekkel végeztetjük el a geodéziai és a dokumentáció digitalizálási munkáit. Ez azt jelenti, hogy az általunk megbízott cég elvégzi az ásási terület felmérését, térképezését és szintezését, valamint a helyszínen készült írásos, fotós és rajzos anyag számítógépes feldolgozását is. Így van esélyünk arra, hogy az ásítás befejezését követő egy éven belül elkészül a dokumentáció.

*Avar lovassír Dunavecsén
Avarian equestrian grave in Dunavecse*

hónappal előzik meg az utépítések megkezdését, mégis tervezhetőbbé teszik a munkát. 2003 óta pedig örökségvédelmi hatástanulmányt kell készíteni minden nagyberuházáshoz. A terepbejárásoknak és az ezekre épülő hatástanulmányoknak az a feladatuk, hogy megvizsgálják az érintett területeken a régészeti lelőhelyek előfordulását vagy várható előfordulását. Jelezzék a beruházónak, hogy milyen többletköltségekkel kell számolnia a tervezett beruházás megvalósítása során, valamint a beruházás megvalósításának határidejét a régészeti feltárás időigényének figyelembevételével tudják kialakítani, így már arra is van remény, hogy a nagyberuházásokhoz kapcsolódó munkák tervezhetőbbé válnak, és a későbbiekben az építkezéseknek csak a váratlanul előkerülő régészeti lelőhelyekkel kell számolniuk. Bár, hogy azért még-

*Kiskunfélegyháza-Halesz (légifotó)
Kiskunfélegyháza-Halesz (aerial photo)*

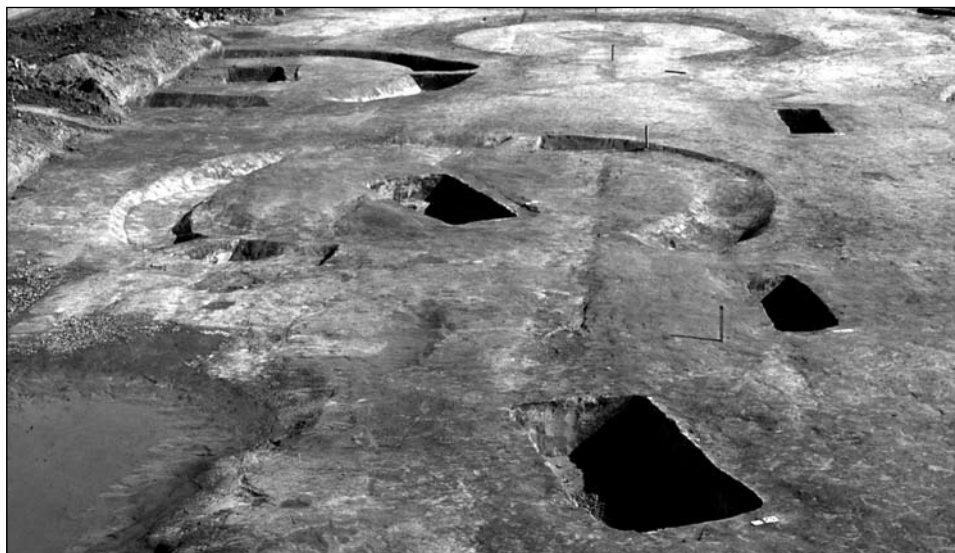
ban az utépítésekhez kapcsolódva, a tervezett nyomvonalról és annak tágabb környezetéről légifotó készül. Ezeket a légifotókat elemzik, és jelölik a régészeti jelenségként értelmezhető terepformációkat. Ennek a munkának a kontrollját a terepen újra el kell végezni, megerősíteni vagy elvetni a légifotókon jelzett jelenségeket. Mi ezt az M9 út nyomvonalában tettük meg. Bár a légifotón régészetileg értelmezhető jelenségek csak kis hányadukban bizonyultak a terepbejárás során régészeti jelenségnek, mégis az elkészült képek a további munkában is nagy segítséget jelentenek, például jelzik, hogy az érintett területen a földmunkák során kiemelten figyelni kell a területet. Természetesen, ha van rá lehetőségünk, a már feltárt területekről is készítettünk légifotót.

Mindenekelőtt azonban az ásítások mérete, a feltárandó terület nagysága növekedett meg, ezzel fordított arányban pedig csökkent az ásításokra fordítható idő, hiszen a beruházók szinte mindig sürgették a terület-átadásokat, de ha nem sürgették volna, a megkötött szerződésekből rögzített határidők akkor is kényszerítő erővel bírtak. Az elmúlt tizenkét évben megtanultuk a nagy felületekre kiterjedő ásítási technikát, a dokumentáció helyszíni készítésénél a digitális fényképezőgép, számítógép alkalmazását. A napra kész geodéziai munka, valamint dokumentá-

Szót kell ejteni a restaurálásról és a feldolgozásról. A restaurálásnál az lenne a cél, hogy a leletek tisztítására és a restaurálásra a feltárással párhuzamosan kerülhessen sor. Mivel a terepen való munka az év nagyobbik részét leköti, így a feldolgozásban jelentős lemaradásaink vannak. Bár teljes anyagfeldolgozásra még nem került sor, de részeredmények közzétételére, egy-egy leletegyüttes publikálására igen. Itt kell megemlítenem azt is, hogy a lelőhelyek minél alaposabb feldolgozásához a különböző tudományágak segítségét is igénybe vettük. Így került sor archeobotanikai, archeozoológiai, antropológiai, valamint pollen és C14-es vizsgálatok elvégzésére.

Fontos cél az is, hogy mindazt az anyagot, amit az elmúlt több mint egy évtized során feltártunk, kiállításon bemutathassuk. Nagy, átfogó kiállításra még nem került sor, de kisebb, egy-egy jelentősebb leletegyüttest bemutató kiállításokra már igen. Elindítottunk 1999-ben egy kamarakiállítás-sorozatot Kecskeméten a Cifrapalotában *Rejtett kincsek* címmel, ahol az autópályás ásítások egy-egy jelentős leletegyüttesét is bemutattuk. Kiskunfélegyházán az M5 autópálya építése során feltárt Árpád-kori lelőhelyek anyagát bemutató kiállításra került sor.

Úgy gondolom, hogy a fent leírtakkal sike-

*Körárkos szarmata temető Kecskemét-Belsőnyírben
Sarmatian circular ditch cemetery in Kecskemét-Belsőnyír*

rült valamennyire érzékeltetni, hogy az elmúlt több mint tíz évben milyen nagy munka hárult a megye régészeire. Az elkövetkező években pedig azt szeretném vázolni, hogy miért volt jelentős az a munka, amit elvégeztek. Hiszen az elmúlt évek munkája olyan új eredményeket hozott, amelyek sokban módosították vagy pontosították a megye középkorig terjedő történetének addig ismert képét. Talán az a legegyszerűbb, ha korszakonként haladunk végig, kezdve a neolitikummal. Az újkőkor időszakából a dunántúli vonaldíszes kultúra településének feltárására került sor Hartán az 51. út nyomvonalában. Ezt a feltárást megelőzően a kultúrának csak kisebb településeit ismertük, gödröket, tűzhelyeket Fajszt-Garadombról vagy Kunszentmiklós-Középszenttamásról. A 22 ezer m²-re kiterjedő feltárás, melyet Kustár Rozália irányított, több olyan nagy méretű, cölöpszervezetű ház meglétét rögzítette, amelyet Közép-Európából jól ismerünk, de itt, a Duna-Tisza közén ezen a részén még nem sikerült feltárni.

A rézkor időszakából a középső rézkori bodrogkeresztúri kultúra Duna-Tisza közeli jelenlétére csupán szórványos sírleletek utaltak. Még a XX. század első felében Kiskőrös határában került elő az a kultúrához tartozó 15 sír, amely máig a legnagyobb sírszámú temető, amelyet a megye területén feltártak. Jászszentlászlórról, Nyárlőrincről, Lakitelekről is ismerünk síranyagokat, sőt az M5 lajosmizsei szakaszán is előkerült két sírjuk, de településeik mindez ideig nem kerültek elő. Kiskunfélegyházán a 451. számú út nyomvonalában leltünk rá a kultúra településére a Pap-dűlőben, az Árpád-kori objektumok alatt elfedve. Mindez egyúttal némi magyarázatot is ad arra, hogy miért nem találták meg eddig a kultúra településeit területünkön. Ugyanis azzal, hogy a homokmozgások során ezeket a területeket akár méteresen is vastagabb homokrét fedheti, előkerülésükre csak na-

gyobb mélységig kiterjedő földmunka – útépítésnél például bevágás – ad lehetőséget. Az ásató, Balogh Csilla megfigyelése szerint árkokkal körülhatárolt lakóegységeket lehetett elkülöníteni, és a jelentős mennyiségű leletanyagban olyan oromdíszek is előfordultak, amelyek felszíni épületek meglétére utalnak. A nagy mennyiségű leletanyag feldolgozása még folyamatban van, befejezése után pontosabb képiünk lesz egy olyan időszakról, amelyről eddig alig rendelkezünk adatokkal.

A késő rézkor időszakra vonatkozóan ugyancsak új eredményeket hoztak az elmúlt időszak feltárásai. A péceli kultúra leletei, lelőhelyei nagy számban voltak ismertek a megyében. A lelőhelyek egy része terepbejárásokból vált ismertté, ugyanakkor több telepfeltárással is sor került. Így Lakitelek-Szikrán vagy Ágasegyháza, de Solt-Borsoshegyen és a Kunpeszér-Téglaházi dűlőben is gyér településeket figyeltek meg. 1994-ben Ballószögön az M5 autópálya nyomvonalában Horváth Attila tárt fel a péceli kultúrába tartozó leleteket, majd Solton az 51. út nyomvonalában nyílt lehetőségünk arra, hogy a péceli kultúra településrészletét, a település kultikus részét feltárhassuk, és a kultúra hitvilágával kapcsolatos megfigyeléseket tehessünk. A feltárt területen állatáldozatok – elsősorban szarvasmarhák – bemutatása zajlott. A nagy számban és nagy szóródásban megtalálható szarvasmarha áldozati gödrök esetében feltételezni lehetett, hogy ismétlődően vissza-visszatértek erre a kultikus színtérre. Az ásátás egyik legjelentősebb eredménye annak a három emberáldozatot és egy szarvasmarha áldozatot tartalmazó gödröknek a feltárása volt, ahol bár az áldozatokat vastag hamus égett réteg választotta el egymástól, a feltárás során sikerült az áldozatok gödörbe helyezésének egyidejűségét is megfigyelni.

A Duna-Tisza közén a bronzkor középső

időszakából jelentős mennyiségű leletanyagot ismerünk. Ezt megelőző időszakból, a kora bronzkorból a makói kultúra leletei csupán szórványosan fordultak elő, és a múzeumokban lévő leletanyag csak a kisebb hányada került elő ásátásból. Például a kultúra oly sokat emlegetett sírleletét, a Kunpeszér-Sinai hegyen előkerült hamvasztásos temetkezést sem régész tárta fel, és sajnos maga a múzeumba bekerült leletegyüttes sem teljes. Az elmúlt évtizedben azonban négy esetben is sikerült a makói kultúra települését feltár-

*Szarmata gödörben talált emberi csontváz
Apostagon*

Human skeleton found in a Sarmatian ditch in Apostag

ni. Horváth Attila Ballószögön, Tóth Katalin Kiskunfélegyházán a Kóvágoérről, jómagam pedig Dusnokon és Apostagon, s bár egy kivételtől eltekintve, a településeken a kultúrának csupán hulladékgödrei kerültek elő, a gödrökből előkerült jelentős mennyiségű leletanyag, elsősorban a kerámiák, a kultúra belső időrendjének a tisztázását is segítheti a Duna-Tisza közén. Ugyancsak ennek a területnek a kora bronzkorát érinti, hogy az útépítésekhez kapcsolódó ásátások során előkerültek a nagyrévi kultúra leletei Kecskemét és Kiskunfélegyháza határában. A kutatás sokáig azon a véleményen volt, hogy a nagyrévi kultúra nem jelent meg a Homokhátság területén. S bár sok még a tisztázatlan kérdés, az biztos, hogy a nagyrévi kultúra kései időszakával mindenképpen számolnunk kell területünkön.

A középső bronzkori vatyai kultúra leletanyaga már eddig is nagy számban került elő a megye területén. Temetői, települései, sőt erődített földvárjai is megtalálhatók a megyében. Apostagon Székely Györgynek sikerült a megye egyik legnagyobb sírszámú urnatemetőjét feltárnia 2005-ben.

A szkíta kor időszakát a szórványleleteken túl a Szabadszállás-Józanon feltárt 200 síros temető reprezentálta eddig, valamint az 1987-88-as M5-ös feltárások idején előkerült településrészlet. 2003-ban és 2004-ben az 51. út nyomvonalában Lantos Andrea szkíta kori települést tárt fel ágafás-szelemen szerkezetű házakkal és egyéb építményekkel. A megfigyelt jelenségek mellett ugyanakkor

jelentős mennyiségű leletanyag is előkerült. A feltárt jelenségek és leletanyag feldolgozása folyamatban van, és reményeink szerint újabb fontos információkkal szolgál majd vidékünk vaskoráról.

Átlépve a római kor időszakába, szarmata települések és temetők nagy számban fordultak elő a megyében. Ez nem véletlen, hiszen az I. században ide érkező szarmaták továbbhaladásának útját állta a római limes, így több száz éven keresztül éltek ezen a területen. Bár leleteik sokszor kerültek elő, feltárásokra is nagy számban került sor, mégis most, az M5 autópálya megelőző feltárásai során nyílt arra lehetőség, hogy fel lehessen mérni egy szarmata település kiterjedését, és a több mint 6 hektárra kiterjedő feltárás lehetőséget adott az ásató Wicker Erikának a szarmata településszerkezet felvázolására is. Az M8 autópályához kapcsolódó feltárások is eredményeztek szarmata településeket, valamint körárkos sírokat. Ugyancsak az utóbbi évek feltárásai hozták felszínre a hungermán megszállás alatt élő szarmaták egészen kései emlékanyagát. Így, ha ezeknek a feltárásoknak az anyaga feldolgozásra kerül, a már korábban ismert nagy számú anyag ellenére a szarmatakutatóknak mindenképpen izgalmas és új eredmények várhatók.

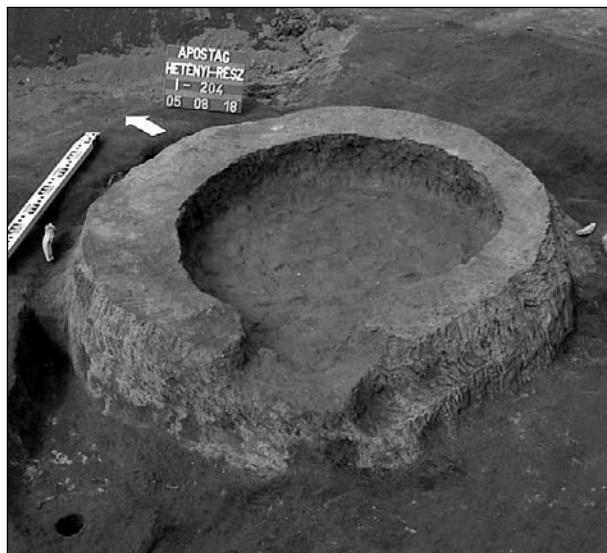
A népvándorlás korból rendkívül jelentős avar anyaggal rendelkezünk. Gazdag temetőket a megye több pontján is feltárták, és területükön került elő például a kumbányi fejedelmi lelet is. Avar temető feltárására az M5 autópálya hetényegyházi szakaszán is sor került, a feltáró H. Tóth Elvira, aki a leletanyag vizsgálata során megállapította, hogy a középső és a késő avar kor között nem lehet éles határvonalat húzni. Jelentős vezéri lelet került elő Petőfiszállás határában, sajnos nem csak régész közreműködésével. A Duna mentén ugyancsak jelentős avar temetők feltárására került sor. A feltárások során az avar kor minden időszakát képviselték a temetők. Volt néhány síros, szinte éppen csak megnyitott korai temető, és volt hosszú ideig használt, nagy sírszámú soros temető is.

Az itt élő avarság telepeiről a Duna-Tisza közén keveset tudunk. Leginkább terepbejárások során gyűjtött felszíni anyagok jelzik településeiket, ezeken túl Kunpeszér határában került sor kisebb telepfeltárásokra, valamint az M5-ös autópálya nyomvonalában Petőfiszállás határában vált ismertté településrészletük. Ezért volt jelentős, amikor a Kiskunfélegyházát elkerülő út nyomvonalában két lelőhelyen is újabb avar település került elő. A Pap-dűlői lelőhelyen karámok kerültek elő, valamint cölöplyukak nagy számban, melyek kerek, felszíni építményekre, jurtákra utaltak. A feltárt kerámiaanyag alapján a települést a korai avar időszakban használhatták. A Csanyi úti lelőhelyen, amely mindössze 1,5-2 km-re van a Pap-dűlői lelőhelytől, egy ugyancsak avar település két házát sikerült feltárni, valamint nagymennyiségű

cölöplyukat, melyek egy része minden bizonnyal karámokhoz, másik részük jurtákhoz tartozhatott. A házak kis méretűek voltak, földbe mélyítették őket. Mindkét háznál az egyik fal közepén került elő a tetőszerkezetet tartó gerenda nyoma. A házak alját erősen lejárta, és erről a lejárt szintről az edénytöredékek és állatcsontok mellett tojáshéj és kagyló is előkerült. A leletanyag – kézzel formált bográcsok töredékei, valamint sütőharang-töredékek – alapján a kései avar időszakban éltek ezen a telepen. Apostag határában 2005-ben lehetőség nyílt a megye eddigi legnagyobb avar településének feltárására. A feltárás során közel hatvan házat tárt fel Rosta Szabolcs. Itt is kisebb méretű ágasfás-szelemenés házak kerültek feltárásra. Az egymást vágó házak hosszabb ideig tartó település-használatot jeleztek.

Az elmúlt évtized feltárásai minden korszakból hoztak eredményt, így természetesen a honfoglalás időszakából is. Harta határában az épülő 51-es úthoz kapcsolódva kezdtek el tereprendezeit, ahol lehetőség volt a húszhektáros terület régészeti átvizsgálására. A munkát Kustár Rozália végezte, és több korszak mellett a megye egyik jelentős, a X. század első felében használt honfoglalás kori temetőjét tárta fel. Jelentőségét a feltárt leletanyag mellett az adja, hogy ez a temető azon kevesek közé tartozik a megyében, amelyet teljes egészében feltártak, és a feltárást kezdetektől fogva régész végezte. Azóta a feltárt leletanyagot a Viski Károly Múzeum kiállításban is mutatva.

A megye területén az Árpád-kori kis falvak sűrűn, egymástól alig két-három kilométer távolságra helyezkedhettek el, legalábbis a régészeti terepbejárások ezt jelezték. Amikor sor került az M5 autópálya Kiskunfélegyháza mellett haladó nyomvonalában a megelőző feltárásokra, ez a megállapítás már ásatásokkal is igazolható volt. Kiskunfélegyháza ÉNy-i részén az Árpád-kori települések sűrűn, egymás közelében helyezkedtek el. Egy közel 10 kilométeres szakaszon hat település feltárására került sor. A telepeken, ahol földbe mélyített házak, tárológödrök, karámok és kutak kerültek elő, a XI-XIII. században éltek. Ezekhez a telepekhez kapcsolódnak a Kiskunfélegyházát elkerülő út mindhárom lelőhelyén feltárt Árpád-kori teleprészletek, egyúttal tovább erősítve a települések sűrűségére vonatkozó megfigyelést. Az előkerült leletek bemutatása a Kiskun Múzeumban jelenleg is álló kiállításban – *Árpád-kori hétköznapok* címmel – valósult meg, valamint az ásató Wicker Erikának a feltárás során közel hatvan házat tárt fel Rosta Szabolcs. Itt is kisebb méretű ágasfás-szelemenés házak kerültek feltárásra. Az egymást vágó házak hosszabb ideig tartó település-használatot jeleztek.

*Szarmata kemence, Apostag
Sarmatian oven, Apostag*

került. Ezek a feltárások mindenképpen fontos adalékokkal szolgálnak Kiskunfélegyháza középkori történetéhez.

Ez az áttekintés nagyon vázlatos, de remélem, hogy két dolgot sikerült érzékeltetnem vele. Az egyik, hogy a megye régészei az elmúlt évtizedben jelentős munkát végeztek, a másik pedig, hogy az elmúlt időszakban igyekeztünk megfelelni a kihívásoknak, alkalmazkodtunk a megváltozott körülményekhez. Tudom, sok esetben vitatják és komoly információvesztéssel járóan tekintik az új körülmények között, a korábbiaknál nagyságrendekkel nagyobb területen zajló, gyors munkát követelő feltárásokat, éppen ezért azt is szerettem volna érzékeltetni, hogy azok mégis hoznak-hozhatnak annyi új eredményt, amelyek talán ellensúlyozhatják a kényszerűségből, a mai kor követelményeiből adódó információvesztést.

(A fotókat a szerző mellett Balogh Csilla, Lantos Andrea, Miklós Zsuzsa, Rosta Szabolcs és V. Székely György készítették. Ezúttal köszönöm meg nekik, hogy fotóikat felhasználhattam.)

Investment and Archaeology in Bács-Kiskun County

The everyday work of the archaeologists in Bács-Kiskun County is mostly determined by the preventive excavations and the securing of the findings connected to the large-scale motorway constructions. The preventive excavations started in 1994 and with differing intensity are still going on in Bács-Kiskun County. Between 1994 and 1999 the archaeologists worked along the trace of the M5 motorway. During the said interval the experts uncovered 26 archaeological sites on an area of 295 thousand m². From 2000 the work of preventive excavation continued on a very large scale throughout the whole county, on several hundred thousand square-metres, uncovering several dozens of sites. The author of the article gives a detailed account of the work and provides an indepth view how the systematic researches were carried out.

Beszámoló az M6 autópálya Tolna megyei szakaszán végzett megelőző feltárásokról

Ódor János Gábor

A szekszárdi Wosinsky Mór Megyei Múzeum és a Nemzeti Autópálya ZRt 2005. november 29-én írta alá a szerződést az M6 autópálya Tolna-Mözs (M9-es út) és Bátaszék (megyehatár) közötti 29 km hosszú szakaszának megelőző régészeti feltárásáról. A nyomvonal szakaszon korábban 19 lelőhelyet azonosítottunk be, ezek közül kilencet szondázó feltárássra, tizet pedig teljes felületű feltárássra jelöltünk ki. Előzetesen 21,5 hektár régészeti felület feltárására számítottunk. A közbeszerzési eljárások lejártával 2006. május közepén indultak meg a munkák, amelyek egészen december közepéig tartottak. Összesen 7–9 feltáró csapattal, 18 lelőhelyen összesen 171.031 m²-t tártunk fel, 9.185 objektummal, amelyek közül 1.160 temetkezés volt. Az ásatásokat 5 csapattal a múzeum, 2–4 csapattal pedig külső cégek végezték. A szondázó ásatások 4 lelőhelyen negatív eredményt hoztak, 5 helyszínt át kellett minősíteni teljes felületre kiterjedő feltárássra. Néhány esetben a lelőhelyek területe a vártnál kisebb méretű volt, így év végére már 33 hektárra változott a régészeti felület nagysága. Ez az adat még mindig nem végleges: a Bátaszék-Alsónyék térségében elterülő 10/B és 11. számú, Lengyel-kultúras

lelőhely egymásba érése nyomán újabb 50 ezer m² kerülhet feltárássra a majdani bátaszéki csomópont területén. A nyomvonal két kistáját érint: észak-déli irányú szakasza a Tolna megyei Sárközön keresztül halad, majd Bátaszéknél fordul délnyugati irányba, ahol is a Szekszárd-Geresdi dombságon át ér Baranya megyébe.

Az ásatások során a középső neolitikumtól a XVIII. századig terjedően, minden időszakból tártunk fel leleteket. A lelőhelyeken ritka esetben találtunk emlékműanyagot csak egy korszakból, átlagosan egy-egy helyszínen 3–4, néha akár 7–8 korszak objektumai is előbukkantak. A legkorábbi leleteink a középső neolitikum idejéből származnak, ezek a dunántúli vonaldíszes kerámia (DVK) néphez köthetők. A nyomvonalon öt lelőhelyen, a 9. (Sárpilis), a 10/B. (Alsónyék), a 13/ABC. (Bátaszék), a 32. (Tolna-Mözs) és a 38. (Ócsény) lelőhelyeken kerültek elő településeik maradványai. Ezek közül a Tolna-mözsi lelőhely a legjelentősebb, itt a kultúra késői fázisába sorolt, ún. Kottafejes kerámia kultúrája népének telepéből mintegy 550 objektumot bontottunk ki. A késő neolitikumi rézkori Lengyel-kultúra hatalmas kiterjedésű telepét és temetőjét érinti a nyomvonal Alsónyék és Bátaszék határában. Itt a dombok előtti, időszakonként vízzel borított teraszon közel másfél km hosszú, átlag 3–400 méter

szélességű lelőhelyből hasít ki a nyomvonal 10 hektár területet, de ez a szám még a bevezetőben említett adatok szerint tovább nőhet. 2006-ban 39.696 m²-t tártunk fel, amely két lelőhelyre (10/B és 11.) oszlik, a kettő közötti határt a Lajvér-patak mesterségesen ásott medre jelenti. A telepobjektumok közül a nagy kiterjedésű, talán agyagkitermelő gödrök mellett 8 db feltárt, téglalap alaprajzú cölöpházat kell megemlíteni. Az cölöpházak tengelye észak-dél, hosszuk meghaladja a 15 métert. A házak körzetében találjuk a sírcsoportokat, amelyekben helyenként 80–90 zsugorított csontváz van. Az elmúlt évben 549 sírt tártunk fel. A rangos sírok nagyméretűek és négyzetesek voltak, több esetben a sarkukban lévő, sírlepítményre utaló cölöplyukakat is megtaláltuk. A sírokból előkerült leletanyag változatos volt: kőcékek, kőbalták, kőbuzogányok, spondylus kagylóból és dentallium csigából, valamint rézből készült gyöngyök, rézgyűrű és nagy mennyiségű kerámia dominált. A zsugorított sírok közül kettőben figyeltük meg spondylus kagylóból készített fejdísz maradványát. A kerámiaedények formája nagy változatosságot mutatott: csótalpas és egyszerű tálak, kisebb ovális tálkák, Butmír-edények, poharak kerültek elő. Az edényeken általános volt a vörös festés alkalmazása. A kiemelkedő leletek közé tartozott az egyik oldalán férfi, másik oldalán női áb-

Bátaszék, Malomrét-dűlő (To. 11. lelőhely) déli felének légifotója
Bátaszék, the aerial photo of the southern part of Malomrét-dűlő (site To. 11)

Bal oldalára zsugorított csontváz a Lengyel-kultúra időszakából (Bátaszék, Malomrét-dűlő, 333. objektum)
 Skeleton shrunk to its left side from the period of the Lengyel-culture (Bátaszék, Malomrét-dűlő, object 333)

rázolású edény. A leletek alapján a telepet és a temetőt a Lengyel-kultúra II. és III. fázisába sorolhatjuk. Hasonló méretű, mintegy 1,5 km hosszú késő neolitikus lelőhely nem ismeretlen Tolna megyében: Györe-Bocok lelőhely hasonló paraméterekkel rendelkezik, annak feltártsági foka azonban eltörpül a bátaszékiéhoz képest. A 10/B és 11. lelőhely Lengyel-kultúrák települése és sírcsoportjai az eddig feltárássra kijelölt 10 hektár – de feltételezhetően 15 hektárig emelkedő – területének és gazdag leletanyagának köszönhetően Közép-Európa egyik jelentős feltárt neolitikus lelőhelyévé válik.

A késő rézkor időszakából a Boleráz-kultúra néhány telepődre bukkan elő a 32. lelőhelyen, Tolna-Mözs határában. A Tolna megyében sűrű településhálózattal rendelkező Baden-kultúra telepét találtuk meg a 9. és a 13/ABC jelű lelőhelyen. Alsónyéken és Bátaszék-Leperden. A Makó-, Somogyvár-Vinkovci kora bronzkori kultúra és Kisapostag-csoport nyoma két helyszínen, a 10/B és a 32. lelőhelyeken maradt ránk. A középső bronzkor két jelentős népessége, a Mészbetétes kerámia népének és a Vátya-kultúrájának is megtaláltuk hagyatékát a nyomvonalon. Előbbinek telepei a 10/B, 13/A2 (Bátaszék-Leperd) és a 32. lelőhelyen jelentek meg, a Vátya-kultúra egy sűrű

települése Ócsény határában (38. lelőhely) található. A késő bronzkori Halomsíros-kultúra telepobjektumai két lelőhelyről, a 10/B és a 32. lelőhelyekről ismertek. Ezek közül az M6 és az M9-es utak leendő csomópontjában található Tolna-mözsi 32. számú lelőhely a méretét és a feltárt objektumok számát tekintve jelentősnek mondható. Az egykor szigetszerűen, minden oldalról vízzel körbevett területen a kijelölt közel 8 hektáros felületnek 80%-át tártuk fel, 3.426 objektummal. Ehhez hozzáadható az M9 nyomvonalán 1996–97-ben megkutatott kb. 3 ha terület, 930 objektummal. Az objektumoknak kb. kétharmada tartozik egy késő bronzkori településhez. Ezen az összesítő 12 hektáros felületen, a gödrökön és árkokon kívül három sorba rendeződve találtuk eddig 18 csónak alakú cölöpház nyomát. A házaknak észak-déli a tengelye, hosszuk kb. 15 méter, oldaluk ívelt. A vaskor késői időszakából kelta települések nyomait – félig földbe süllyesztett házakat és gödröket – találtuk meg a 9., a 10/B. és a 11. lelőhelyről. A sárpilisi és az alsónyeki lelőhelyeken edényegető kemencék nyomait is megfigyeltük. A bátaszéki 11. lelőhely déli szélén 20 kelta szórthamvasztásos és csontvázas rítusú temetkezést tártunk fel. Utóbbiak közül kettőben összehajtott kard, illetve kardlanc melléklet is volt.

Kora római kori telep házai és gödrei kerültek elő a 9. lelőhelyen, míg Bátaszék-Leperden (13/ABC jelű lelőhely) késő római település vált ismertté. A Bátaszék-Malomréti 11. lelőhely déli felének keleti harmadában egy észak-déli irányú, római kori kettős árok húzódik végig, amely talán a limes úthoz köthető. Ezekhez az árkokhoz igazodik a lelőhely délnyugati harmadában feltárt közel négyszögletes árok és az azt körülvevő kettős árok, amely egy római kori kiserőd, egy burgus alapozása is lehet.

A népvándorlás korai időszakára keltezhető egy V. századi germán temető-kezdemény 4 rabolt sírja Bátaszék-Leperden (13/A2 lelőhely). Az egyik sírból kisméretű ezüst fibulapár, egy másikkól hordó alakú aranygyöngyök kerültek elő. A lelőhely középső sávjának északi felén, feltehetően ugyanennek a germán közösségnek a települését találtuk meg: 4 félig földbe süllyesztett, 3–3 cölöplyukas gödörház mellett 12 hasonló korú gödröt is kibontottunk. Avar kori falu került elő Ócsény (35. lelőhely), Alsónyék és Sárpilis határából (9. lelőhely). Utóbbi helyen 2 kora avar kori edényegető kemencét is dokumentáltunk. A legsűrűbb és legtöbb munkát adó népvándorlás kori lelőhely Szekszárd északi határában, a Tószegi-dűlőben jutott felszínre. A Sió-töl-

Aranyfóliával borított ezüst kantárveretek egy VII. századi avar sírban feltárt ló koponyáján (Szekszárd, Tószegi-dűlő, 611. objektum)
 Bridle embosses covered in golden foil on the skull of a horse uncovered in a 7th century Avarian grave (Szekszárd, Tószegi-dűlő, object 611)

téstől közvetlenül északra fekvő 29. lelőhelyen a felszíni őskori és Árpád-kori ritka cserépek alapján szondázó feltárás indult meg. Az első meghúzott ároknál kiderült, hogy itt a laza szerkezetű őskori és Árpád-kori települések mellett egy nagy kiterjedésű, sírokkal sűrűn fedett temető rejtőzik a föld alatt. A nyomvonal, a csatlakozó földutak és a majdani Sió-híd építése miatt helyenként 120 méterre szélesedik ki. Ebben a kiszélesedésben található egy korábbi nem ismert avar kori temető, amelynek északi és nyugati széle a nyomvonalon belül van, déli és keleti irányba azonban túlnyúlik rajta. 2006-ban a lelőhelyen 676 objektumot bontottunk ki, ezek közül 592 avar kori, javarészt VI–VII. századi temetkezés. A lehumuszolt észak-déli és kelet-nyugati irányú felület alapján a nyomvonalba a temető területéből 8.000-8.500 m² esik, ami akár 1.200 sír feltárását is eredményezheti. A sírokat 80–85%-ban kirabolták, ennek ellenére 4 sírban is megmaradt az elhunytak egyenes kétélű kardja, valamint szabályja. Az erős katonai jelleget jelzik az íjmaradványok, fokosok és 38 lósis is. Utóbbiak majdnem mindegyikében lándzsát helyeztek el. A temető leletanyagán erős germán és bizánci hatás érezhető. A feltárt sírok közül az egyik leggazdagabb harcost ezüst övgarnitúrájával, arany fülbevalópárral és ezüstszerelések szabályjával temették el. A felnőtt férfi jobboldalára, egy sírgödörbe két egész lovat mellékeltek, az egyik ló koponyáján megmaradtak az aranyfóliával borított lószerszámveretek. A sírleletek közül kiemelkedik négy arany fülbevalópár, egy veretes kapszula és

egy bronz tálka, veretes favödörök és faedények. Az egyik sírból összecukukható tausiroszott vasszék (sella curilis) került elő, amely a harmadik lelőhelyről a 8. példány a Kárpát-medencéből. A gazdag leletanyag alapján a temető – amely várhatóan 1.200 sírjával a megye legnagyobb sírszámú avar temetőjé válik – a dél-Dunántúl egyik fontos lelőhelye lesz a korszakból.

Az Árpád-korból az ímént említett 29. lelőhelyen feltárt kis település mellett hasonló jellegű került elő Ócsényben (5. lelőhely) is. A 9. lelőhely sárpilisi részén XII–XIII. századi Árpád-kori gödrök is feltárássra kerültek. Ezek egyikében IV. Béla ezüst dénárját találtuk meg. Elképzelhető, hogy az Árpád-kori kis falu életének a tatárjárás vetett véget. Bátaszék-Leperdpusztán a Belső-réti-patak két oldalán feltártuk a valószínűleg középkori Leperddel azonosítható falu részletét. A leletanyag alapján a zömében a patak délnyugati partján helyet foglaló falu a XIII. századtól a XVII. századig létezett. A patak bal partján egyfajta ipari terület helyezkedett el. Itt egy kisebb kohó mellett 3 db. XVI. századra keltezhető tégláégető kemence került feltárássra. Megyénkben a Dombóvár-szigeterdei lakótorony melletti tégláégető után második alkalommal került elő ilyen objektum. Néhány késő középkori gödör bukkant elő Ócsényben két lelőhelyen is (35. és 38. lelőhelyek). Érdekes és ritka lelőhely a 27. számú Tolna-Mözs, Szarvas-dűlőben, amelynek egyelőre még csak a szondázását végeztük el. Itt a szondázó feltárást megelőzően több alkalommal végeztünk fémdetektoros gyűj-

tést, a korábban késő középkori – kora újkorinak meghatározott település korának pontosabb behatárolása miatt. A nyomvonal keleti felében jelentős mennyiségű ólomgolyót, bronz üstfoltokat és 2 db XVII. század végi pénzt találtunk. Az ugyanitt húzott 100 m² felületű árokban 32 telep objektumot (gödröket) és egy hasra fektetett csontvázat találtunk. A gödrök, a bennük talált kerámia alapján XVI–XVIII. századiak. A gyűjtött és a feltárt leletek alapján úgy tűnik, hogy a török-kor végén megtelepült rác közösség faluja található a lelőhelyen, amely talán a Rákóczi-szabadságharc végét is megérte.

Az ásatásokkal párhuzamosan Szekszárdon kialakítottunk egy feldolgozó központot, ahol folyamatos volt a dokumentáció kezelése, adatbázisba történő feltöltése, december elejétől pedig megindult a leletanyag leltározása, rajzolása, fotózása. Bérelt raktárépületünkben kialakítottunk egy dexion polcrendszer, valamint egy cserépragasztó restaurátorműhelyt. Ugyanitt történik a beérkező leletanyag mosása. Az embertani anyag egy részénél folyamatban van az MTA RI által végzett DNS-vizsgálat, a szekszárdi avar temető antropológiai anyagát a Természettudományi Múzeumban határozzák meg. A fémanyag, valamint a gyengébben kiégett neolitik edények restaurálását a múzeum központi épületében, valamint külső intézmények és cégek bevonásával végezzük.

2007. szeptember 30-ig még 16 ha területet kell feltárnunk, a dokumentáció elkészítéséhez és az elsődleges leletfeldolgozásig további egy év áll rendelkezésre. Az M6 további, Dunaföldvár-Tolna közötti szakasza feltárással kapcsolatban 2006 novemberében kezdődtek meg a tárgyalások. A tárgyalások során tisztázódott a feltárássra váró terület nagysága ezen a 60 km hosszú szakaszon, amely a munka megkezdése előtt 337.736 m²-re tehető.

Lásd még – See also: Borító 2 Cover 2

An Account of the Preventive Uncoverings of the Tolna County-Section of the M6 Motorway

Between May 2006 and December 2006 the archaeologists of the Mór Wosinszky County Museum made a complete survey of the trace of the section of the M6 Motorway between Tolna-Mözs and Bátaszék. Altogether 18 sites were discovered with more than 9 thousand objects, of which 1160 proved to be burying-places. The excavations were carried out by the museum's archaeologists and in certain cases by contractors. During the work of uncovering finds were discovered from the neolithic period up to the 18th century. In most of the cases several types of finds from different periods were found together in the area of the sites. Parallel with the excavations a processing centre was established in Kaposvár, where the handling of the documentation, the constructing of a database, the registering of the finds have been carried out.

Az M6 – M60 gyorsforgalmi út Baranya megyei szakasza

Nagy Erzsébet

A Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága Janus Pannonius Múzeum Régészeti Osztálya 2001-2002-ben több szakaszban végzett régészeti terepbejárást az M6–56 majd M6–M60 gyorsforgalmi út tervezett nyomvonala Baranya megyei szakaszán. Először 2001. április 10. – május 11. és 2001. október 8. – 18. között voltunk terepen, és összesen 62 lelőhelyet találtunk. A kijelölt terület 77,9%-át sikerült bejárni, míg a nyomvonal be nem járható szakasza (erdő, mocsár, gyep) a terület 12,9% volt. A megadott koordináták alapján a tervezett szakaszon a nyomvonal kitűzése mérőműszerrel történt, a pontokat 100 méterenként jelöltük, és terepen ezekhez a pontokhoz mértünk, az adatokat 1:10.000 méretarányú térképen rögzítettük. A területet a nyomvonalon 100–100 m-es sávban jártuk be, ill. adott esetben a lelőhely teljes kiterjedését meghatároztuk. A Nemzeti Autópálya Rt (ZRt) megbízásából 2002.

március 25. – április 22. között újabb terepbejárást végeztünk az M6–56 gyorsforgalmi út tervezett „C” nyomvonalán, a megyehatár–országhatár közötti szakaszon, ill. a Ny–K-i nyomvonal összekötő szakaszán, ahol jelentős nyomvonal módosítás történt. Ekkor újabb 13 lelőhelyet találtunk, így a rendszeres régészeti terepbejárás során összesen 75 régészeti lelőhely került elő a megyét érintő közel 90 km hosszú nyomvonalszakaszon. A kijelölt terület 83%-át sikerült bejárni, míg a nyomvonal be nem járható része (erdő, mocsár, gyep) a be nem járt terület (összesen 17%) 60% -a volt. A terepmunka előkészítése és a lelőhelyek értékelése során az ELTE Régészettudományi Intézete által készített „Régészeti jelentőséggel bíró területek azonosítása az M6 autópálya tervezett nyomvonalának térségében mérőkamerás légi felvételek alapján – Baranya megye” című munka vonatkozó adatait, valamint a TUMULUS Archaeologiai Kft készítette „Az M6-os autópálya 176+000 – 211+258 és az M56-os autótút 5+000 – 13+800 km szel-

vények közötti tervezési szakaszainak értelmezett mérőkamerás légi felvételei” című dokumentációt is használtuk. Az értékelés során a vizsgált területet, az M6–M60 gyorsforgalmi út Baranya megyei szakasz teljes nyomvonala, M6 autópálya megyehatár – Bóly, M6 autópálya Bóly – országhatár és M60 autótút Baranya megyei szakasz részekre bontottuk.

Baranya megyében a tervezett autópálya/autótút nyomvonalán végzett megelőző régészeti kutatás 2005 őszén indult, amikor az M60 0+000 – 18+500 km közötti szakaszon a B073. lelőhely (Szajk) és a B095. lelőhely (Szederkény) feltárása megkezdődött. Jelenleg az M6 megyehatár – Bóly és az M60 Bóly – Pécs közötti szakasz ismert régészeti lelőhelyeinek feltárására van érvényes szerződés a Nemzeti Autópálya Rt (ZRt) és a Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága között. A feltárt terület nagysága az érintett nyomvonalon a tervezett befejezési-átadási határidőre (2007. május 30., ill. 2007. szeptember 1.) megközelíti a 400 ezer m²-t.

Az előzetes értékelés során az M6 autópálya megyehatár – Bóly közötti szakaszon a B007. lelőhely (Szebény, Émentető) teljes feltárását a B008. és B009. lelőhely (Szebény, Émentető) szondázó ásatásával a középkori telepnyomok együttes vizsgálatát javasoltuk. A B007. lelőhelyen méhkas alakú, kerek és ovális gödröket, cölöplyukakat, összesen 21 kemencét, valamint egy téglalap alakú épület nyomait tártuk fel. A lelőhely legjelentősebb objektumai a sütőkemencék voltak. Egy részük teljesen ép állapotban megmaradt. A területen a kemencék többsége földbe mélyített, kerek vagy ovális alakú külső kemence volt. A kemencékhez minden esetben megközelítőleg ovális alakú hamusgödör csatlakozott, melyben általában megfigyelhető volt a kemenceszájhoz csatlakozó, esetenként többször megújított, sárga agyagból készített járószint is. A gödrök betöltéséből malomkövek töredékei, fenőkövek, téglatöredékek, valamint néhány erősen töredékes csonttárgy került elő. A gödrökből származó leletek is a kemencék keltezését támasztják alá, s mindezek alapján feltételezhető a település folytonos használata a XII. század végétől a XV. századig.

A B010. lelőhely (Szebény, Mogyorós) a Szebényi-vízfolyás (Csele-patak, Malompatak) keleti partján, egy északnyugat–délkelet irányú domboldal teraszán fekszik. A feltárást 2006. augusztus elején kezdtük meg a kijelölt terület déli részén, északi irányban haladva. A lelőhely magasabban

Idolok a Szederkény–Kukorica dűlő (B095) lelőhelyről
Idols from the Szederkény–Corn-field site (B095)

Temetkezés a Szederkény–Kukorica dűlő területén (B095)
Burial in the Szederkény–Corn-field site (B095)

fekvő, a dombtetőn húzódó részén bizonytalan korú, illetve bronzkori településnyomokat találtunk. A különböző gödrök, árkok és oszlophelyek a folyamatos talajművelés miatt lekoptak. A domb keleti lejtőjén azonban előkerült egy nagyméretű, szürke hamus, tetőcserép- és téglatörmelékű római pusztulási réteg, az épület előkerült falmaradványai alapján egy, a domb természetes vonulatára épített, többhelyiséges *villagazdaság*ot valószínűsítettünk. A szántott felszíntől mintegy 25–45 cm mélységben előkerült falmaradványok mellett több helyen terrazzo nyomait is felfedeztük. Az omladékos betöltésből nagymennyiségű tegula-, imbrex-, téglatöredék és fémelet mellett 9 érme is előkerült, az előzetes meghatározás szerint a Kr.u. III–IV. század időszakából. Az előkerült pusztulási réteget nyugat-délnyugatról körbeveszi egy meglehetősen mély árok, melyben 4–5 méterenként nagyméretű kör alakú beásások jelentkeztek. A domb keleti lejtőjén a feltárási határ mindkét szélén kutatóárkot húztunk. A lehumuszolt részen több oszlopszerkezetes, néhol alapárkos épület nyomait találtuk, melyek könnyűszerkezetes gazdasági épületekre utalnak. Az előkerült falmaradványokra kitűzött 10 x 10 m-es észak-déli szelvényhálót 5 x 5 m-es négyzetekre osztottuk, és a leginkább omladékos területen megkezdtük a bontást.

A feltárást során felszínre került egy apszissal záródó északkelet–délnyugati tájolású épületrészlet, melyben megtaláltuk

a terrazzo padlót és az apszist záró pilélpárt is. A homokkőre alapozott felmenő falak magassága 30–80 cm, melyeken több helyen festett freskó nyomait is felfedeztük. A fekete vonallal keretezett, vörös színű rombuszokat ábrázoló freskórészleteket felszedtük. Az omladékból előkerült gazdag leletanyagban előkerült 38 db érme többsége bronz, de találtunk ezüstérmét is. Több vaseszköz (kés, szőlőmetsző, ár, fűró, kolomp, véső), ajtóvasalás, üvegtöredék, bronzgyűrű és karperec, valamint nagy mennyiségű épületörmelék került felszínre, amihez feltűnően kevés kerámia társult. Fontos információval szolgált az a 27 db bélyeges téglatöredék, melyeken a legio X gemina rövidítése, L E X G felirat olvasható. Nyugati irányban egy megásott alapozási árok jól lehatárolja az épített környezetet. Ettől a területtől a patak irányában megfigyeltünk egy északnyugat–délkeleti árkot, mely a nyomvonal mindkét szélén megtalálható, merőlegesen keresztezi a nyomvonalat, és keleti oldalán egyelőre csak könnyűszerkezetes, alapárkos oszlopszerkezetes épületek nyomait találtuk. Az árok feltárt részében nagyméretű oszlophelyeket találtunk, elkorhad, néhány helyen elégett oszlopokat is megfigyeltünk. Az épített környezet régészeti módszerekkel körbehatárolható, de a gazdasági terület irányába még bizonyítást igényel. Az előzetes kutatások eredményeit összevetve elmondható, hogy a feltárandó terület középső részén egy *római kori villa-*

gazdaság jelentős méretű, többhelyiséges főépülete állt. A villaépület feltételezett területén a Budapesti Corvinus Egyetem Tájépítészeti Kara geofizikai felmérést végzett, ami nagyméretű, többhelyiséges épülete(ke)t mutat, a már ismert épületrészlettől délkeletre a nyomvonal szinte teljes szélességében. A mérés eredménye alapján kirajzolódó épületmaradványok területét, amelynek bolygatása nem javasolt, geodéziai méréssel körbehatároltuk.

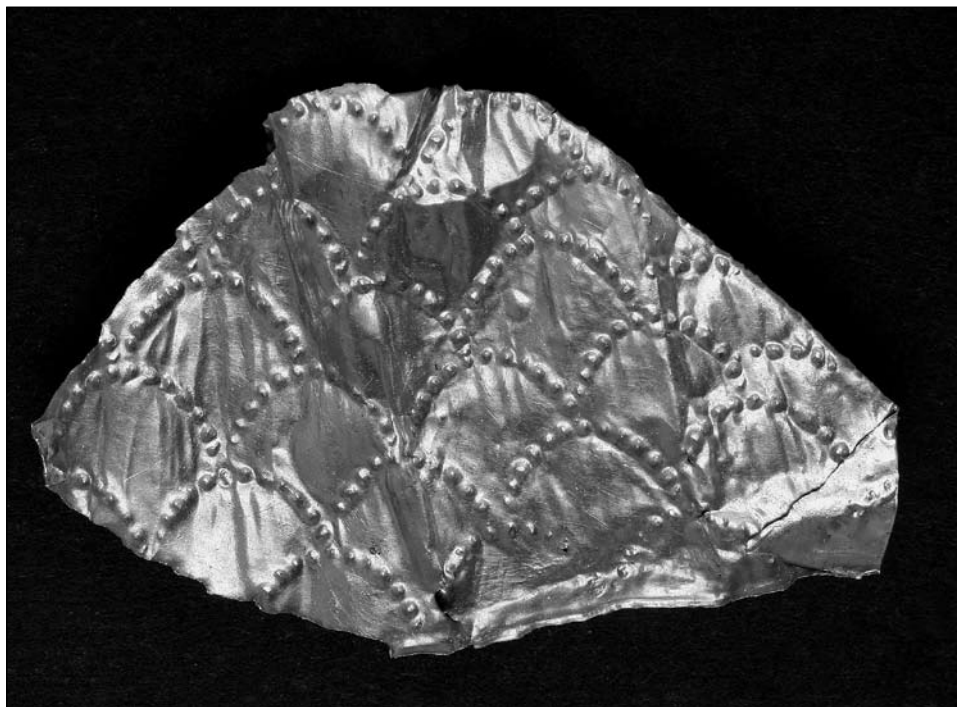
Az M60 0+000 – 18+500 km közötti szakaszon a B073. *lelőhely* (Szajk, Szajki szántók) Szajktól DK-re, a Borza-patak felé lejtő domboldalon, a patak és a dombgerincen húzódó dűlőt között található. A leletanyag és a feltárt jelenségek alapján úgy tűnik, hogy a nyomvonal egy őskori település (vaskori falu) szélső, északi peremét érinti. A lelőhelyen feltártuk a tervezett bekötőtű területét is, ahol nagyszámú kora neolitikus (Körös–Starčevo kultúra) leletanyag került felszínre néhány zsugorított temetkezés mellett. A lelőhely legjelentősebb lelet együttese a Kr. e. V. századra keltezhető pseudo-oinochoé kerámiák csoportja. A szajki oinochoé kancsók a vaskori falu szélén lévő gödrökből kerültek elő. Töredékeikből restaurált darabok átlagos magassága 20 cm, szájátmérője 8 cm, fenékátmérője 5 cm, a kézzel formált edények felülete polírozott. Ezek a darabok mutatják az eddig ismert legészakibb „antikizáló” műhelyt, vagyis az itt talált pseudo-oinochoé edények már helyben készül(het)tek.

A B095. lelőhely (Szederkény, Kukorica dűlő) eddig feltárt területén számos korszak és kultúra telepjelensége és temetkezése került elő: A legkorábban a Dunántúli Vonaldiszes Kultúra népe telepedett meg ezen a területen, melyet a Lengyel-kultúra követett, amint arról nagy kiterjedésű, számos jelenségből álló telepe tanúskodik. A telepjelenségek mellett mindkét kultúra temetkezései is előkerültek a telepen belül. A rézkort a Pécel–Badeni kultúra néhány objektuma, a középső bronzkorban a mészbetétes edények népének jelenlétét számos telepjelenség, egy részben feltárt hamvasztásos temető és több, nagy kiterjedésű bányagödör jelezte. Ezeket feltehetően a déli lejtésű domboldalon a felszín közelébe kifutó, építkezésre és kerámiakészítésre egyaránt jól alkalmazható paleotalaj kitermelésére létesítették. A középső bronzkor végének viharos eseményeit követően a késő halomsíros, majd az urnamezős kultúra települt meg a területen. A kora vaskorban sem volt lakatlan a hely, de a vaskori jelenségek többsége a késő vaskorban keletkezett: LT-D kerámiával keltezhető gödörház és egyéb telepjelenség, ami alapján feltételezhető, hogy a lelőhelyen a római hódítást követően is tovább élő település maradványai kerültek elő. A II. század végén villagazdaság létesült itt, melynek központi épületegyüttesét a nyomvonal szerencsére nem érinti. A villa épületét az V. században lebontották, a gazdaság területén pedig barbár törzsek tanyáztak, mint arról egyebek mellett az előkerült aranylemez és kerámia leletek, valamint egy torzított

koponyás gyerektemetkezés is tanúskodik. A lelőhely legkésőbbi rétegét egy avar kori falu alkotja, melynek számos háza és kemencebokra került feltárássra.

A B094. lelőhely Versend határában egy ÉNy-DK-i irányú vízfolyástól nyugatra húzódó magaslaton és annak keleti, a patak felé néző lejtőjén húzódott. Az eddig feltárt 17.712 m² területen 306 régészeti objektum, négy korszak: a Pécel–Badeni kultúra, a Zók–Vučedol kultúra telepe, a mészbetétes edények népe temetője és egy késő avar kori telep és temető maradványa ke-

rült elő. A feltárt objektumok csaknem fele a késő avar korhoz köthető. Összesen 6 négyzet vagy É–D-i irányban kissé elnyúló alapú, ágasfás-szelemenés tetőszerkezetű ház került elő, melyekben majd minden esetben meg lehetett figyelni a cölöplyukak helyét, ÉK-i sarkukban pedig kivétel nélkül megtaláltuk a kőből épített kemencék maradványát. Szintén a korszakhoz köthető az a 12 feltárt külső kemence is, melynek süttőfelülete kerámia, kő vagy téglalapozású volt. Érdekesség, hogy a kemencék száját órlókö, római téglalap és egyéb faragott kőda-

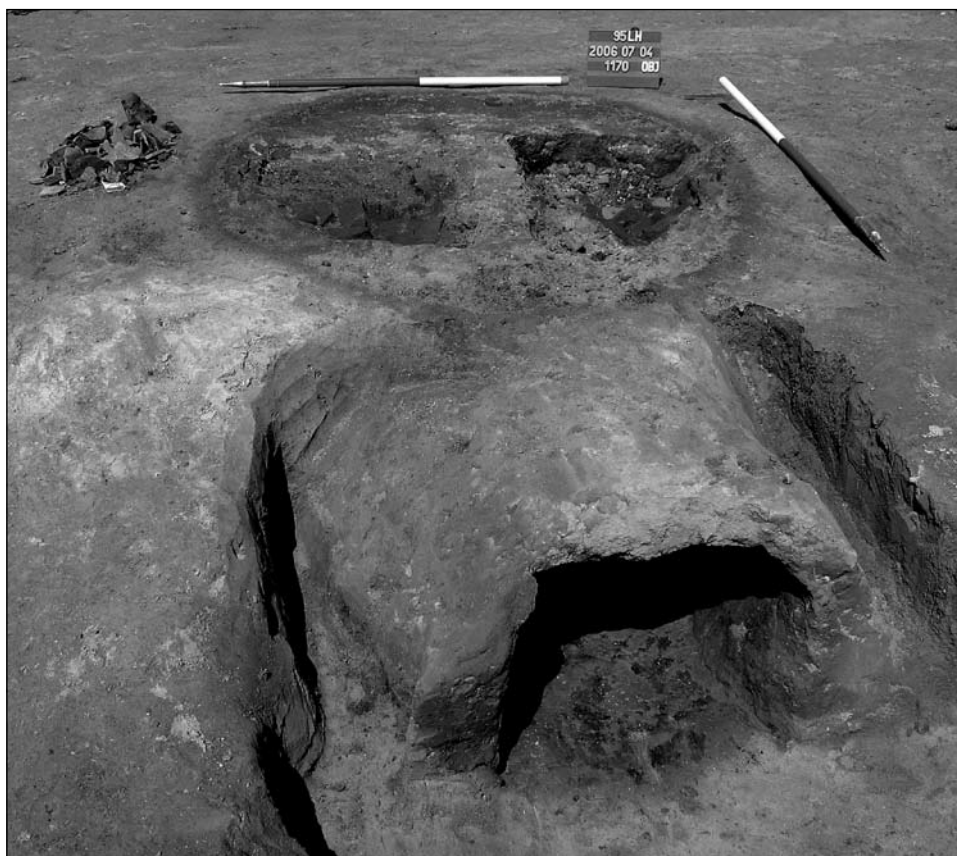

Aranylelet egy darabja (Szederkény–Kukorica dűlő)

Piece of a gold find (Szederkény–Corn field)

Kemence a Szederkény–Kukorica dűlő területén (B095)

Furnace in the Szederkény–Corn-field site (B095)

rabokkal erősítették meg, illetve rakták ki. A kemencék viszonylag kis területen koncentráltak, és gyakori volt a szuperpozíció. A házak és a kemencék a szelvény É-i felében kerültek elő, tőlük D-re, DK-re több ÉNy–DK-i irányú árok húzódott, de árok előfordultak a házak és a kemencék között is. Szélességével és mélységével kiemelkedik közülük a 41. sz. Ny–K-i irányú árok a szelvény É-i végénél, illetve egy ÉNy–DK-i irányú árok a szelvény D-i végében. A házaktól és a kemencéktől valamivel távolabb 6 Ny–K, illetve DNy–ÉK-i tájolású csontvázas sír került elő egymás közelében, mellékletet egyedül a 148. sz. kirabolt sírban találtunk, ahol a koponya környékén lapított gömbalakú, négytagú gyöngyök voltak. Két külső kemence előtérögdrében egy-egy rítus nélkül elföldelt, szabálytalan pozíci-

Edény V. századi településről (Szederkény, Kukorica dűlő)
Vessel from a 5th century settlement (Szederkény, Corn-field)

óban, de anatómiai rendben elhelyezkedő avar kori halott csontmaradványai is előkerültek, az egyik mellett egy malomkő volt, míg a másikra egy nagyméretű római téglát helyeztek. Az avar kori telepobjektumokból előkerülő római kori téglá- és kerámiatöredékek arra utalnak, hogy a közelben volt egy római kori település is.

A közeli B096. lelőhely (Versend, Gilencsa) legnagyobb részét a kelta, a római kori és avar kori jelenségek mellett a neolitikum falu foglalja el. A település élete a középső neolitikum, a DVK kultúra idején kezdődött és tovább folytatódott a Sopot–Bicske kultúra idején. A hasonló településszerkezet és anyagi kultúra, illetve az egymásra ásott objektumoknál a leletanyag esetleges keveredése miatt különösen nehéz az egyes jelenségeknél a pontos kormeghatározás, de valószínűleg a Sopot–Bicske kultúrához tartozó objektumok vannak többségben a területen. A hosszú felszínre épített házak cölöpszerkezetét nem sikerült megtalálni, ezeket csak a humusz mélységéig áshatták, viszont a hosszúság, a házak hosszanti oldalát kísérő gödrök párhuzamosan elhelyezkedve több sorban mutatják az egykori felszíni házak helyét. Ezek a gödrök É–D

vagy É–ÉNY–D–DK-i irányba húzódnak, a lelőhely többrétegű részén, ahol összefüggő barna, paticsos réteg található, a házak hosszanti oldalát kísérő gödrök sűrűn helyezkednek el, ez a rész lehetett a hosszabb ideig lakott terület. A településen belül enyhe ívben Ny–DNy–K–ÉK felé párhuzamosan két árok fut, amely vagy településrészt határolt, vagy egy adott időszakban az egész települést. A legmarkánsabb jelenség a 43. sz. mély, széles árok, amely a Sopot–Bicske település belső részét határolhatta, a szelvénybe esik a kapu is, ami előtt egy félköríves árok található. A 43. sz. árkot sűrűn, viszonylag egyenletesen elosztva kettes-hármas csoportokban rövid kis keresztárok tagolják, amely az ároktól két oldalra 1,2–1,5 m-re nyúlik ki, alsó része sokszor egészen elkeskenyedik és betöltése alapján úgy tűnik, az alsó részét rögtön vissza is töltötték a kiásása után. A leletanyag főleg nagy mennyiségű kerámiából áll, ezek egy része durva, kavicsos, néha pelyvás soványítású, vastag falú, különféle bütykökkel, ujjbenyomkodással, néha bordával, széles bekarcolt vonaldíszsel mintázva. A kavicsos soványítású kerámiák mellett vannak viszonylag finom kidol-

gozású, közepesen falvastagságú töredékek is, ezen kívül jelentős számú finoman iszapolt, vékonyfalú, sokszor simított, polírozott felületű, többségében sötétszürke kerámia került elő. Gyakori a vörös festés, különösen a csótalpas edényeken. A kerámián kívül nagy mennyiségű kova magkő és kőeszköz, ezen kívül őrlőkö töredék és dörzskő, csonteszköz, köztük két hálókötőtű került elő. Az agyagtárgyak közt bekarcolt díszítésű oltártöredékek és idolk voltak. Az idolk nagy része töredékes, testük keskeny, általában ovális átmetszetű, a lábészelnél sokszor kikerekedő, a fej kétoldalt állatfülszerűen kicsúcsosodó, a mellett és a feneket két rátett bütyökké stilizálták, vagy alul és felül összenyomva „csúcsosra” alakították.

Szemely határában a B082. lelőhely (Szemely, Völgyes–Felső réti) területét a középső rézkor, a kora bronzkor és a római kor idején lakták, a B083. lelőhely (Szemely) feltárt települését feltehetően hosszabb ideig használták a dunántúli vonaldíszes kerámia kultúrája (DVK) időszakában. A területen a középső rézkor idejéből a Balaton–Lásinja kultúra 15 gödrét, illetve tároló vermét sikerült elkülöníteni, a középső rézkor másik, valamivel későbbi periódusából származik a tűzdelt barázdás kerámia kultúrájának településmaradványa, amelyhez egy nagyobb gödör csoport és két gödör tartozik, a település nagy mennyiségű hulladékát töltötték ezekbe, többször újabb gödröket ásva a már meglévőkre.

A B098. lelőhely (Belvárdgyula, Szarka hegy), a B056. lelőhely (Kozármisleny, Sasfészek) és a B097. lelőhely (Kozármisleny) feltárása 2007 tavaszán folytatódik, s reméljük, hogy meg tudjuk kezdeni annak a Kozármisleny határában talált két lelőhelynek (B092. és B093. lelőhely Kozármisleny) a szondázó ásatását is, amelyekre az elmúlt év folyamán nem sikerült területre lépési engedélyt kapnunk, mert a kijelölt terület teljes feltárását 2007. május 30-áig el kellene végeznünk.

Lásd még – See also: Borító 2 – Cover 2

The Baranya County Section of the M6–M60 Motorways (2005–2006)

The author of the article gives an overlook of the preventive archaeological excavations along the M6–M60 motorways in Baranya County. Before the actual work the experts of the Janus Pannonius Museum made several field surveys along the trace of the planned motorways the result of which was the identification of altogether 75 archaeological sites on an area of almost 400 thousand squaremetres. Of these sites the article presents the main results of 9.

Régészeti kutatások az M7-es autópálya nyomvonalán Somogy megyében

Honti Szilvia

Az M7-es autópálya Somogy megyei szakasza közel 80 km hosszú, s mintegy 30 km hosszan új bekötőutak építése kapcsolódik hozzá. A Zamárditól a Zala-Somogyi határárokig tartó szakaszon a megelőző feltárások 1999-ben kezdődtek el, amikortól az Állami Autópálya Kht, majd jogutódja, a Nemzeti Autópálya RT (később Zrt) biztosította az anyagi forrást a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága részére az ásatásokhoz. Már a kezdetektől az MTA Régészeti Intézetével együtt végeztük a feltárásokat.

Az M7-es Balaton-parti része a somogyi szakaszra esik. Ennek két irányból is van régészeti következménye. Egyrészt szokatlanul nagyszámú csomópont van a szakaszon: 7 kilométerenként egy, szemben a szokásos 15 km-es átlaggal. Másrészt a kedvező földrajzi adottságoknak köszönhetően a lelőhelyek is kiemelkedően nagy számban követték egymást a nyomvonalon, s a 11 csomópontból 6 bizonyult teljes vagy közel teljes régészeti feltárást igénylő lelőhelynek. Így nem csoda, hogy a 7 év alatt 71 lelőhelyen a feltárt terület nagysága meghaladta az egymillió százezer négyzetmétert. Ebből egymillió négyzetmétert az M7-es nyomvonala és csomópontjai, több mint százezer négyzetmétert a csatlakozó utak, a 67-es útkorrekció területe és az anyagnyerőhelyek tettek ki. Az előkerült, tisztított leletek száma több mint másfél millió darab.

A nyomvonal négy eltérő földrajzi adottságú területen halad át.

– Zamárdi és Balatonszárszó között a nyomvonal eltávolodik a Balaton-parttól, nagyjából erősen tagolt, többségében erdővel fedett területet vág át, ahol az erdő letermelését követően, építés közben sem találtunk lelőhelyeket, csak a két végén, illetve a Zamárdi melletti Balatonendrén.

– A következő szakasz közel halad a Balaton-parthoz, az É-D-i irányú dombokat a Balatonba vezető, mocsarakkal övezett vízfolyások választják el, melyek mára szabályozott árkokká változtak. Ezek a patakpartok, illetve a Balatonba félszigetszerűen benyúló földnyelvek határozzák meg a régészeti lelőhelyek többségét Balatonszárszó és Ordacsehi között, mindenütt nagy, számos régészeti korszakot felölelő lelőhelyet találunk. A mai vízfolyásoktól eltávolodva általában ritkásabbak a lelőhelyek, az intenzívebbek a szabályozások előtti vízfolyásokra utalnak.

– Ordacsehi és Balatonkeresztúr között két nagykiterjedésű, mára részben lecsapolott mocsáron halad át a nyomvonal: az Ordai- és a Nagy-berken. Ezek területén régészeti lelőhelyet nem találtunk, de a berekpartokon, illetve az átkelésre alkalmas földhátakon nagykiterjedésű, szintén sok korszakot felölelő régészeti lelőhelyek vannak. Ilyen földhátan található Ordacsehi-Bugaszeg, a Fonyód–Bézsénypuszta környéki lelőhelyek és Balatonkeresztúr–Rétidűlő.

– Balatonkeresztúrtól nyugatra a nyomvonal fokozatosan délre fordul, a Kis-Balaton annak legdélibb részén szeli át. E szakaszon a lelőhelyek többségére a hosszan elnyúló, ritkás megtelepedés jellemző. A 3 kivétel – Tikos két lelőhelye és Szókedencs – olyan földrajzi területen fekszik, ahol a mély, esős időben járhatatlan területből kiemelkedő szigetszerű magaslatokon zsúfolódnak a különböző korok emlékei.

Az autópályához kapcsolódó 67-es út korrekciója és a bekötőutak is ezt a képet tükrözik. Az autópálya a Balaton-parttal párhuzamosan húzódik, és keresztezi a lelőhelyeket. A 67-es út a Tetves-patakkal, ill. a Szemesi-berekkel, a Balatonöszöd-Szóládi új bekötőút a Kis- és Nagy Meteszés-csatornával párhuzamosan halad, és

így vízparti lelőhelyek sorát érinti. A 67-es útkorrekció a 7-es úttól délre folyamatosan régészeti lelőhelyeken halad át a rádpusztai romtemplomig 2,5 km hosszan.

Az autópálya feltárások legkorábbi időszakát az *újkőkori* időszakából a *Dunántúli Vonaldíszes Kerámia* kultúrája képviseli, meglepő módon a korai neolitikus Starčevo kultúra leletanyaga nem került elő. A balatonszárszói csomópontban a Dunántúli Vonaldíszes Kerámia kultúrájának nagy és hosszú életű települése került elő, ahol a kultúra teljes időszaka áttekinthető: nem egymásra rétegződő, hanem időben horizontálisan terjeszkedő/építkező falu keresztmetszetét adja, olyan szerencsés feltárási körülmények között, hogy helyenként a házak teljes oszlopszerkezete megfigyelhető volt, a házak közötti Längsgrube-kkal együtt. Más lelőhelyeken az egymásra rétegződés miatt, mint Balatonszemes–Bagódombon, ez a szerkezet nem figyelhető meg ilyen tisztán, Balatonszemes–Szemesi-berekben pedig a mély talajművelés miatt csak a Längsgrube-k alja maradt meg, másutt kisebb kiterjedésű telepekre bukkantunk. A késői neolitikus lengyeli kultúrából egyetlen jelentős lelőhely került elő Szólád-Kis-Aszón. A nagyméretű, többször megújított körárok mintegy ötöde esett a

*Újkőkori falu részlete, Balatonszárszó-Kiserdei-dűlő
Detail of a Neolithic village, Balatonszárszó*

nyomvonalba, az északi oldalon bástyaszerű bejáráttal. Az árkon belül és kívül gazdag mellékletű sírok és települési gödrök láttak napvilágot.

A rézkor időszaka is változatos képet mutat: ahogyan már korábban is megfigyelhető volt, a Balaton-Lasinja kultúrára a ritkás, alkalmoszerű megtelepedés volt jellemző, melynek szinte mind a hetven lelőhelyen megtaláljuk néhány gödrét és emellett itt-ott házait. Egy-egy házát a Zamárdi-Kútvolgyi dűlőben, Balatonlelle-Rádi domb mellett, két csoportban négy házát Balatonszárszón, a fonyódi csomópont mérnökségi telepén egy gödörházát. Egy gödörbe ásott furcsa, részleges temetkezés került elő Ordacsehi-Kistöltésen, két 6 méter mélységig feltárt kútból Balatonőszödön feltehetőleg kultikus okokból eltemetett halottak kerültek elő. Ugyanakkor ritka az olyan intenzív telepük, amilyen a Balatonkeresztúr-Réti dűlőn, építés közben került feltárássra, itt egy csoportban több mint félszáz telepobjektumukat találtak meg. Különösen jelentősek a Balaton-Lasinja-Furchenstich-Protoboleráz átmeneti horizont idejére keltezhető kisebb leletegyüttesek, objektumok Tikos-Nyárfás dűlőből, Balatonlelle-Országúti dűlőből, Sávoly-Bakos dombról. Ebbe az időszakba sorolható egy urnasír Fonyódról, két másik sír leletei Balatonboglárról. A késő rézkor – a Bolerázi csoport, a Badeni kultúra és a Kosztoláci kultúra időszaka különösen in-

tenzíven képviselteti magát a feltárásokon. Egyazon lelőhelyen került elő a Bolerázi csoport és a Badeni kultúra teljes időszakának leletanyaga Balatonőszödön. Innen mind kultúra belső kronológiájára, mind a különleges kultikus szokásaikra számos információt kaphatunk. Az emberi vázakat és/vagy állati tetemeget tartalmazó áldozati vermek melletti gödörből egy különleges, természetes méretű emberi arcot mintázó *agyagmaszk* töredékét tártuk fel. Balatonlellen a Forró árok keleti partján a településüket, a nyugatin különálló temetőjüket találtuk meg a korai és a klasszikus badeni időszakból. A csontvázak rítusú temetkezésekre gazdag edény- és kőeszközmelléklettel a jellemző, az egyik sírból egy réz tőr került elő. A kultúra több lelőhelyén kerültek elő ún. fejnélküli – illetve pontosabban cserélhető fejű – lapos idolkok. A Késő-Badeni és a Kosztoláci kultúra együttélésének időszakából származó leletanyagot ismerjük telepükről, Ordacsehi-Majorból és urnatemetőjükből, Balatonboglár-Be-
rekre dűlőből.

A korai bronzkori Somogyvár-Vinkovci kultúrát is számos lelőhelyen megtaláljuk, vermek és szabálytalan gödrök mellett gyengén kiégetett kemencék és füstölögödrök jellemzik a kultúra telepeit. Több helyszínen olyan kerámiát találtunk, amely átmenetet képez a Somogyvár-Vinkovci és kisapostagi kultúra között, s valószínűleg a Vinkovci B időszakba tartozik. Szőked-

csen – a somogyi nyomvonalszakasz legnyugatibb lelőhelyén – egy több mint 30 síros *urnatemetőt* tártunk fel, s ez több mint a kultúra eddig ismert összes sírja együttevége. A kisapostagi kultúra a Somogyvár-Vinkovci kultúrához hasonlóan mintegy a lelőhelyek felén megtalálható. Az ordacsehi homokbányában egy – a hídvégpusztai és a vörsi kőárokhoz hasonló – nagy árok részletét sikerült feltárnunk. Zsugorított csontvázak és hamvasztásos temetkezéseit emelhetjük ki Ordacsehi Majorból és Ordacsehi-Csereföldről. Egyik sírban, melybe a halottat oldalára, enyhén hajlított lábbal temették el, a fejen megtalált, cső alakú bronzgyöngyökből rekonstruálható az elhunyt fejdísz.

A középső bronzkori Dunántúli Mészbe-tétes Kerámia kultúrájának a Kis-Balaton keleti oldalán megfigyelhető csoportjával szemben, az autópálya és a csatlakozó utak nyomvonalán elszórtan található csak a lelőhelyei. A kultúra korai időszakából a már korábban is ismert rádusztai telepen néhány újabb gödör került elő, ettől mintegy 150 méterre a kultúra klasszikus időszakából származó urnás és szörthamvasztásos rítusú, gazdag edénymelléklettel ellátott sírok. Jelentősebb teleprészlet látott napvilágot Balatonkeresztúron és a fonyódi új bekötőúton.

Nagyon jelentős új lelőhelyeket ismertünk meg a késő bronzkori halomsíros kultúra időszakából. Az utóbbi években újra előtérbe került a középső és késő bronzkor közötti átmeneti időszak története, leletanyaga. Úgy tűnik az előzetes megfigyelések alapján, hogy az autópálya feltárásokon előkerült leletanyag a felvetett kérdések egy részére választ adhat. A halomsíros kultúrának már korai, még a koszideri időszakba tartozó leletanyagát több lelőhelyen, így Ordacsehi-Bugaszegen és Balatonszemes Egyenes-dűlőben is megtaláltuk, egy olyan típusú leletanyagot, amelyet Hídvégpusztáról és Alsó-Ausztriából ismerünk. A kultúra klasszikus időszakába sorolható edénydepó került elő a kultúra településén Balatonbogláron, a késői időszakokkal találkozhatunk ugyanitt, valamint Balatonlellen és Rádusztán. Az urnamezős kultúra a szokásos Somogy megyei képet mutatja: a korai és idősebb szakaszából, a középső szakasszal bezárólag (R BD-HA2 között) számos lelőhelyen megtaláljuk telepét, ám a fiatalabb és késői szakasza – a korai vas-
kor elejével együtt – teljesen hiányzik az autópálya feltárások anyagából. A mocsaras területeken cölöpökre emelt házakat építettek, ezt figyeltük meg Balatonszárszó-Bozót-melléken és Tikos-Homokgödrök lelőhelyen. Legjelentősebb lelőhelyét Balatonbogláron, a Borkombinát mellett találjuk, ahol olyan teleprészletet tártunk fel, melynek lakói elsősorban kézműves tevékenységet folytattak. Itt nemcsak a vermek

Késő rézkori sír Balatonlelléről
Late Copper Age grave from Balatonlelle
Fotók – Photos: Sófalvi András

Csizmaalakú agyagedény Somogytúrról
Boot-shaped earthenware from Somogytúr
 Fotó – Photo: Balla Krisztián

jellemzők, melyekben több esetben tárolóedényeket is találtunk, hanem a szabálytalan, többkaréjos gödrök. Ezekből olyan tárgyak kerültek elő, amelyek leginkább „háziipari” tevékenységre utalnak. Kerámiaművességre mutatnak a gyakran rosszul kiégetett, eltorzult edények némely gödörben. Nagy méretekben folyt itt az őrlőkögyártás – több mázsa ép, félig megmunkált vagy törött őrlőkövet találtunk. Emellett bronzművességre bizonyíték néhány öntőminta töredék és a nagyszámú ép, vagy közel ép bronztárgy, különféle ruhakapcsolótűk és fibulák, csüngők, varró- és poncolótűk, árák és horgok. A lelőhely kiemelkedő lelete az a *bronz diadéma*, melyet ékszerként vagy talán rangjelzőként viseltek. A többi kisebb-nagyobb urnamezős telepfeltárás közül még a 67-es úton, a Balatontól már távolabb, mintegy 11 km-re található somogytúrit kell megemlítenünk. Itt, a Tetves-patak mentén emelkedő, vizenyős területből kiemelkedő dombocskán feltárt telepen egy csizma-alakú agyagedény került elő.

A *korai vaskor* legelejéről nem ismerünk a nyomvonalról régészeti leleteket. A Jami-patak két partján található Balatonboglár-Berekre dűlői és Ordacsehi-kistöltesi telepek a Hallstatt időszak végéhez tartoznak. A Berekre-dűlőben négyzetes

alaprajzú, tapasztott aljú és gyakran cölöpszerkezetes gödörépítmények a jellemzők. Némelyikben komoly tartószerkezetre utaló nagyméretű oszlophelyek is megfigyelhetők voltak, s falát deszka bélelte ki. A nagyméretű, kerek tárolóvermek egyikeben öt kutya csontvázat találtunk. Ebből a korból különlegesen szép csontfaragványok kerültek elő.

Különlegesen gazdag a *késő vaskori kelta*, La Tène C-D korú leletanyag. E korból származó telepmaradványt szinte minden lelőhelyen találtunk, gyakoriak lekerekített sarkú, téglalap alaprajzú, döngölt padlós, két oszlophelyes házaik. A nagy felületű feltárások lehetőséget nyújtanak a kelta településszerkezet vizsgálatára, az egy-egy házhoz tartozó gazdasági egységek meghatározásához is. A Balatonlelle-Kenderföldön és a Somogytúr-Tetves patak menti lelőhelyen az ásatók feltételezik a keltarómai telep folytonosságát, a bennszülött kelta lakosságnak a leleteken keresztül kimutatható továbbélését is. Somogytúron – ahol nincs igazi római leletanyag – az egyik házból előkerült egy terra sigillata. Edényégető kemencéiket is számos lelőhelyen megtaláltuk, a legépebb a Berekre-dűlői volt, ezt megépítették, de nem vették használatba. Mindegyikre a kerek átllyuggatott rostély és a két tüzelőcsatorna jellem-

ző, néhány esetben előkerült a hosszúkás előtér is. Az egyik szőkedencsi kemencét többször megújították, az utolsó égetés kerámiaanyaga a kemencében maradt. Ordacsehi-Kécsi mezőn a homokbánya terjeszkedése miatt megelőző feltárást kezdtünk az ismert kelta temető területén. Az előkerült sírok É-D-i irányításúak, észak-déli irányú sírsorok figyelhetők meg, csontvázas és hamvasztásos rítusú sírok egyaránt előkerültek. A legidősebb sírok La Tène B korúak a temető keleti szélén, zömük LT C1-re keltezhető.

A *római korból* a nyomvonal legjelentősebb lelőhelye Balatonlelle-Kenderföldön került elő. A nagy feltárt terület lehetővé tette hogy a településszerkezetet is megismerjük. A házak formája megegyezik a kelta koriakéval, a közel négyzetes telkek határát sekély árkok jelzik. A leletanyagban is megfigyelhető a kelta hatás, itt II–III. századi romanizált kelta lakosság települését találtuk meg. A késő-római időszak épületeinek nyoma nem maradt meg, de a lelőhely középső részén kiasott vastag planirozási rétegben gazdag leletanyagot találtunk e korból. A másik jelentős lelőhely a 67-es út nyomvonalán Balatonlelle-Ráduposztán található. A Tetves-patak mentén hosszan elnyúló nagy római lelőhely a Szemesi berek déli, legkeskenyebb részén átvezető átkelő környékén épült. A lelőhely legintenzívebb időszaka a III–IV. századi középső császárkori falusias telep. De túl az ilyen típusú településekre jellemző régészeti jelenségeken, mint házak, árkok, kenyérsütő kemencék, kutak és gödrök, néhány igen jelentős és különleges építmény is előkerült: két csoportban több *edényégető kemence*. Az egyik egy általánosabban ismert típus, egy fűtőcsatornával, kerek, átllyuggatott rostéllal készült. A másik napon szárított téglából épült, négyzetes kemence, hosszú, szintén téglából rakott fűtőcsatornával. Az autópálya feltárásokon csak itt kerültek elő római kori sírok: 3 magányos, a telepen eltemetett halott sírját találtuk, egymástól 200-200 méterre.

Különleges jelentőségűek – és minden bizonnyal nagy port vernek majd fel, számos vitára készítenek – azok a késő római-kori és korai népvándorlás kori leletek, amelyek feltárásainkon előkerültek. IV–V. századi, részben már nem rómaiak, hanem a rómaiak által betelepített, többnyire *germán csoportok* által lakott településeket több lelőhelyen feltártunk. Ilyen korú település került elő Zamárdiban, az ordacsehi homokbányában és Fonyódon, a Mérnökségi telepen. Ehhez Fonyódon egy V–VI. századi és Zamárdiban egy VI. századi germán telep csatlakozott. A települések ugyanazon a helyen jöttek létre, bár a házak és a telepszerkezet nem teljesen azonosak. Mindhárom lelőhelyen a telep mellett V. századi sírok, illetve sírcsoportok is

Római kori edényégető kemence, Balatonlelle-Rádpusztza

Roman Age pot furnace, Balatonlelle-Rádpusztza

Fotó – Photo: Varga Gyula

előkerültek. Más lelőhelyeken, így Ordacsehi Kistöltésen, Ordacsehi-Csereföldön is kerültek elő V. századi sírok, illetve telepjelenségek.

Biztosan a hun korban, az V. század közepe harmadába tartozik a 2006-ban, szinte a feltárás-sorozat legvégén előkerült hun áldozati üst. A 60 cm magas 22 kg súlyú üst egy kerek, függőleges gödörbe volt elrejtve, más lelet a gödörben nem volt. Az üstöt vászonba tekerve tették a gödör aljába, szövetmaradványokat, szövetlenyomatot több helyütt találtunk az üst kormos felszínén. A belső forraszok hiányából arra következtethetünk, hogy az üstöt egyben öntötték ki, csak a talpát erősítették utólag az edényhez. Típusában megegyezik a Kapos-völgyi üstével. Ennek a „koronáját” 3 gomb alkotja, és két-két gomb kíséri. Más üstökön nem figyelhető meg a peremet kísérő rész rekeszre osztott háromszöges díse. Az üst oldalán lévő repedés az üst készítésekor keletkezett, amin helyenként javítás, ráöntés figyelhető meg. Mindezek mellett a hibák mellett még mindig ez a Magyarországon előkerült üstök között a legépebb, s kiemeli fontosságát, hogy eredeti helyzetében, ásatáson került elő. Egyelőre – a teljes leletanyag ismeretének hiányában – nem tudjuk, hogy a lelőhelyen hasonló korú telepjelenség előfordul-e, ám a szórvány fémanyagban két olyan fibula is előkerült, melyek az V. századra keltezhetők: egy tauszírozott vas cikádafibula és egy ezüst cikádafibula. Ezek arra utalnak, hogy

esetleg hun kori megtelepedés, vagy egy elpusztult áldozati hely nyomát feltételezhetjük a lelőhelyen.

Mindössze 1 km-re a hun üst találási helyétől, a Tetves-patak menti másik lelőhelyen, a Szemesi-berekben egy, az V. század második felére keltezhető germán temetőt találtunk. A 14 sír egy kis közösség egy-két emberöltőnyi, 25–50 évnyi időszakot felölelő temetkezését tartalmazza. A temetőben azonos arányban találunk felnőtt- és gyermeksírokat, figyelemre méltó a férfitemetkezések relatív alacsony száma. A rangos, gazdagon felékszerezett 4 nő és gyermek mellett a többi sír mellékletet nem tartalmazott. Az előkerült ékszerek és viseleti tárgyak a kor rangos hölgyeinek viseletét tükrözik. Felsőruhájukat általában fibulapárral tűzték össze, az övet ezüstcsat fogta össze, lábukon a csizmán kisméretű ezüstcsatot találunk. A bordázott aranygyöngyök antik eredetűek, az üveg- és féldrágakövekből álló gyöngysoron lógó szarvas szemfog, a halott derekáról lelógó szalagon viselt kalcedón és borostyángyöngy mellett amulettként viselt ezüstpántba fogalt kódarab a pogány hiedelmeket tükrözik. A Kárpát-medencei leletanyagban egyedülállóak a szemesi temető fibulái. A hasonló fibulák európai elterjedése egyben utal viselőik etnikumára is; a mai Svájc és

Hun áldozati rézüst Balatonlelle-Rádpusztzáról

Hun sacrificial copper cauldron from Balatonlelle-Rádpusztza

Fotó – Photo: Ferencz Bálint

Dél-Németország határterületén élő nyugati germán alemannok hagyatékához tartoznak. Talán a 465-ben Pannóniába érkező keleti gótokkal kerültek ezek az alemannok a Balaton déli partjára, s valószínűleg kis közösségük velük együtt még az V. században el is hagyta a Kárpát-medencét.

Zamárdi-Kútvölgyi-dűlőben egy *népvándorlás kori* falu 27 háza, építménye került elő. A tervezett szerkezetű faluban az épületek zöme vélhetően a VI. századra keltezhető. A házak a település középső részén kört alkotva, néhány pedig ezektől kissé távolabb, szórtabban, illetve a falu keleti szélén, az egykori patakmeder mentén helyezkedik el. Az itt előkerült, bepecsételt díszítésű, kiöntőcsöves edény a VI. századi longobard díszkerámia jellegzetes példája. Mivel a településen a többi földkunyhóban és veremben a longobard időszakban szinte változatlanul tovább gyártott, késő római hagyományt követő házikerámia mellett kora avar kori edényformák és díszítésmódok is megjelennek, nem kizárt, hogy a település a longobardok Észak-Itáliába történt elvándorlását követően is lakott maradt. Leletanyaga alapján a VI. század középső harmadára keltezhető, és szintén a longobardokhoz köthető a Balatonlelle Felső-Gamász lelőhelyen az egymástól nagyobb távolságra előkerült három ház.

E házakon kívül egy *longobard sír* is előkerült Szóládön, az építés közbeni leletmentések során. A sírt kirabolták, feltehetően nemesfém után kutatva, de így is megmaradt a mellékletként sírba helyezett tál és vaslándzsa, a fából készült pajzs umbója (pajzsdudor) stb. A farankfurti Römisch-Germanische Kommission der DAI támogatásával – geofizikai kutatást követően – a temető újabb sírjai kerültek feltárrásra.

Az *avar korból* telepek és néhány sír került elő. Balatonőszödön 25 késő avar ház, a hozzá tartozó külső kemencékkel és füstlőgdörökkel, a házakat határoló árkokkal egy tervezett, telkekre osztott falu képet mutatja. Ezenkívül a többi, nagy felületű lelőhelyen csak néhány ilyen korú telepobjektum, illetve sír került elő. Ez arra utal, hogy az avar kori településszerkezet összetett: a falvak mellett tanyák is épültek, s ezekhez csak kisméretű, pár síros temető tartozik: például Balatonszemes Bagódombon 3 sír, mellette az Alsóvölgyi-dűlőben egy sír, fellette a domboldalon egyetlen árok és kemence került elő. A nyomvonal nyugati szakaszán, a Kis-Balaton szélén – ahogy ez várható volt – IX. századi leletanyag került elő.

A 2003-as év nagy meglepetése a Balatonújlakon előkerült gazdag *honfoglalás kori temető*. A teljes temető 17 sírből áll, melyek három, észak-déli irányú sírsort alkottak. A halottakat a kor temetkezési szokásainak megfelelően nyugat-keleti irányban, hátukra fektetve, nyújtott test-

Aquamanile bronz csapja Tikosról, Árpád-kor
The peg of the aquamanile bronze from Tikos, Arpadian Age
Fotó – Photo: Balla Krisztián

helyzetben temették el. Gyakran a halottak mellé temették a lóbórt és a lószerszámot. A sírok mellékletekben, viseleti tárgyokban gazdagok voltak. A holtak ruháit aranyozott ezüst veretek, rozetták vagy pénzek díszítették, alkarjukon gyakran karperecek voltak. A temető kiemelkedő leletei a 15. és a 17. sír hajfonatkorongpárja, valamint a 10. sír aranyozott ezüstlemezekkel díszített nyerge. A temető a mellékletek alapján a X. század közepére, második harmadára keltezhető, de ezt a pénzek pontos meghatározása után pontosíthatjuk majd.

Az autópálya lelőhelyeken végigkísérhetjük a *középkor időszakát* is, az Árpád-kortól a kora-újkorig. Balatonendrédén volt a legjobban megfigyelhető az *Árpád-kori* falu szerkezete, mivel megmaradt a telkeket határoló árkok nyoma. Az árkokon belül egy-egy földbe mélyített házat és többször megújított kemencéket találtunk. A falu külső részén csak kemencék, tárológdörök vannak, a leletanyag a XII–XIII. századra keltezhető. Ordacsehi-Bugaszezen a lelőhely feltárt része egészében a XIII. századi falu külső részéhez tartozott. Jelentősek a nagyméretű, oszlopszerkezetes, földbe mélyített tüzelősólak maradványai. Tikoson a késő Árpád-kor gazdag leletanyaga került elő: nemcsak nagyszámú kerámia, hanem falusias településeken ritkább üvegedények töredékei, és egy aquamanile állatfejű bronz csapja

is. Balatonkeresztúron a falu a későbbi időszakban virágzott, a szerencsés lelőköriülményeknek köszönhetően a XIV–XV. századi földfelszínre épült házak padlószintje, omladéka is részben megmaradt.

Az M7-es nyomvonal legjelentősebb *középkori* lelőhelye Balatonszárszó-Kiserdei-dűlőn került elő. Az autópálya munkálatok a középkori Szárszó falunak a mai Balatonszárszótól délkeletre fekvő templomát, temetőjét és a templom körüli erődítés maradványait veszélyeztették. A templom területén folyt feltárások egyik értékes lelete egy a XIII. század derekán Limogesben (Franciaország) készült, a megfeszített Krisztust ábrázoló, aranyozott, zománcberakásos bronzból készült körmeneti kereszt töredéke. A templom és az erődített templomkörzet egy része a nyomvonalon kívülre, a kialakítandó pihenő területére esik. A dombtetőről gyönyörű kilátás nyílik a Balatonra. Ezt a különleges földrajzi helyzetet és a látványos lelőhely adottságait kihasználva szeretnénk egy, a vendéglátás igényeivel egyesített régészeti parkot és bemutatóhelyet kialakítani, melynek terveit az NA ZRt el is készítette. A kivitelezés, az anyagi háttér hiányában egyelőre ugyan nem indult meg, de a tervezett pihenő-bemutatóhely reményeink szerint a jövőben a Balatontól délre eső régió egyik jelentős kulturális beruházása lehet.

A szárszói templom és erődített templomkörzet
The church and the fortified church district in Szárszó
 Fotó – Photo: Sófalvi András

A régészeti feltárások legfiatalabb időszakának, a török kornak legjelentősebb lelőhelye a fonyódi csomópontban, a törökök által épített bézsenyi földvár mellett került elő. A török kor idejéből 2 temetőt és egy nagy település maradványait tártuk fel. A temetőkben az ásatási és ember-tani megfigyelések szerint magyarokat és valószínűleg muzulmánokat temettek el. A nagy tárolóvermekbe dobott halottak és gyakran a sírok is háborús időkről tanúskodnak. Lefejezett vagy sérült koponyájú holttestek, a csontok között talált puskagolyók, a férfi halottak túlsúlya a végvár környezetében dülő csaták tanúi. A lelőhelyen előkerült fegyverek közül kiemelkedik egy török jellegű vassisak.

*

Ezen összefoglalás szűk keretei között csak a legjelentősebb lelőhelyeket és leleteket tudtam kiemelni. Hogy mindezt a munkát eredményesen végezhettük, annak a mintegy 300 embernek köszönhető, akik közvetlenül vagy közvetetten részt vettek az elmúlt hét év ásatásain 1999–2006 között. Köszönet illeti ezért a Somogy Megyei

Múzeumok Igazgatósága és az MTA Régészeti Intézetének vezetőit, régészeit, technikusait, restaurátorait és többi munkatársát, akik az ásatás levezénylését és alapfeldolgozását elvégezték, illetve lehetővé tették. A terepi munka nem történhetett volna meg a Leveller Kft gépei és emberei, valamint a több mint 200 ásatási munkás nélkül, ugyanígy a felmérések az Archeodata Bt és Viemann Zsolt nélkül. A munkát segítette az Archeosztráda és az Ásatárs Kft is.

Lásd még – See also: Címlap – Cover; Képmel-léklet II–III.

Archaeological Research on the Track of the Planned M7 Motorway in Somogy

The track of the motorway in Somogy County is nearly 80 kms long. Preliminary surveys started in 1999. The area has very favourable geographical features so the sites yielded a large number of finds. 71 sites on more than a million square metres have been fully investigated. More than 1.5 million objects have been found and cleaned. Most of the sites cover a number of archaeological periods from the Neolithic to the Middle Ages. The traces of settlements found at the sites have provided important data on the structure of settlements. Several graves with accessories have been found. A very important site is from the late Bronze Tumulus period. One of the richest sites was from the Celtic LaTène period. The finds from the late Roman and early Migration period are of special importance. The church of a mediaeval village has been found with a graveyard and the remains of a fortification. The location would be great for an archaeological park, the plans of which have been prepared and the construction could be a very remarkable cultural investment in the future.

Régészeti feltárások az M7–M70 autópálya zalai szakaszán

Vándor László

A Zala Megyei Múzeumi Szervezetet nem érte felkészületlenül az a kihívás, amelyet az autópálya-ásatás jelentett. 1980-tól folyamatosan követték egymást azok a team munkában folyó mikro-régiós programok, melyek a megye középvezetékén egy-egy medence komplex régészeti kutatására irányultak. A Kis-Balaton két víztározójának területén végzett munkákat a Hahóti-medence követte, majd pedig legnyugatabbra, a Kerka völgyében végeztünk ásatásokat. Még ennek a munkának a befejező szakaszában került először látókörünkbe az új feladat, 1994-ben kaptunk megbízást az M7-es autópálya nyomvonalának terepbejárására, és az ásatások előkészítésére. Ez a felkészülés azonban még az ásatások elkezdése előtt abbamaradt.

Az 1997-ben indult projekten, a magyar-szlovén vasútépítés területén, a Felső-Zala-völgyben dolgoztunk, amikor 1999-ben megkaptuk a megbízást az M7–M70 autópályák nyomvonalán a feltárások elvégzésére. A szerződés kötése a Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága és a beruházó között 1999 nyarának végén került sor. A szerződés szerint az első feladat az M70-es Letenyétől Tornyiszentmiklósig tartó 22 km-es szakaszának régészeti feltárása volt, melyet 2001. augusztus végéig kellett átadni az építetőknek, míg az M7-es autópálya hasonló hosszúságú szakaszát Letenye és Sormás között 2003. augusztus végéig fejeztük be. Ezen a két szakaszon egyidőben kezdődtek a munkálatok, melyeket mindig határidőre sikerült elvégeznünk. 2003 nyarán kaptuk az újabb megbízást a Sormás–Zalacomár szakaszon található régészeti lelőhelyek feltárására, majd 2005 nyarának végén a Becsehely–Nagykanizsa keleti csomópont közti szakasz pótkisajátítási területein található régészeti lelőhelyek ásatásaira is. Ez utóbbi munkák szinte a napokban fejeződnek be, míg a Nagykanizsa–Zalacomár közötti területeken ennek az évnek a nyarán érnek véget a munkák azokkal a feltárásokkal, melyeknek bizonyos részei erdőterület alá nyúltak. E sorok írásakor kezdődött az erdők eltávolítása a lelőhelyekről.

Az M70-es autópálya szakaszán 14 lelőhelyen folytunk munkálatok, az M7-es autópálya szakaszán 2005 végéig 38 kisebb-nagyobb ásatásra került sor. Az utóbbi két évben ez a szám héttel nőtt, így jelenleg 59 lelőhelynél tartunk. A régészeti lelőhelyek hagyományos terepbejárással kerültek meghatározásra, számos helyen végeztünk

geofizikai mérést és légifotózást is. A felszíni megfigyelések – különösen az 1994. évi terepbejárások során talált intenzív lelőhelyek esetében – és az ásások sokszor eltérő eredményeket hoztak. Több lelőhely 6–7 évvel később mezőgazdasági művelés, erózió következtében kisebb vagy nagyobb mértékben károsodott, sőt el is tűnhetett. Voltak viszont lelőhelyek (telepjelenségek), melyek felszíni nyomát nem észleltük, csak a földmunkák során kerültek elő.

Az ásások megszervezésénél, elsősorban önmagunkra támaszkodhattunk, hiszen a helyszín nemcsak a fővárostól esik 200 km-es távolságra, hanem valamennyi jelentősebb, régészettel foglalkozó intézménytől is. A régészeti munkálatok központját jelentő bázist Becsehelyen alakítottuk ki, ahol a volt Tsz-iroda megvásárlásával erre alkalmas helyet találtunk. A megyei múzeumi szervezet régészei mellett szerződéssel fiatal agilis munkatársak (régészek, technikusok, informatikusok stb.) kerültek hozzánk. A munka legintenzívebb szakaszában mintegy 50 múzeumi munkatárs dolgozott itt szerződéssel a kb. 150 ásatási munkás mellett. A körülmények úgy alakultak, hogy ennél a hatalmas feladatnál szinte kizárólag a zalai régészek voltak az ásátásvezetők, és csak egy kisebb feltárást végzett az MTA Régészeti Intézete. A szakszerűen végzett ásásokon túl a dokumentációkat a törvényben és a rendeletekben előírtak szerint mindig határidőre sikerült teljesítenünk. Ebben különösen nagy szerepe volt az ásatási központ digitális feldolgozó csoportjának, melynek feladata az ásások dokumentációinak egységes formába öntése, a rajzok digitális feldolgozása, a feltárásoknál előkerült régészeti jelenségek, objektumok felmérése.

Harc az időjárással – ásatási pillanatkép

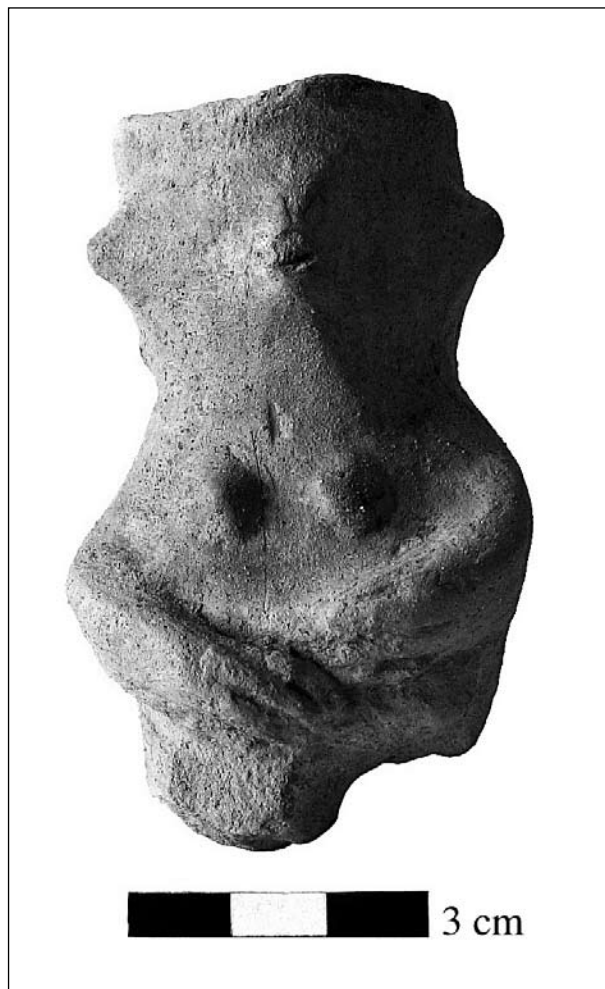
Fighting the weather – a moment of the excavation

Fotó – Photo: Péter Attila

A digitális feldolgozó csoport tagjai között a technikus munkatársak mellett régészek is vannak, utóbbiak közül többen is szereztek ilyen irányú felsőfokú végzettséget. Az ásásokon készült felszín- és metszetrajzok, ásatási összesítő térképek digitalizálását AutoCad-MAP programmal végezték. Az egységes formába öntött digitalizált dokumentumból archívum került kialakításra, mely a további feldolgozás és kutatás alapja. A feldolgozás mindig párhuzamosan folyt a feltárásokkal, így sikerült elérni, hogy a teljes dokumentáció röviddel a feltárással befejezése után elkészülhetett. A felmérő munkát korszerű digitális technikával, mérőállomással és GPS-sel végeztük, ezek a mérési eredmények képezik térinformatikai rendszerünk alapjait. Az ásatási dokumentációk digitális adatállományaira, valamint a muzeológia szabályai és a vonatkozó rendeletek alapján elkészített leltárakra építve alakítottuk ki egy komplex régészeti térinformatikai rendszert, az ArcGIS szoftver segítségével.

A feldolgozás és a publikálás elősegítésében igen nagy szerepe volt a Becsehelyen kialakított restaurátor műhelynek. A nagy mennyiségű anyag tisztításán túl 9 fős restaurátor műhely működik itt, amely a legnagyobb szá-

Női idol töredéke Sormás–Törökföldek lelőhelyről

Fragment of a female idol from the Sormás–Törökföldek site

Fotó – Photo: Bicskei József

mot képező kerámia-anyagot nemcsak feldolgozható, hanem kiállítható állapotba is hozta.

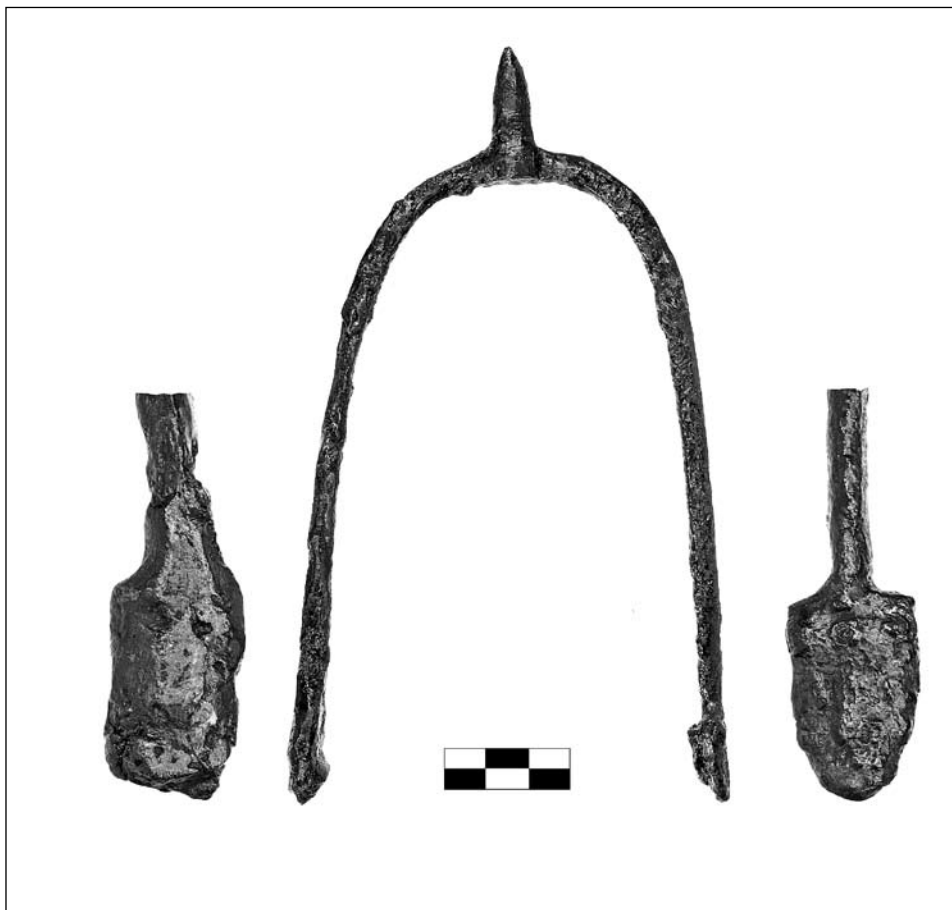
Az összesen több mint 510 ezer m² terület feltárással eddig soha nem tapasztalt mennyiségű és részletességű információhoz juthattunk. A feltárások nagyrészt település-objektumokat hoztak napvilágra, először ismerhettünk meg nagy felületen település-szerkezeteket. A feltárt lelőhelyek kora az újkőkortól a késő középkorig terjedt, mindegyik korszak hozott olyan információkat, melyek a kutatás számára alapvető fontosságúak. A hét évi, közel 60 ásatás eredményeinek ismertetése nem férne bele a folyóirat szabta keretekbe, így csak néhányat emelek ki közülük.

A lelőhelyek döntő többségén több korszak emlékéanyagát hoztuk napvilágra. Igazán jelentősek azok az *újkőkori* települések, ahol az újkőkori szinte összes periódusa megtalálható volt. Korábban Kalicz Nándor találta meg Becsehely térségében a legkorábbi újkőkori kultúra, a Starčevo emlékeit, a kis felületű kutatásai közül a Becsehely–Homokosi-dűlőből most 18.000 m² nagyságú területet sikerült megismerni, a Becsehely–Bükkaljai-dűlőben pedig 9.800 m²-t, ezen belül 1.242 objektumot. Becsléseink

szerint azonban ez is csak a teljes lelőhely 1/9-ed része. A 90%-ban neolitikus kori lelőhely a kora újkori Starčevo kultúrától kezdődően a késő újkőkori lengyeli időszakig terjed. Külön is szólni kell egy Magyarországon eddig egyedülálló, a Starčevo kultúrához sorolható kultikus edényről, melyen két, égiekhez fohászzkodó, ún. adoráns tartású plasztikus emberábrázolás van. Ez az edény már a nagykanizsai múzeum állandó kiállításában látható.

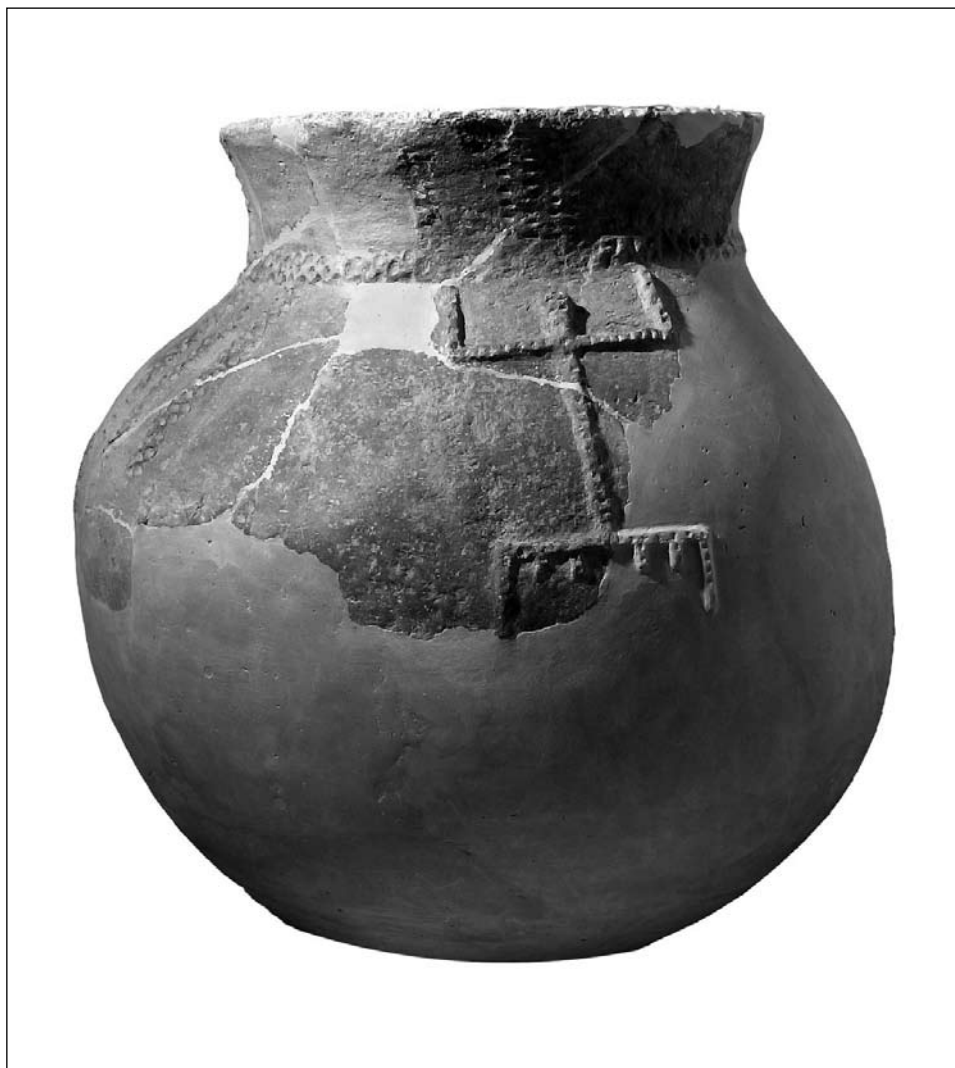
Külön említendők az újkőkori erődített települések. A Petrivente–Újkúti-dűlő 40.000 m²-én a Sopot kultúra időszakára keltezhető árokrendszer 500 m átmérőjű területet fog körül, a Sormás–Törökföldek lelőhely leletanyaga döntően a késő neolitikum idejére esik, a lelőhely különös jelentőségét két körárok-rendszer adja, melyek közül a nagyobbik a maga 280 m-es átmérőjével Közép-Európa jelenleg ismert késő neolitikus körárai közül a legnagyobb. Mindegyik lelőhelyen számos, eddig párhuzam nélküli kultusztárgy, idol, idol-töredék került elő, de nagyon jelentős a festett edények száma is.

A kisebb-nagyobb bronzkori lelőhelyek közül kiemelkedik az M70-es gyorsforgalmi úton a Muraszemenye–Aligvári-mező, ahol a 30.000 m²-es felületen egyéb kor-

*IX. századi frank sarkantyú Nagyrecse-Baráka lelőhelyről
9th century Frank spur from the Nagyrecse-Baráka site*

*Imádkozó emberalakot ábrázoló újkőkor eleji
hombár a becsehelyi lelőhelyről
Early Neolithic granary depicting a praying
figure from the Becsehely site
Fotó – Photo: Bicskei József*

szakok mellett zömmel a késő bronzkori halomsíros kultúra kiterjedt települése került elő. A Sormás–Mántai-dűlőben a jelentős neolitikus leletanyag mellett egy egész kelta falu, 16 La Tène C1 korú, félig földbe mélyített lakóház került elő.

A római korból elsősorban falusias jellegű települések kerültek feltárássra, melyek közül a legjelentősebb a Nagykanizsa–Pallin-Szociális otthon melletti lelőhely, ahol már a korábban ismert és Horváth László által kutatott római villagazdaság térségében két római temető is előkerült. A 74. sz. út nyugati oldalán a legfontosabb emlék egy IV. század végére datálható sírépület volt, melyben a fősír egy 4-5 év körüli kislánnyé, ahol feltehetően a villa tulajdonosának gyermeke feküdt, gazdag leletanyaggal, arany, ezüst és bronz ékszerekkel, bronz pénzekkel, kerámia- és üvegedényekkel.

A népvándorlás kor is több kisebb-nagyobb településsel mutatkozott, a térség eddig eléggé ismeretlen népvándorlás korát számos adattal gazdagította. Letenye

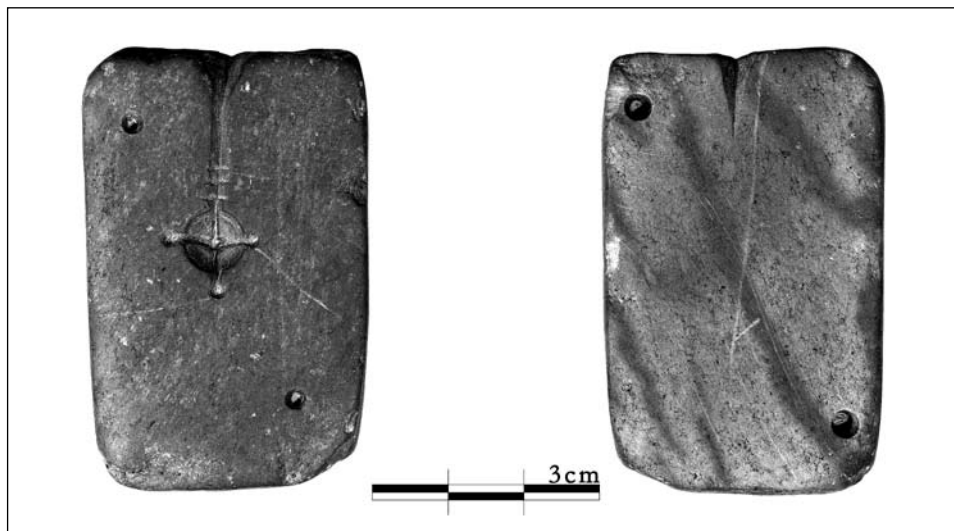
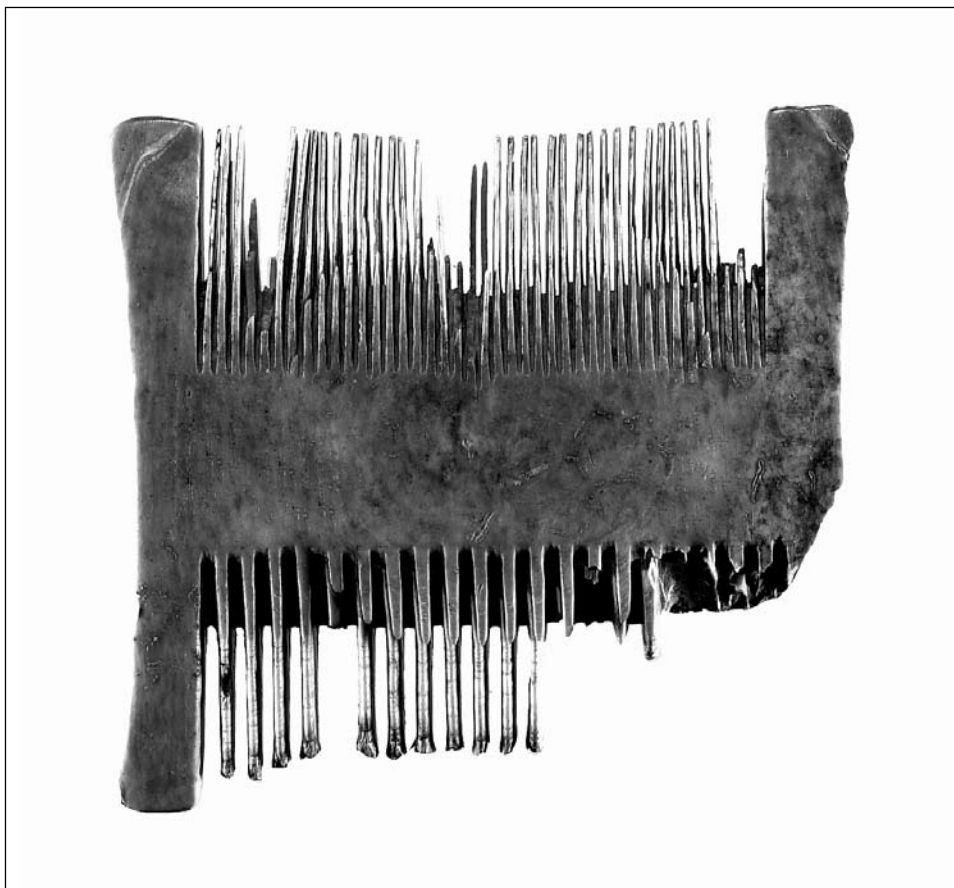
és Zalakomár között eddig nem ismertünk IX. századi temetkezést, most azonban előkerült egy temető Palin és Újudvar között egy anyagnyerő-lelőhelyen. Külön említésre méltó a Nagyrécsce–Barákán előkerült frank sarkantyú és egy ékszeröntő minta a IX. századból.

Az autópálya építés Tornyiszentmiklós és Letenye közötti szakasza áthalad a honfoglalás utáni magyar határvédelmi rendszer, a gyeptű vonalán, ennek a korszaknak a régészeti emlékanyagát eddig nem ismertük, így különös jelentőséggel bír Letenye–Lapuleveles, ahol Száraz Csilla egy XII. századi kovácstelepülés műhelykörzetét tárta fel, több mint 10.000 m²-es területen. Az írásos forrásokból is dokumentálha-

*Csontfésű Nagyrécsce–Tüskevári-dűlő
lelőhelyről
Bone comb from the Nagyrécsce–Tüskevári-
field site*

*IX. századi ékszer öntőmintája Nagyrécsce-
Baráka lelőhelyről
The mould of a 9th century female jewel from
the Nagyrécsce–Baráka site*

Fotók – Photos: Bicskei József

tó Csatár falu leleteiből (ez a név fegyverkovácsokra utal) a gyeptűöröket kiszolgáló mestereinek mindennapi életét ismerhetjük meg. A falu területén 10 db ép, szájjal lefelé fordított Árpád-kori edény került elő, melyek építési áldozatok lehettek.

A késő középkor számos lelőhely anyagában jelen van, ebből az anyagból a Nagyrécsce–Tüskevári-dűlőben, feltehetően Petend falu területén előkerült többosztatú házak fontosságát az is mutatja, hogy Dél-Zalában ezek az első ismert és feltárt épületek a XV–XVI. századból. Az itt talált gazdag leletanyag jelentős mennyiségű díszkerámi-

át is tartalmazott, először dokumentálva a korszak kismemesi életformáját.

A munkák idején, azaz 2007-ben fejeződnek be, feltehetően hasonlóan a 2003–2005 közötti időszakhoz, az építési munkák során is számolunk újonnan előkerülő lelőhelyekkel, melyeket a nagyobb szabású földmunkák hoznak majd felszínre. De döntően már a feldolgozás került előtérbe, s remélhetőleg 2008-ra elkészül az M7–M70-es autópályák zalai szakaszának egy összefoglaló, áttekintő feldolgozása, mely a legfőbb eredményeket, a művelt nagyközönség számára is érthető formában fogja

tartalmazni. Büszkék vagyunk arra is, hogy a feltárásokon sokszor 8–10 hónapig kint dolgozó munkatársaink az eredményeket eddig is folyamatosan publikálták, számos közlemény, konferencia-előadás született, és még több fog születni a következő években. Terveink szerint 2 éven belül a teljes anyag az előzetes feldolgozás minden kritériumának megfelelően kutatható állapotban raktárakba fog kerülni, és a magyar régészet számára hozzáférhető lesz.

A nagykanizsai múzeum 2005-ben elkészült új állandó kiállításában az autópálya ásátás számos eredménye már látható, s előkészítés alatt áll egy teljességre törekvő időszaki kiállítás is.

Lásd még – See also: Borító 2 – Cover 2

Archaeological Uncovering Along the Zala County Section of the M7-M70 Motorways

It has never been unusual in Zala County to carry out preliminary or preventive archaeological excavations - from 1980 on several smaller regions were uncovered by the experts of the County Museum Organisation. In 1999 the Organisation was given the assignment to start the uncoverings along the trace of the M7-M70 motorways. Along the M70 motorway 14 archaeological sites were uncovered, along the M7 altogether 38 sites were completed by the end of 2005. In the article the author gives an overlook of the work in the county.

A Vásárhelyi-terv továbbfejlesztése I. üteméhez kapcsolódó régészeti feltárások Jász–Nagykun–Szolnok megyében

Csányi Marietta – Tárnoki Judit
– Polgár Zoltán

A Vásárhelyi-terv továbbfejlesztése nevet viselő nagyszabású vízügyi beruházás, melynek megvalósításáról 2004-ben törvény is született, a Tisza mentén élő ár vízi védelmét szolgálja. Az I. ütemben hat árapasztó tározó megépítésével, valamint kisebb–nagyobb, a hullámteret érintő beavatkozásokkal az árvízi veszélyt kívánják megszüntetni, illetve az ár mind gyorsabb levonulását elősegíteni. A Tisza középső szakaszán, Jász–Nagykun–Szolnok megyében négy tározó megépítését tervezik. E munka első szakasza a Tiszaroffi-tározó létesítése, illetve Szolnok alatt, Rákóczi-falva térségében a hullámtér megnövelését célzó töltésáthelyezés.

Az előzetes terepbejárás adatokból 2005-ben nyilvánvalóvá vált, hogy az óriási földmozgatással járó beruházás régészeti lelőhelyek sorát, felbecsülhetetlen értékű leletek tömegét érinti, és szoros határdeji megelőző feltárásuk erőt meghaladó feladatot jelent a területileg illetékes szolnoki múzeum számára. A fentiek miatt a szolnoki múzeum kezdeményezésére az ásásokba bekapcsolódott Rákóczi-falván az ELTE Régészettudományi Intézete, Tiszaroffon pedig a Magyar Nemzeti Múzeum. Jelen írás első része a szolnoki múzeum feltárásait ismerteti Rákóczi-falva-Bivaly-tó térségében.

Rákóczi-falva nevét már régóta ismeri a régészvilág. A XIX. század második felétől folyamatosan kerültek múzeumba azok a késő bronzkori halotti urnák, melyeknek különleges, csak e térségben alkalmazott díszítése miatt az itt élő népességet a régész szakma *rákóczi-falvi* csoportnak nevezi. Jelen feltárásainkkal a község újra a figyelem középpontjába került.

Húsfüstölés a szarmaták idején

Az elsőként feltárt régészeti lelőhely a Tisza első partja, vízközelsége, ármentessége folytán mindenkor kedvező feltételeket kínált a megtelepedésre. A régmúlttól a legújabb korig újra meg újra felfedezték elődeink, minek köszönhetően igen gazdag régészeti lelőhelyet tártunk fel. A 18.336 m² nagyságú területen 562 régészeti objektumot, illetve 774 stratigráfiai egységet tártunk fel. A feltárt objektumok – nem számítva az újkori tanyaeépületeket, gödröket, árkokat – hét régészeti korszakból származnak.

A lelőhely legintenzívebben lakott idő-

*Füstölő-rendszer föld alatti füstelvezető járatokkal
Smoking system with underground smoke diverting channels*

szaka a III–V. századra, a szarmaták és gepidák itt tartózkodására esik. A szarmaták idejében a földbe mélyített négyszögletes alapú házak, kisebb–nagyobb, sőt óriási méretű és mélységű gödrök valósággal ontották a régészeti leletanyagot. A töredékek és állatcsontok mellett számos ép agyagedény, a római birodalom területéről származó „import” áru: mázas edények, díszített terra sigillata töredékek kerültek elő. Egy-egy gödörben sebtében eltemetett halott valószínűleg a telepet elfoglaló gepidák támadásáról tanúskodik.

A szarmata telep legkülönösebb, mindeddig páratlan jelensége a 18 gödörből, ill. azokat összekötő föld alatti kürtőkből álló füstölő-rendszer, mely az egész telepet behálózta, sőt északkeleten kifutott a szelvényből, tehát a településnek a feltáratlan részére is továbbterjedt. A mindeddig egyedülálló füstölő-rendszer tanúsága szerint az egykori falu lakói húsfüstölésre specializálódhattak.

Kincset érő rézkori sírleletek a Bivaly-tónál

Az ásítás utolsó heteiben napról napra ezer évekkorábbi kincset érő sírleletek tar-

tották izgalomban a Bivaly-tó térségében dolgozó régészeket. A munkálatok során a kutatott területen 80 sírból álló java rézkori temető látott napvilágot. A Kr.e. IV. évezredben, a középső rézkori bodrogkeresztúri kultúra idején temették ide halottaikat az itt élők. Írásos források híján nevüket, nyelvüket nem ismerjük, annál inkább csodáltuk azonban eddig is a korszak tárgyi emlékeit: a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött művészi értékű fazekastermékeket, réz- és aranytárgyakat.

A féltve őrzött fémtárgyak mindig is ritkaságszámba mentek, s mivel régi ásításokon, kevésbé megfigyelt körülmények között kerültek elő, használatukról edeskeveset tudtunk. Már az első sírok kibontásakor felszínre került három réztőr sejtette, hogy különleges gazdagságú temetőre bukkantunk. A nem is remélt, csak titkon áhított aranytárgyakkal e sejtés be is igazolódott.

Négy sírban találtunk egy-egy aranycsüngő párt, azaz nyolc darab aranylemezt, a felvarrásra szolgáló 4–4 lyukkal. Nemcsak előkerülésük jelent különleges szakmai eredményt, hanem az a tény, hogy megfigyelhettük viseleti szerepüket. A női

sírokban talált tárgyak fejdíszre varrva csüngtek két oldalt viselőjük halántékánál. A leletek jelentőségét mi sem mutatja jobban, mint az, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum összesen 16 darab hasonló tárgyat őriz, s itt, Rákóczifalván nyolc darab látott napvilágot!

Az aranyleleteknél is jobban megdobogtatta azonban szívünket, amikor megtaláltuk az első ún. ellentett élű rézcsákányt. Az ország múzeumaiban lévő darabok közül eddig csak egyetlen került elő eddig sírból, hiteles körülmények között. Az első, Rákóczifalván talált példányt napok múlva második követte. Alig hittünk a szemünknek, ahogy kibontakozott a földből munkatársunk kis eszköze nyomán. A hatalmi jelvénynek számító csákány tulajdonosa a közösség kiemelkedő tagja lehetett, amire a csákányon kívül a szokatlan nagyságúra ássott sírgödör, a feje mögé helyezett, jogarként értelmezhető arannyal bevont végű bot, a gazdag edénymellékletek, kőeszközök, nyílhegyek, utalnak.

A rézfegyverek mellett rézből készült ékszeresek is kerültek elő a sírokból: egyik női csontváz mindkét karját többmenetes spirális réz karperec, a szomszédos sírban fekvő, életében talán hozzá tartozó férfi jobb karját pedig vaskos, súlyos tömör réz karperec díszítette.

A nagyszabású vízügyi munkálatoknak köszönhetően óriási felszínen folytathattuk kutatásainkat, és így a temetőt teljes egészében, maradéktalanul feltártuk. A Kárpát-medence egyik leggazdagabb korabeli temetőjét ujjongva fogadta a tudományos régészvilág. A férfisírokban talált, nagyszerűen megmunkált pattintott kovakések, réztörök, a hatalmi jelvényként a halott mellé helyezett rézcsákányok, páros arany

*A füstölő-rendszer részlete
Detail of the smoking system*

*Rézkori férfisír részlete csákánnyal és kovakéssel
Detail of a Copper Age grave of a man with flint knife and pickaxe*

női ékszerek, réz karperecek immár nemzeti kincsünk legbecsesebb darabjai közé tartoznak. A síronként 3–4 agyagedény mind formavilágát, mind díszítéstechnikáját tekintve a több mint ötezer évvel ezelőtt itt élt „fazekasmesterek” művészi igényességéről tanúskodik.

A tavaly novemberben megindult ásatáson mintegy 18 hektár nagyságú terület feltárása várt a szolnoki múzeum régészeire. Az idei, napjainkban lezárult idény után úgy véljük, hogy a Vásárhelyi-terv továbbfejlesztésének köszönhetően szülőföldünk múltjának eddig ismeretlen zugaiba nyertünk betekintést és nemzeti kulturális örökségünket pártalan leletekkel gazdagíthattuk. Várakozással nézünk a 2007. évi folytatás elé, mert annyit már tudunk, hogy több száz síros késő bronzkori (Kr. e. 1400–1300) temető urnái sorakoznak a feltárandó felszín alatt, melyek közül néhányat 2006-ban is feltártunk.

Éremkincs lelet a Közép-Tisza vidékéről

A szolnoki múzeum a Tiszaroffi-tározó térségében, az árapasztó tározó projekt építését megelőző régészeti feltárás keretében, a török hódoltság korában elrejtett emléket tárt fel Tiszagyenda–Morotvpart-Lak lelőhelyen. Az előzetes geodéziai felmérés, műszeres leletfelderítés és geomágneses vizsgálat során – a Szabó Enikő vezette Techno-lab Kft. segítségével – találtuk meg a 63 darab egész ezüsttallérból és egy aranydukátból álló kincsleletet. Az érme 25–30 cm mélységben feküdt, a szántás egy 30 x 30 méter nagyságú területen szórta szét az eredetileg edénybe, bőrből vagy vászonból készült zacskóba elrejtett kincset, mely-

nek nyomait nem találtuk. A kincslelet teljes egészében bekerült a szolnoki múzeumba, ezt a felhasznált műszerek és technológia garantálta.

A területen a középkor folyamán a Lak nevű falu helyezkedett el, amint azt dr. Bagi Gábor történész kandidátus megállapította. A kincslelet és a falu viszonyáról a régészeti feltárások befejezése után tudunk majd többet mondani. Az érme 1617 és 1639 között verték, azoknak több mint felét II. Ferdinánd (1619–1637) magyar király és német-római császár bocsátotta ki, az arany is az ő verete. A kincsben megtalálható II. Mátyás (1608–1619) magyar király, Bethlen Gábor (1613–1629) erdélyi fejedelem, II. Gusztáv Adolf (1617–1632) svéd király, IV. Keresztély (1588–1648) dán király egy-egy verete, valamint szász és braunschweigi hercegi tallérok, és a salzburgi érsekség több érmeje is. A lelet földbe kerülésének körülményeit egyelőre nem ismerjük, de a Közép-Tisza vidéke az erdélyi fejedelemség és a királyi Magyarország között felvonulási terület volt, így lehetséges, hogy I. Rákóczi György 1643–45-ös, III. Ferdinánd elleni hadjárata lehet a kincs elrejtésének közvetlen oka.

Lásd még – See also: Képmelléklet IV.

Archaeological Excavations Linked with the Development of the Vásárhelyi Plan, Phase 1, in Jász-Nagykun-Szolnok County

A grand water project was ratified by the Hungarian parliament concerning the protection of the areas along the river Tisza from the floods. On the middle section of the river Tisza, in Jász-Nagykun-Szolnok County the construction of 4 reservoirs is planned. The

first phase of the project is the completion of the reservoir in Tiszaroff and the transfer of the embankment close to the settlement of Rákóczifalva. Although the area was archaeologically researched in the past, it was evident that the water project can't be started without the complete preventive excavation of the whole territory.

The most intensive period of the site can be dated to the 3rd-5th centuries, to the era of the Sarmatians and Gepids. In the quadrangular houses dug in the ground and the form the ditches of great depth made in the Sarmatian period archaeological finds of great number were dis-

covered. Besides fragments and animal bones several intact earthenware, imported vessels from the Roman Empire and fragments of terra sigillata were found. The work will continue in 2007 and the archaeologists are hopeful that they can go on with the uncovering of the area.

An outstanding finding of coins dated to the era of the Turkish subjection was discovered at the Tiszagyenda-Morotvapart-Lak site. The work of uncovering was carried out by the experts of the János Damjanich Museum in Szolnok. Before the uncoverings, preliminary geodetical survey, and geomagnetic researches were completed. During these surveys the find-

ing of 63 silver tallers and golden ducats were discovered in the ground of about 25-30 centimetres in depth. On the area where the findings were discovered a village named Lak was to be found during the Middle Ages. The coins were made between 1617 and 1639, more than half of them were issued by King Ferdinand II (1619-1637). Although the circumstances of the finding is unknown, because the territory had been a staging area between Royal Hungary and Transylvania, it is possible that the motive of the hiding of the money was the campaign of György Rákóczi II, Prince of Transylvania, against King Ferdinand III in 1643-45.

Régészeti kutatások a cigándi árvízi tározó területén (Pácin-Alharaszt)

Szörényi Gábor András

A Tisza árvízmentesítését célzó Vásárhelyi-terv árapasztó tározók kialakítását tűzte ki célul, ennek első lépcsőjeként hármat építenek meg: Borsod-Abaúj-Zemplén megyében egyet, Jász-Nagykun-Szolnokban pedig további két tározót. A Bodroglóközben, a Cigánd-Tiszakarádi árapasztó Cigánd, Pácin, Nagyrozvágy határában 24,7 km² alapterületű, amelyet az I. és II. katonai felmérésen is ábrázolt Palágcsa-tó mélyedésében és a környezetében fekvő egykori összefüggő lápterületben jelöltek ki. A 22 km hosszúságú gát és hullámvédő erdősáv nyomvonalán, valamint az anyaggyerőhelyeken az örökségvédelmi hatástanulmány és az előzetes terepbejárások során hat régészeti lelőhelyet találtunk, valamint a domborzati adottságok alapján további négy potenciális lelőhelyet jelöltünk ki, ahol a növényzeti fedettség miatt nem volt mód az eredményes szemlézésre. A beruházás jóvoltából olyan nagy és összefüggő felületeket vizsgálhattunk, amelyekre még nem volt lehetőség a Bodroglóköz területén. További szerencsénk volt, hogy az észak-déli tájolású árapasztó gátja a Bodroglóközben általános észak-déli dombháton fut végig, így teljes dombok feltárására nyílt mód.

A Bodroglóköz régészeti kutatásában szinte alapvetés, hogy bármelyik dombra is megyünk fel, ott nagy valószínűséggel lelőhelyet találunk. Ezt figyeltük meg a dombokon végigfutó gátnyomvonalon is, és ez vezérelt, amikor az említett potenciális lelőhelyeket kijelöltük. A hat fix lelőhelyből három területén gyűjtöttünk Árpád-kori felszíni leleteket. A három lelőhely közül a Pácin-Alsókenderszer és a Pácin-Szena domb már ismert volt Wolf Mária és Révész László 1991-es terepbejárásai nyomán, a kettő között azonban csak 2005-ben fedeztük fel a Pácin-Alharaszt lelőhelyet. A három terület egyébként 2800 méteren belül

Bronzkori hegedű alakú idolkok
Bronze Age idols of violin shape

fekszik, egymás szomszédságában kiemelkedő észak-déli homokdombokon.

A további lelőhelyek közül a tározó északkeleti sarkában fekvő Nagyrozvágy-Pap-dombon már 1972-ben végzett egy kisebb leletmentést Hellebrandt Magdolna, azonban a lelőhely teljes kiterjedését csak a mostani terepbejárások során azonosítottuk. Tőle délre egy kis kiterjedésű ritkás leletintenzitású foltot lokalizáltunk Nagyrozvágy-Sasó homokon, de a markáns domborzati adottságai miatt az egész, egyébként füvel fedett dombot potenciális lelőhelyként kezeltük. Végül a tározó délnyugati, cigándi határában nagyobb összefüggő lelőhelyet azonosítottunk, amelyet azonban csak egy magasabb, de ritkás leletsűrűségű dombon érint a gát, azonban ennek magasságát jellemzi, hogy a tetején, kora újkori/újkori mésztufa határák jelezte egykor Cigánd határát.

A régészeti lelőhelyek és potenciális lelőhelyek mellett további két örökségvédelmi értéket is veszélyeztetet a tervezett tározó: a közepén futó Tiszakarádi Főcsatorna felett két faragott kőből rakott, íves, újkori eredetű híd is húzódik, ezek megóvása vagy áthelyezése is mindenképpen örökségvédelmi érdeknek tekintendő.

A tározó által érintett lelőhelyeken 2005 őszén indultak a régészeti feltárások. A legnagyobb alapterületű Pácin-Alharaszt dűlőben 4,79 hektáron Ringer István (sárospataki Rákóczi Múzeum) és Szörényi Gábor András (Herman Ottó Múzeum) vezetésével folytak a kutatások a 2005. év végén, majd pedig 2006 tavaszán és őszén. 2006 novemberében csatlakozott Wolf Mária (Magyar Nemzeti Múzeum) is, aki a lelőhely déli negyedét tárta fel.

A környezetéből enyhén kiemelkedő hosszanti dombháton három korszak, közel

1700 objektumát találtuk meg. Pácín-Alharaszt legkorábbi lakói a késő bronzkorban (Gáva-kultúra) telepedtek meg. Kiterjedt településüket hosszú ideig használták, ezt bizonyítja a közel ezer különböző méretű tárolóverem. Igazi csemegének számít több ilyen gödör anyaga is, nagymennyiségű szemétre került kerámiával, illetve paticcsal. Ezek közül azonban kuriózum az egyik, ahol négy hegedű alakú idolo és a vélhetően hozzájuk tartozó tálka is előkerült. Az idolo közül a két kisebb női alakot ábrázol, a fej hátoldalán hosszú hajjal, elől a mellkason gyöngysorral. A két nagyobb férfi, díszük csak a vállon átvett pánt, és a derékről lelógó rojtok. Mivel csak egy bronzkori veremházat és egy felszín közeli cölöpszerkezetes házat találtunk, így valószínűnek tartjuk, hogy több felszíni épület is állt a dombon, aminek régészeti nyoma mára már nem maradt fenn. A településhez tartozó urnás-hamvasztásos temetőt a domb északi peremén találtuk meg. Érdekessége, hogy az általában négyzetes sírgödörökbe gyakran sok, 6-8-9 urnát helyeztek el nagyon szorosan egymás mellett. Szerencsére szinte teljesen épen megmaradtak.

A második korszak, a vaskor, kelta kor (Kr. e. II-I. század) emlékei elsősorban a gödörházakban jelentkeztek. Ezen a lekerékített téglalap alakú, szabályos rendszerű, cölöphelyes veremházak mindegyike a domb északnyugati oldalán helyezkedett el, valamennyi tengelye északkelet-dél nyugatra tájolva. Egy házban találtuk csak ideiglenes tűzrakóhely nyomát, a többiben semmiféle tűzhely nem volt. A házakhoz mindössze néhány tárolóverem és egy kút tartozhatott. Így tehát egy kis telepet képzelhetünk el itt, néhány gödörházzal.

A kelta kori településhez köthetjük a dombon rendszertelenül elhelyezkedő öt zsugo-

Bronzkori veremház – Bronze Age pithouse

Bronzkori urnás-hamvasztásos temetkezés
Bronze Age urn-cremation burial

rított csontvázat is. Mindegyiket egy-egy kisméretű gödörbe helyezték. Két érdekes temetkezést is megfigyeltünk köztük. Az egyik esetben a halott mellé egy fiatal vad-disznót is fektettek, oly módon, hogy az ember karjaival átölelte az állat nyakát, a két orr pedig jóformán egymáshoz simult. Még ennél is furcsább rítust figyeltünk meg egy másik sírban, ahol az ember feje helyén levágott kecskekoponyát találtunk, a saját feje pedig a sír szélébe volt elhelyezve. A csontozata alapján beteges ember lehetett, akit testi hibái miatt vagy nagyon tiszteltek, mint sámánt, és ezért is tették a kecskekoponyát a feje helyére, vagy pedig pont fordítva, beteges élete mellett még megvetésben is részesült, és ezért helyeztek a feje helyére állatkoponyát. Érdekes, hogy

a szlovéniai Rabelc-jában talált, Kr.e. II-I. századbéli római gemmán hasonló ábrázolás látható, így esetleg egy délről beáramlott kultusz része volt ez a temetkezés is.

A lelőhely utolsó lakói az Árpád-korban telepedtek itt meg. A Pácín-Alharaszton feltárt 1687 stratigrafiai egységből 144 Árpád-kori jelenséget azonosíthatunk, ez az összes egység 8,5%-a. Az objektumok jelentős hányadát a különböző gödrök alkották (hamus-, munka-, ülő- és szemétgödrök), számszerűen 54 db. A második legtöbb objektumunk a veremházakhoz és különböző épületekhez, szárnyékokhoz tartozó 38 cölöplyuk volt. 24 kemencehelyet lokalizáltunk, ebből 19 szabadban lévő kemence volt, 5 pedig lakóépületekben került elő. Összesen 5 Árpád-kori veremházat találtunk a 4,79 hektáron, valamint 7 állattartó karám árkát fedeztük fel. A település dombján egy, a korszakból származó kutat is feltártunk.

A lakóházak viszonylag szórta, egymástól távolabb helyezkedtek el. Mindegyik azonos, félig földbe mélyített ágasfás-szelemenes szerkezetű, lekerékített sarkú téglalap alaprajzú volt. Három észak-déli, kettő nyugat-keleti tájolású. Valamennyi veremház betöltése erősen faszenes, hamus zsíros fekete föld volt, és ugyanez mondható el a többi Árpád-kori objektumról is. Ez a fajta egységes betöltés egy nagyobb égésre utalhat a településen. Mindegyik lakóépületben azonosítottuk az állandó jellegű tüzelőberendezést, kemencét. Az észak-déli tájolású házakban valamennyi esetben a délnyugati sarokban építették fel a kemencét. A nyugat-keleti házakban egy esetben északkeleten, egy esetben pedig északnyugaton volt. A bejárat helyét egyetlen esetben sem tudtuk egyértelműen azonosítani,

de az eddigi általános megfigyelések alapján a kemencével szembeni hosszanti oldal lehetett az egykori belépő. A Bodroghközben évente közel 200 szeles napot szoktak regisztrálni, gyakran igen erős lökésekkel. Mivel az uralkodó szélirány általában észak-északnyugati, ezért véleményünk szerint a bejáratok a keleti, illetve a déli oldalon helyezkedtek el, azaz minden esetben a kemencével szemben.

Viszonylag nagy számú szabadban álló kemencét tártunk fel, ezek között ipari tevékenység nyomaira is bukkantunk, egyik helyen nagyobb mennyiségű vasbuca került elő. Hasonló tevékenységre utalt két, már említett épületünk is, ahol a lakófunkció felhagyását követően nyitott oldalú színyszerű műhelyeket alakítottak ki újabb kemencékkel. Ezek egyikében vassalak bizonyítja a vasművességet.

Már a humuszoláskor jól látható volt több kisebb-nagyobb karám foltja. Az ovális árkok megegyeztek abban, hogy egyikben sem volt cölöplyuk nyoma. Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy a kerítést vagy az árok mellé kihányt földsáncba helyezték, vagy pedig csak valamiféle egyszerű sövénykerítést készítettek. Két szokatlanul kicsi karámot is találtunk, ezekben talán sertéseket őriztek. Egy esetben egymást metsző karámárokot is megfigyeltünk, ezek egyidőben léteztek, tehát egyfajta belső osztásként funkcionáltak. Vélhetően több fajta, vagy pedig különböző korú állatok elkülönítésére használhatták őket.

Az Árpád-korra datálható leletanyag döntő többsége kerámia. Jellemző rájuk, hogy erőteljesen tagolt, fedőhoronnyal ellátott peremkiképzésű darabok. A vállon gyakori a körömbenyomkodás, vagy egytagú hullámvonal alatt 3–4 sor vízszintes vonalbekarcolással. Pácín–Alharaszton sem

Vaskori „kecskefejű ember”
Iron Age „goat-headed man”

Árpád-kori veremház és karám
Arpadian Age pithouse and pen

találtunk cserépbogrács töredéket, hasonlóan a Bodroghköz többi területén végzett kutatásokhoz. A leleteket párhuzamuk alapján a XII–XIII. századra keltezhetjük. Későbbi leletünk már nincs, az Árpád-kort követően már nem volt újabb megtelepedés a lelőhely dombján.

Felmerül a kérdés, hogy milyen településnek is nevezzük az itt megtalált öt házas Árpád-kori telep. Tanyaszerűnek, vagy falusiaszerűnek? Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról, hogy egy-két felszíni épület is bizonyára állhatott még a dombon, aminek nem maradt régészeti nyoma, így valójában öt-hét épület is alkothatta a települést. A leletek alapján a XII–XIII. századra keltezett lakóhely pon-

tosan beilleszthető az ekkor elszaporodó, majd a XIII. század folyamán pusztásodó, mindössze néhány háztartással és gazdagsággal rendelkező prédiuumok sorába. A Bodroghköz Árpád-kori lelőhely gazdagsága is arra utal, hogy hasonló méretű apró faluhelyekkel számolhatunk, azaz a mocsaras környezetükből kiemelkedő, megtelepedésre alkalmas dombokon – a domb méretéhez igazodó – kicsiny településeket létesítettek. Ezek nagy része nem szerepel a történeti forrásokban. Egy 1254-es oklevélben azonban említenek egy Bodoló nevű falut a környéken. Ennek lokalizálását a cigándi árvízi tározó északnyugati területére helyezhetjük, amit több földrajzi helynév is megerősít a környéken. Bodoló azonban valószínűleg nem Pácín–Alharaszton volt, hanem tőle északra 1 km-re, a Pácín–Alsókenderszer lelőhelyen. A mi dombunkkal azonban biztosan volt kapcsolata, így kis településünket egy Bodoló határában lévő prédiuumként értelmezhetjük. A leletek alapján, a hasonló jellegű társaival együtt ez a kis település is a XIII. század első felében végleg elnéptelenedett.

Érdekes eredményekkel járt a lelőhelyen végzett talajtani kutatás, valamint a térinformaticai feldolgozás is. A talajtani szelvényekkel lehatároltuk az időszakosan vízjárta területeket. Ez az ún. glejes talajú terület csak időszakosan, de rendszeresen volt/van víz alatt: a tavaszi hóolvadáskor és a nyáreleji nagyobb esőzésekkor. Ugyan a glejes talaj mind a mai napig folyamatosan képződik és alakul, ezért kérdéses, hogy az egyes korokban mi volt az időszakosan vízjárta, „vízben tocsogós” terület magassága, illetve határa, amely az emberi megtelepedésre alkalmatlan? Erre a kérdésre a feltárt régészeti jelenségek helyzetével tudunk választ adni: az

Árpád-kori veremházak mind a glejes, vas-oxidos talajtól távol a domb legmagasabb területén fekszenek minimum 96 m tszf-i magasságban, míg a vízjárta terület legmagasabb pontja 95,49 m tszf. Tehát szórt elhelyezkedésű házaik maximálisan alkalmazkodtak a vízjárási viszonyokhoz. Kis létszámú településük kiterjedésének a vizenyős terület szabott határt. Ez a domb ennyi ház, illetve gazdaság ellátására volt alkalmas. Az Árpád-kori objektumokkal szemben azonban a vaskori házak, vagy a bronzkori tárolóvermek sokkal mélyebben helyezkednek el, ami utalhat arra, hogy ebben az időszakban szárazabb lehetett a klíma a XII–XIII. századinál, vagy akár a mainál is. A domborzat szintvonalas felmérésével és az eredeti mikrodomborzat meghatározásával pedig kiderült, hogy a ma egységes hosszanti dombhát eredetileg több kisebb domb és völgy/mélyedés rendszere volt, ami az ember megjelenésével

erodálódni, illetve feltöltődni kezdett. A feltöltődés a bronzkorban volt a legintenzívebb, nyilván ennek az is oka, hogy ebben a korban volt legsűrűbben és leghosszabban lakott a terület.

A lelőhely feltárását 2006. december közepén befejeztük. 2007-ben a dokumentáció és a feldolgozások elkészítése mellett újabb ásatási feladatunk a gát nyomvonalán 1 km-re délre található Pácín-Szena domb megelőző régészeti feltárása lesz.

Lásd még – See also: Képmelléklet IV.

Archaeological Investigations on the Site of the Cigánd Flood Storage Lake (Pácín-Alharaszt)

The Hungarian State has established storage lakes to prevent floods from the river Tisza. The Cigánd-Tiszakarád lake was created on the ar-

ea of 24.7 km² in Borsod-Abaúj-Zemplén County. During the preliminary surveys there were six archaeological sites and five potential sites discovered. Excavations were carried out in 2005–2006 on the largest site in Pácín-Alharaszt. Nearly 1.700 objects from three periods were unearthed, during the complete investigation of the hill. The earliest inhabitants of the hill settled down in the early Bronze Age, nearly 1.000 storage pits were found besides a pit house and the traces of a house on the surface. The cremation and urn cemetery was situated on the northern side of the hill. In the second, Iron Age period between the 2nd-1st centuries BC there was a small settlement with a few pit houses. Their cemetery revealed some interesting rites; a goat skull in the place of the head, or a body embracing a boar. The third, Árpád period yielded a small settlement, a predium consisting of a few houses and farming units in the 12–13th centuries. There were some corrals, outdoor furnaces near the houses, where some traces of industrial activities were discovered. Apart from the geodetic survey of the site, the soil research and its computerised analyses have been carried out.

A tiszaroffi víztározó gátjának nyomvonalában végzett megelőző régészeti feltárásról

Kocsis László

A hajdani Tisza szabályozatlanul kanyargós partján kialakult több ezer éves települések maradványai kerültek napvilágra a Vásárhelyi-terv keretében épülő tározó építése során. A tiszaroffi tározó gátjának nyomvonala csaknem 15 km-es sávján a szolnoki Damjanich János Múzeum és a Magyar Nemzeti Múzeum régészei összesen 17 lelőhelyen végeznek megelőző régészeti feltárást. A tervezett gát nyomvonalának déli részén Tiszabó határában a 17. lelőhelyen csaknem kéthektáros területen kezdődött el a Nemzeti Múzeum két évre tervezett ásatási programja, aminek keretében több mint 10 hektárt kell feltárni, összesen három nagy lelőhelyen. A 2006-os évben a Hajnal Zsuzsa, dr. Molnár Erzsébet és Oravecz Hargita alkotta ásatásvezetői munkaközösség e sorok írójával közösen, a pénzügyi nehézségek ellenére teljesítette a kitűzött célt, és a feltárt gát nyomvonal szakaszokat átadta az építőknak.

A régészeti feltárások eredményeként ismertté vált a tiszabói magaspart történelme, ahol a legkorábbi leletek a 7000 éves Tiszai kultúra idejéből származtak. A magaspartot, a késő bronzkorban, a 4000 évvel ezelőtti Gávai kultúra népessége vette birtokba és számos objektumot, földbe mélyített tároló vermet, agyagkitermelő gödröt, állat- és emberi csontokat tartalmazó gödröt hagyott hátra. Ezekben a kör alakú gödrökben a Gávai kultúrában mindaddig ismeretlen ritussal feldarabolva vagy csonkoltan elhelyezett halottakat temettek, melléjük látványosan szép, kézzel formált kerámiaedényeket, bronzékszereket.

A tiszabói magaspart nagyobb arányú be-települése a gyéren mutatózó, II–IV. századi szarmata településnyom után az Árpád-korban vette kezdetét. Számos földbe mélyített, téglalap alakú, 6–10 m² kiterjedésű ház került napvilágra, amelyekben változatos formájú, agyagból épített kemence is állt. A házak mellett külső kemencék és tároló vermek, valamint telekhatároló árkok rendszere helyezkedett el. A X. században létrejött település virágkorát a XII. században III. Béla uralkodásának idejében érte el, és a XIII. században néptelenedett el.

A gát nyomvonalán a Nemzeti Múzeum által feltárandó következő terület már Tiszagyenda határába esik. Az előzetes felmérések, te-repkutatások miatt a csaknem 2 km hosszan elterülő lelőhelyet három egységre bontották a dűlőnevek szerint. Így a legdélebbi rész, közvetlenül az egykori Tisza

partján a Lakhatom dűlő a 14. lelőhely, amelynek teljes feltárását a 2007. év végéig kell befejeznünk, valamint az ettől északra elhelyezkedő Bú-szerző II., ill. a Bú-szerző I. megnevezésű

*A nemzetségszűz lábánál elhelyezett bronz ivóedény
Bronze drinking vessel placed at the foot of the tribal chief*

Állatfejjel díszített bronz fibulapár egyik, korabeli javítási nyomokat viselő tagja és a másik tag, VI. század második fele

One of the bronze pair of fibulas decorated with animal head, bearing the traces of mending, and the other one of the pair, second half of 6th century AD

dűlők, a 12 (13) és a 11. lelőhelyek. A 2006. év kutatásai nyomán ezeken a területeken ismertté váltak a településszerkezet és a település történelmének főbb pontjai.

A földbe mélyített házak nagy része ma gán viseli a pusztulás nyomait és az új jövevények építőtevékenységét, aminek gazdag leletanyaga már az előzetes felmérések szerint is jelentősen hozzájárul a II–IV. században itt élt szarmata lakosság, valamint az V. században betelepült hun törzsszövetség germán népcsoportjához tartozó gepida népesség együttélésének kutatásához. Ez a kevert szarmata-gepida lakosság olvadt be a VI. század végén a honfoglaló avarok népességébe. Ennek a gepida-avar együttélésnek egyik leglátványosabb bizonyítékát találtuk meg a 12(13). lelőhelyen, ahol egy avar szolgálatban álló nemzetségszó sírja került elő a régi Tisza egyik holt ágának medrében. A harcos mellé kétélű kardját, a spatha-t és a röntgenfelvételek tanúsága szerint ezüst berakásos, vascsatos, szíjvéggel és veretekkel díszített övét, aranyozott bronz szegecsekkel díszített pajzsát, nagyméretű bronz ivóedényét és vaslándzsáját helyezték el. A harcost, a feje mellé tett Mauritius (582–602) bizánci császár arany solidus-ával indították a túlvilági élet-

re. A sírtól ötlépésnyi távolságra megtaláltuk a harcos veretekkel díszített felszerszámozott áldozati lovat és félbevágott kutyáját. A félbevágott kutya, egy későbbi híradás nyomán, feltehetőleg a rituális önelátkozás maradványa lehet, amit szerződés megkötése alkalmából mondtak: „Így vágjanak szét engemet, így ömöljön a vérem”, amely szöveget a bizánciak és besenyők között 917-ben kötött szerződés alkalmával jegyezték fel. A kora avar időszakból még két lovas harcos sírját sikerült azonosítanunk, de mindegyikét még saját korában kirabolták. Az elhunyt és lovanak csontjait feldúlva, a temetkezési mellékletektől megfosztva találtuk meg, és csak néhány csont íjmerevítő lemez-töredék és bronz szíjvé-

töredék utalt a temetkezés korára. Természetesen ebből a korszakból női temetkezéseink is vannak, amelyek közül két sír maradt fenn számunkra bolygatatlan állapotban, jelezve azt, hogy milyen gazdag lehetett az a tucatszerű feldúlt sír is, amelyeket a területen feltártunk. Az elhunyt nők vállán a korszakra jellemző geometrikus mintakincsel borított, stilizált állatfejekkel, almadin vagy vörös gránit berakással díszített, bronzból öntött ruhakapcsoló tűpár, fibula helyezkedik el, összefogva a mára már csak lenyomatokban megmaradt halotti ruha szövetét. Többnyire a fej alá vagy a varkocs végéhez közel, az öv tájkára, a hajfonat ápolására szolgáló kétoldalas csontfésűt mellékelnek, míg az övet ezüst berakásos vascsat díszíti. Gyakori melléklet volt a vaskés és a gyűrű is. Az egyik fibulapár egyik tagján korabeli javítás nyoma látszik, bizonyítva ezen ékszerek magas értékét.

Az egymásra rakódott időszakok házai között az Árpád-kori földbe mélyített típus is jelen van, amelyet nagyon szép korongolt kerámiával keltezhetünk a X–XI. századra. A sírok között is megtalálhatók voltak ezeknek a háznak a lakói abban a két női sírban, amelyeket bolygatatlan állapotban tárhattunk fel. Mindkét esetben gazdag melléklettel eltemetett nőkről volt szó, az egyiknél nagyon jó állapotban fennmaradt ezüst huzalból font karkötő, bronzból készített plasztikus fejdíszű gomb, és vésett madáralakos bronzgyűrű, a másiknál ezüstfóliával díszített gyöngysor és vascsat került elő.

A Tisza-parti településünk több ezer éves folytonosságának egyik legszebb bizonyítékát egy Árpád-kori földbe mélyített ház padlója alatt találtuk meg. A tapasztott agyagpadló egyik pontján, amelyet az egykori háztulajdonos is nap mint nap takarított, egy sima csontot pillantottunk meg a felület dokumentálása

Ezüst huzalból font karkötő, XI. század első fele

Bracelet woven from silver wire, first part of 11th century AD

során. Megtisztítva a csont felületét, kiderült, hogy emberi koponyacsontról van szó, amelynek helyét követve egy középső bronzkori (2500 évvel korábbi) temetkezés három sírjának egyike bontakozott ki előttünk, látványosan szép edénymellékletekkel és bronz hajkarikával.

A Tiszagyenda határában lévő Góli tó keleti partján húzódó gát nyomvonalának régészeti feltárása igazolta a korábbi sejtéseket, hogy a Tisza-part vízjárta területéből kiemelkedő dombokon, magaslatokon mindenütt régi településnyomok várhatóak. A feltárásukkal napvilágra kerülő leletanyag előzetes elemzé-

se is már számos új eredménnyel gazdagítja nemcsak ennek a területnek, hanem a régió-
nak és az egész ország részének a történelmét, és árnyalja eddigi tudásunkat a szarmata-gepida, valamint a gepida-avar időszakokról.

Lásd még – See also: Képmelléklet IV.

About the Preventive Excavation Made on the Trace of the Dam of the Tiszaroff Reservoir

The remains of several thousand-year-old settlements were found during the building of the reservoir by Tiszaroff. On the trace of the

dam of the reservoir the archaeologists of the Hungarian National Museum and János Damjanich Museum (Szolnok) carry out preventive uncoverings on 17 archaeological sites. Thanks to the work of the experts the history of the high bank near Tiszaabony was revealed, the earliest findings belong to the 7000-year-old Tisza Culture. The high bank was taken possession by Gáva Culture in the late Bronze Age and left several relics of their every-day-life: pitfalls, holes containing human and animal bones and remains, even pots. The next period of settling down can be connected to the Arpadian Age. It reached its heyday in the 12th century, under the reign of King Béla II. The settlement was abandoned in the 13th century. The author of the article gives an account of the preventive archaeological excavation of the area.

Régészeti kutatások Felgyő határában

Mészáros Patrícia – Paluch Tibor
– Sósuti Kornél
– Sz. Wilhelm Gábor

Hosszas előkészítő tárgyalások után a Móra Ferenc Múzeum Csongrád Megyei Önkormányzat Múzeuma és a MOTA-ENGIL Magyarország ZRt 2006. március 21-én megkötötte a Felgyő, Kettőshalmi dűlő régészeti lelőhely területén építendő hulladéklerakó megelőző feltárására vonatkozó szerződést. Eredetileg a feltáráshoz kijelölt terület nagysága 120.000 m² volt, amely azonban az építési tervek módosulása miatt 103.000 m²-re csökkent. A feltárás befejezésének határideje a szerződés értelmében 2006. december 15-e lett. Ennek tudatában kezdtük el az ásást 2006. május 2-án.

A Felgyő 77. számú régészeti lelőhely Felgyő község külterületén, a gáteri összekötő úttól ÉNy-ra, a Forgó I.- és az elbontott Forgó S.-tanya vonalában helyezkedik el egy közel 30 ha kiterjedésű dombháton, ahol két magasabb kiemelkedés (87, illetve 87,7 m tengerszint feletti magasságban) található. A lelőhelyen történt többszöri terepbejárás ellenére a felszínen viszonylag kevés őskori, szarmata, avar és Árpád-kori kerámiatöredék került elő. A természetföldrajzi viszonyok azonban azt engedték sejtetni, hogy valószínűleg egy nagy intenzitású régészeti lelőhely feltárása várható, amelyet a mezőgazdasági művelés kevésbé bolygatott.

A lelőhely nagysága miatt két régész-csapat végezte a feltáró munkákat a területen. Átlagosan napi 75–80 ember dolgozott az ásáson, de a nyári csúcsidőszakban ez a szám elérte a 120 főt is. A feltárt régészeti objektumok száma összesen 4353. A lelőhely az építkezés területén teljesen feltárt, de mind a négy égtáj irányában folytatódik.

Őskori településeknek csak kis mér-

tékben bukkantunk nyomára. Egy-két bronzkorinak tartható gödör tartozik ebbe a sorba. Az előkerült seprűdíszes oldaltöredékek arra utalnak, hogy a terület legkorábbi megtelepedése a kora bronzkor időszakához köthető.

A feltárt lelőhely jelentős részén egy szarmata kori település nyomai kerültek napvilágra. A korszak objektumai a terület középső és K-i részén húzódó kiemelkedő homokdomb vonalát követve találhatóak. Az objektumok elhelyezkedésének intenzitása változó, vannak sűrű, illetve nagyon ritkás fedettségű területek is. A településen, ha kisebb-nagyobb tagolásokkal is, de egyenletes rendben helyezkednek el az objektumok, ami már az előzetes felmérés után is folyamatos megtelepedésre utalhat. A szarmata kori lelőhelynek a D-i és a Ny-i oldalán megtaláltuk a szélét, a többi irányban a település folytatódik.

A területen a szarmata kori lelőhelyeken megszokott objektumtípusok (földbe mélyített épületek, kemencék, füstölők, vermek, kutak, árkok, stb.) kerültek elő. A legkülönbözőbb jelenség egy közel téglalap alapú egyenletes padlószint volt, ami valószínűleg egy felszíni, vagy csak éppen földbe mélyített épület tapasztott alja lehetett.

A lelőhelyről előkerült — leletanyagot a szarmata kori településeken tapasztaltaknak megfelelően — döntően kerámia alkotja. A jellegzetes edényformák alapján a település alapítását a II. század első felére tehetjük. Az anyag döntő része már ennél valószínűleg fiatalabb, melyet a jelentős számú római export kerámia, a terra sigillaták, a különféle szürke és téglaszínű pecsételt edény és nagy számú amphora töredéke datál. A település legfiatalabb periódusa a dombhát D-i részén húzódik, viszonylag egységes tömbben. Az itt található több tucatnyi objektumból igen kevés római árú került elő, a formák viszont erős római utánérzést tükröznek. A település e

része minden jel szerint már a III. század második felében élte életét.

Néhány helyen, főként árkokban, illetve népvándorlás kori objektumokban másodlagosan kevés késő szarmata-hun kori leletanyag is napvilágra került, ami arra utalhat, hogy a feltárt terület közelében van a fiatalabb szarmata település is.

A területen a korszak temetője nem került elő, de feltártunk 10 szarmata kori csontvázat, melyek közül csak egy volt sírgödörben, egy zsugorítva eltemetett nő. Hét csecsemő és kisgyermek, illetve két felnőtt váz volt különféle objektumokban, főként az árkok felső részébe beledobva. Ezek mellett csupán néhány viseleti tárgy volt.

A feltárási terület majdnem egészen megtaláltuk az avar kori településhez tartozó nyomokat. Ezeknek sűrűsödése változó volt a 10 hektáros szelvényben. A földbe mélyített épületnyomok és az azokhoz kapcsolódó egyéb jelenségek (gödörök, kemencék, árkok) elhelyezkedése alapján több „településközpontot” figyelhetünk meg.

A szelvényben, a feltárási terület terepadottságai és mérete miatt magaslatok és mélyebb fekvésű részek váltották egymást. Az északnyugati részében volt egy mély fekvésű rész, melyen már a humuszosítás során feltört a talajvíz, majd a lehullott csapadék nagy, összefüggő vízfelületet képezett. A kedvező időjárási viszonyok és kitartó munka eredményeként a terület többszöri átnyesése után fokozatosan kirajzolódtak a kerek gödörök, és a hosszan futó árkok foltjai. Néhány újkori objektum kivételével valamennyi avar kori volt.

A terület fontos éghajlattörténeti adatokat szolgáltat a korszakkal kapcsolatban. Az adott időszakban a csapadék mértéke és ennek következtében a talajvízszint is jóval alacsonyabb volt a mainál. Ennek következtében ezt a belvizes területet is használhatták az avar korban. A tapasztalatok alapján az avar kor ezen időszakában

Az avar település légifotója – Aerial photo of the Avarian settlement

egy szárazabb éghajlati periódussal számolhatunk.

Az avar településen a korszakban megszokott jelenségtípusokkal találkozhatunk, a több ezerre becsülhető településjelenség legnagyobb részét a gödrök alkották. A tárolóvermek, kutak és szemetisgödrök mellett nagy mennyiségű földbe mélyített épületmaradványt, külső kemencét és árokrendszert tártunk fel. Az épületek változatos képet mutatnak. A föld fölé magasodó házrészek nyomaira számos példa utal. Az épületekből előkerült leletanyag és egyéb megfigyelések értékes információkkal szolgálhatnak egyes létesítmények funkciójával kapcsolatban, melyek egy része műhely lehetett. A kúpos, felső harmadába egy helyen átfúrt, olykor kiegészítő agyagból formált nehezékeket több esetben a padlószinten találtuk. Ezek a leletek az épületben végzet kézműves tevékenységre utalnak. Az összes épületnél közös vonásként értékelhetjük, hogy egyikben sem volt kemence, vagy tüzelésre utaló nyom.

Az épületekhez képest alacsony volt a külső kemencék száma. Ezek általában az épületektől kicsit távolabb helyezkedtek el, felépítésük a korban megszokott formát mutatta. Egyetlen esetben figyelhetünk meg olyat, hogy a kemence szájának kialakításához követ is használtak. A sütőfelületbe gyakran kerámiát, ritkábban állatsontot tapasztottak. A szarmata kemencék sütőfelületében megfigyelt nagyobb mennyiségű kerámiához képest az avar kori kemencékben kevés volt az edénytöredék, a kemencék kevésbé gondosan voltak megépítve.

A feltárt területen rendkívül sok, kisebb-nagyobb méretű árok volt. A nagy feltárási felületnek köszönhetően az árokszakaszok követhető rendszere rajzolódott ki az összesítő rajzon és a légifotón. Az egész szelvényben megfigyelhetünk nagy méretű, hosszú futású, egyenes árokszakaszokat, szögletes és kisebb kerek kerítőárkokat.

A leletanyag nagy részét a kerámia alkotta. Feltűnően magas a kézzel formált típusok aránya, a korongolt kerámia ehhez képest jóval kisebb számban volt jelen. Jellemzőes edénytípusok a fazekak, felső- és belsőfüles bográcsok, sütőharangok voltak. Az épületek betöltésében általános leletek voltak az orsógombok, csont tűk és áruk. A korongolt vagy kézikorongon készült edények alapján a település egyes részletei a VIII–IX. századra keltezhetők. A nagy mennyiségű, kevésbé változatos formakincsű, kézzel formált kerámiák (fazekak, sütőharangok) a korábbi keltezés lehetőségét sem zárják ki.

A lelőhelyen egymástól nagy távolságra két, valószínűleg a kora avar kor végére keltezhető sír is előkerült, melyek közül az egyik padmalyos szerkezetű volt.

A terület K-i részén emelkedő dombon egy közel 100 síros kora Árpád-kori temető helyezkedett el egy közel ovális alakú területet bezárva. A kiterjedése három irányban ismért, de keleten a szelvényfalon kívül is tovább folytatódik. A temetkezések többsége Ny–K tájolású volt, de a temető rendjéhez illeszkedve hat, D–É-i tájolású csontváz is előkerült. Az eltérő tájolású sírok többnyire a temető szélén voltak, de két sír folta a dombvonulat tetején, a temető középső részén jelentkezett. Számos esetben sikerült megfigyelni a koporsót, melyre rész-

ben az eltérő betöltés, részben az előkerülő koporsóvasalás utalt. A sírok többségénél azonban – a csontváz helyzete alapján – a halottat lepelbe csavarva temették el. A sírok nemek szerinti megoszlására egyelőre a mellékletek alapján következtethetünk, amely szerint a női temetkezések voltak túlsúlyban. A gyermekek a temetkezések közel egyharmadát alkották. Egymásra temetés nem fordult elő.

A temető egységes, társadalmi különbségeket nem mutat. Mellékletet 48 sírban, tehát közel a sírok felében találtunk. A leletanyag ékszerekből, ruhadíszekből és a hétköznapi élethez szükséges eszközökből állt, azonban hiányzott a sírokból az edény-melléklet. A fej ékszerei, az S-végű (ezüst, bronz) hajkarikák voltak a leggyakoribb leletek. Ezek különböző méretben fordultak elő. A korszakra jellemzően az S-végű hajkarikák mellett sima huzalkarikák, pödrott végű-, bordázott S-végű hajkarikák kerültek elő. Ezekon kívül kis számban sodrott gyűrű, nyitott végű bronz gyűrű, gyöngyök, fülbevaló, csat, vaskés fordult elő még a leletanyagban. A sírok kis része volt bolygatott a szántás, illetve állatjáratok által. Erre példa, hogy két esetben is az állatjáratból került elő egy-egy S-végű hajkarika. A temető területén feltárt egyik gödörből közel 15 koponya és azokhoz tartozó vázrészletek kerültek elő jelenkori üvegtöredékekkel együtt. Néhány sírt a szarmata település objektumaiba ástak bele, így itt szuperpozíciót lehetett megfigyelni. A temető keltezéséhez legpontosabb támpontot az előkerült érmek adnak. A legkorábbi érme Orseolo Péter (1038–1041) ezüst dénárja, míg a legkésőbbi I. László (1077–1095) idejéből származik. Eszerint a temetőt közel 50–60 éven keresztül használták.

Már a feltárást megelőzően ismert volt, hogy a XX. század második harmadáig igen sűrű tanyakörzettel rendelkező kistérség két korábbi gazdasága is részben érinti a feltárandó területet. A várakozásoknak megfelelően számottevő mennyiségű újkori, XIX–XX. századi objektum is előkerült. A terület Ny-i sarkában Forgó Sándor 1970-es évek végén elbontott gazdasága helyezkedett el, míg a feltárást É-i szélé érintette Forgó Albert korábbi tanyájának határát. A lelőhelyen az újkori jelenségek intenzitása ennek megfelelően a DNy-i, Ny-i területen volt a legmagasabb, ahol Forgó Sándor féle tanya-hoz tartozó földbe mélyített gazdasági épületek, sírvermek, tanyakerítések cölöplyukai, árkok dögkutatok kerültek elő az avar kori objektumokat felülretegelve. Az objektumokból igen nagy mennyiségű leletanyag került elő, főként különféle kerámiák (máz és fekete), de szép számban láttak napvilágot a változatos népi eszköztár elemei is. A tanya hosszú életére, és korai alapítására utalhat az egyik nagyobb sírveremből előkerült 1882-es 1 krajcáros érme.

Archaeological Excavations near Felgyő

Investigations and excavations were carried out on the site of a waste disposal yard to be built near Felgyő in 2006, uncovering approximately 100 000 m². On the surface there were few ce-

ramic finds but the excavations yielded several objects, more than 4000, unearthed by two teams. The earliest objects were dated from the early Bronze Age. The majority of the finds are ceramics, coins, jewellery, traces of early settlements-pits, furnaces, digs. A relatively large

cemetery from the Árpád period was also found. The change of climate in the area was traceable based on the analysis of the finds. Objects from the past few centuries were numerous, proving the existence of farming traditions.

I. Rákóczi György pataki ágyúöntő műhelye

Ringer István

A Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma 2006-ban tervásatást kezdett a sárospataki várkertben. A kutatási projekt célja I. Rákóczi György pataki ágyúöntő műhelyének lokalizálása és feltárása volt. A 2006-os ásati szezón sikerült azonosítani és részlegesen feltárni az ipartörténeti kuriózumnak számító objektumot.

I. Rákóczi György már uralkodásának legelőjén nagy figyelmet fordított a tüzérség fejlesztésére, fejedelemsége idején a magyar tüzérség egyik fénykorát élte. A rendelkezésünkre álló forrásokban mindenekelőtt az a nagyszabású ágyúöntési tevékenység tűnik fel, melyet Rákóczi uralkodása folyamán egyre növekvő mértékben folytatott. A tüzérség fejlesztése együtt haladt Rákóczi magyarországi birtokszerzéseivel: 1631 és 1644 között a pataki, munkácsi, makovicai, lednicei, sárosi, ónodi, szerencsi, 1644 után pedig még a to-kaji, regéci, ecse di, pocsjai várakat, s általában a linzi békében megszerzett hét vármegye erősségeit kellett ellátnia lövegekkel. Az erdélyi és partiumi várak számára a gyulafehérvári ágyúöntő műhely dolgozott, a magyarországi ágyúszükséglet ellátását pedig Patakra koncentrált.

A sárospataki ágyúöntőház folyamatos működését 1631-től tanúsítják írott források. Az 1631 és 1648 közötti időszakban 4 ágyúöntő mester dolgozott, akik összesen mintegy 80 ágyút és 10 harangot öntöttek. I. Rákóczi György halála után, 1648-tól már nincsen adat a további üzemeltetéséről. Az 1650. évi, 1657-

Ágyúöntő forma – Foundry mold

Feliratos ágyúöntő forma-töredékek – Fragments of a foundry mold with inscription

ben ártit urbárium megjegyzés nélkül sorolja fel. Az 1672. évi tüzvész után, amely csaknem az egész belső várost elpusztította, az 1676. évi urbárium szerint az öntőház a szomszédos uradalmi épületekkel együtt „csak üszögében vagyon”. A XVIII. század első felében még nem ment feledésbe az ágyúöntőház egykori rendeltetése, mert az akkori összeírások mind ezen a néven sorolták fel. Az 1759. évi urbárium szerint ennek és a szomszédos gazdasági épületeknek részben még a romjai, részben már csak alapfalai láthatók. A XVIII. század végére aztán ezek is eltűnnek. Römisch Ferenc várostérképein 1785-ben már nem is jelölik ezeket.

Az ágyúöntőház első említését Patak városának 1631-es urbáriumában találjuk. Itt a „belső város” házai után „az Var kapuia eleott az urunk hazai” között sorolják föl. A helymeghatározás szempontjából fontos forrás I. Rákóczi Györgynek feleségéhez intézett, egyik 1644. évi levele, melyben ezt írja: „az mely házban magunk szállásán voltunk...nem nyugodalmas ház, álgúy öntő ház, kovás méhel, prefektus háza közel lévén hozzája, sürgést, dörömbölést eleget hallani”. A szoba, amelyben a fejedelem ekkor megszállt, más levelekből megállapíthatóan a várkastély DNY-i sarokszobájának emeleti szobája volt, és ezzel szemben állt az ágyúöntőház. Az ágyúöntőházzal és tartozékairól, az olvasztókemencéről, az öntőmesterekről, s az öntés menetéről bőséges iratanyag maradt ránk a Rákóczi-család levéltárában, melyet Détsky Mihály

gyűjtött egybe és dolgozott föl. A forrásokból élénk táru ló képet a régészeti megfigyelések több ponton még árnyaltabbá teszik.

2006-ban a geofizikai mérésekkel lehatárolt területen hat szelvényben folyt ásátás, s öt szelvényben került elő az ágyúöntőház valamelyik részlete. A mintegy 300 m² megkutatott területen nem sikerült az épületet teljes kiterjedésében feltárni, így annak pontos alaprajza és (át)építési periódusai még nem tekinthetők tisztázottnak. Az északi részen feltárt kétosztatú épületrészhez délről egy osztatlan, nagyobb alapterületű épületrész csatlakozott, amelyet a tulajdonképpeni öntőműhellyel azonosíthatunk. Ebben a helyiségben sikerült részlegesen feltárnunk az olvasztókemence kőalapját, s a kemence téglafelépítményének egy megmaradt részletét, valamint a kemence tüzelőterébe vezető lépcsős lejáratot. A források tanúsága szerint a kemencét többször is átépítették, javították. Erre először 1633-ban került sor, amikor a megrongálódott épületet is helyreállították, s a kemencét olyan méretűre építették, hogy 150 mázsa, mai súlymértékkel mérve kb. 10 tonna rezet és önt olvaszthattak benne. Debreczeni Tamás prefektus a helyreállítás után 1633. június 14-én büszkén írta a fejedelemnek: „Mind öntőház, kemence és fúróház oly s kész is, hogy jobb afféle, nem tudom, Magyar- és Erdélyországban hol lehet”. 1646 februárjában Debreczeni Tamás prefektus többször beszámolt leveleiben arról, hogy a kemence fenekét átépítették, s ahhoz tűzálló, „passaui” téglá küldését sürgeti. Már az

Az olvasztókemence melletti lejárát bontása
The dismantling of the entrance beside the
smelting-furnace

1633. évi kemence építéskor említik a „*passaviai téglát*”, melyből akkor nagyobb mennyiség maradt Patakon. A feltárás során valamennyi épületrész betöltéséből került elő ilyen típusú, jellegzetes szürke színű, grafitos téglaföredéke, a kemencealapozás mögötti lépcsős lejáró bontása során ugyanakkor nagy számban láttak napvilágot ép kemencetéglák is. Ezek nagy része a magas hőtől üvegesre égett.

A levelezések az ágyúk készítésének menetéről is tájékoztatnak, a feltáráson előkerült tárgyak jelentős számú csoportja pedig további adatokat szolgáltat az ágyúöntés technológiájához. Ez a következő műveletekből állt: a formák elkészítése, lebecsátása az öntögödörbe, majd betemetése. Ezt követte az öntés, lehűlés után az öntvény kiásása és kiemelése, a forma kibontása, a bélvas kihúzása a csóból, az öntvény felületének a letisztítása, a csó és a gyújtólyuk kifúrása, a kész ágyú mázsálása és kipróbálása. Az ásatás során sok negatív öntőforma-töredék látott napvilágot, két helyen koncentrálódva az épület külső falsíkjának közvetlen közelében. A több száz formátöredék zöme másodlagosan megégett, deformálódott, több töredék azonban restaurálás után vélhetően nagyobb formarészre áll majd össze. Néhány pozitív öntőforma a kemence mellől került elő. A kész formát a kemence előtt kialakított öntögödörbe állították. A még csak részben feltárt olvasztókemence előtt megfigyelt ovális alakú, 110 x 170 cm-es gödör aligha értelmezhető öntögödörként, tekintve, hogy a források szerint általában több formát egyszerre helyeztek el az öntögödörben. Ezt a problémát csak a kemence és környezetének teljes feltárása fogja megoldani.

A Patakon öntött ágyúk mind bronzból, vörösréz és ón ötvözetéből készültek. A jelentésekből és számadásokból az öntéshez hasz-

nált réz és ónmennyiség arányára is kapunk tájékoztatást, ezek 95–96% réz és 4–5% ón keverési arányt mutatnak, mely igen alacsony óntartalmú bronzot eredményezett volna. Általában azonban nem csak színrezt adagoltak, hanem tönkrement ágyúk és harangok bronzát, az ún. „materiás rezét” is beolvasztották, továbbá a formákból túlsordult és a csóvégekből lefűrészelt bronzdarabokat, s a csó és a gyújtólyuk kifúrásánál nyert furadékrezt is felhasználták. A rosszul megépített kemencék fenekén az öntések során nagyobb mennyiségű réz maradhatott, melyet bizonyítanak a műhely környezetéből előkerült leletek is. Az ágyúöntők a szakszerűtlenül vagy éppen szándékosan rosszul megépített kemencék alján visszamaradt drága rezet ellophatták, ezért az öntés után nemcsak az ágyúkat, hanem minden maradék és hulladék rezet lemérték. Ennek fényében meglepő, hogy a műhely

Az olvasztókemence téglái
Bricks of the smelting-furnace

körül személtregekben rengeteg kisebb-nagyobb, formából túlsordult, kifolyt bronzolvadékok tártunk fel. A legnehezebb munka a források tanúsága szerint a gyújtólyuk és a csó kifúrása volt. A Debreczeni Tamás prefektus jelentésében említett „*fűrőház*”-ban zajlott az öntvények fúrása mellett a csiszolásuk, tisztogatásuk és felszerelésük is, melyet ácsok, kovácscsok és kerégyártók végeztek. Az ágyúk és kerek vasalása is helyben történt, a források mellett erre utal számos előkerült vasalás is. Az ágyúk próbája egyik előfeltétele volt annak, hogy az öntőnek kifizessék a járandóságát. Noha erre vonatkozó forrásunk nincsen, úgy tűnik, hogy a próbálövés nem mindig járt sikerrel. Ezt bizonyítja a műhely keleti fala mellől előkerült szétrobbant ágyúcső-töredék, mely mérete alapján egy kivételesen nagy, 30 fontos golyóval járó ágyú darabja volt.

Az ágyúk felületét általában gazdag díszítéssel és feliratokkal látták el. Az ágyúknak többnyire nevet adtak, a patakiaknak csaknem kizárólag állat-, nagyrészt madárneveket. A névadó állat alá került a névvel kapcsolatos vers, mely az öntés vagy felállítás helyét is tartalmazta. Feliratba foglalták a fejedelem nevét és címeit, családi jelmondatát, melyet kiegészített a családi címer, s felirat örököltette meg az öntő nevét és az öntés időpontját is. Az ágyúk díszítéseiről, feliratairól az ágyúleltárak részletes leírásaiból kapunk tájékoztatást, ezt kiegészíti a feltáráson előkerült öntőformák vizsgálata.

A levelezésekből és a leltárakból megismerjük a Patakon készült ágyúk kaliber, csóhossz

és röppálya szerint eltérő típusait. A fejedelem és tisztviselői általában a „*lövőszerszám*” gyűjtőnevet használták, ezen belül megkülönböztettek ágyúkat és tarackokat, utóbbiakat kisebb kaliberűk és súlyuk alapján „*apró lövőszerszámoknak*” is nevezik. A 10 fontos ágyúkat általában mint „*falkonokat*” említik. Ezek viszonylag hosszú, karcsú csövű ágyúk voltak. A 30 fontos ágyúkat „*öreg ágyúknak*”, mai értelemben nagy ágyúknak mondták. Ezek viszonylag rövidebb csóhosszal a nehéz faltörő ágyútípushoz tartoztak. A levelezésekből tudjuk, hogy 1647-ben két 80 fontos kaliberű, 25 mázsa súlyú „*halbi-*

Ágyú- és szakállaspuska golyók
Cannon balls and slugs

czot” (haubicot) is öntöttek Patakon. Ezek a morszarak típusához közel álló, igen rövid csövű és nagy űrméretű tűzfegyverek voltak.

A pataki ágyúöntő műhely a források szerint nem foglalkozott a kisebb tűzfegyverek, szakállas puskák, muskéták gyártásával. A sok ezer darabra menő szükségletet a fejedelem a magyarországi és erdélyi német városok puska- és kamüveseitől pénzért szerezte be. A szertüzség eszközeit, gránátokat, bombákat, petárdákat és különböző gyújtó, vagy robbanó „*tüzes szerszámokat*” viszont helyben készítették, csakúgy, mint az ágyúgolyókat. A különböző tüzségi eszközökből a feltárás során nagyon sok előkerült, figyelemre méltó az ún. *aprópuskák* nagy száma.

A 2006-ban feltárt épületrészek fölé a téli hónapokra védőtető készült, 2007-ben tovább folytatjuk a műhely kutatását. Az idei ásatási szezon célja a műhely keleti falának feltárása, az olvasztókemence további kutatása, és a hozzá tartozó öntőakna lokalizálása. Ezzel párhuzamosan szeretnénk megkezdeni a jelentős számú leletanyag restaurálását is.

The Research of the Gun-Foundry of György Rákóczi I. in Sárospatak

The Rákóczi Museum of the Hungarian National Museum started a project of excavation in 2006. The aim of the project is the localization and uncovering of the Sárospatak gun-foundry of György Rákóczi I., prince of Transylvania. During the 2006 excavation season the experts were able to identify and partly uncover the workshop. The existence of the gun-foundry from 1631 was proved by several written documents. Between 1631 and 1648 four founding masters worked at the workshop, during which time 80 cannons and other types of guns were completed, along with 10 bells. The continuation of the work after 1648 is not confirmed by written evidence; the 1672 fire, which almost completely demolished the inner part of the town, must have put an end to the story of the gun-foundry.

A magyar víz alatti régészet helyzete és lehetséges jövője

Tóth János Attila

A kollégák többsége bizonyára hallott Gaál Attila és Szabó Géza erőfeszítéseiről, amelyeket a bölcskei római kori erőd, illetve az ott található kőemlékek feltárása és kiemelése kapcsán végeztek az 1980-as évek végén a '90-es évek elején. A Magyar Búvár Szövetség akkori vezetésével összefogva megalakult a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat (MRMT) Búvárregészeti Szakosztálya. 1993-ban a Szakosztály búvártanfolyamot hirdetett régészhallgatóknak, hogy biztosítsa az utánpótlást. Többen ekkor szereztük meg a búvárminősítést. A bölcskei kutatás mellett több Szent István csatahajó-expedíció is köthető a szakosztályhoz. Sajnos az ígéretes kezdés után a kezdeményezés kifulladás. Ennek számos oka közül a pénzühiányt, az intézményi háttér hiányát és a tudományos háttér hiányosságait emelném ki.

Nem véletlen, hogy a víz alatti kutatás a magyar régészet mostohagyereke. Valószínűleg kevésbé ismert, de a víz alatti régészetnek komoly előzménye van térségünkben: a XIX. század végén az egyik első folyami régészeti kutatást a Monarchia K.u.K. katonai búvárai végezték a Ljubljanica folyóban. Annak ellenére, hogy a hazai könnyűbúvárkodás kezdetei alig tíz évvel követték Cousteau és Gagnan újítását, az 1950-60-as évekkel jellemző víz alatti régészeti „boom” nem érte el hazánkat. Ez az elmaradottság azonban látszólagos, és abból ered, hogy nincs tengerünk. A víz alatti régészeti kutatás ugyanis hosszú ideig, talán még ma is szinte kizárólag a tengeri régészetet jelenti. A folyókban erős a sodrás, a látótávolság kicsi (gyakran a nullához közelít), ősztől tavaszig hideg van. Nem lehet a szponzoroknak tetsző szép fotókat készíteni, a merülés veszélyes és kifejezetten kellemetlen tud lenni.

A következő lépés 2001 őszén történt, amikor a Kulturális Örökségvédelmi Hivatalba (KÖH) nem sokkal később beolvasztott Kulturális Örökség Igazgatósága lehetőséget kapott arra, hogy egy 20 ezer dolláros UNESCO támogatást használjon fel a hazai víz alatti régészet megerősítésére. Mivel a KÖH országos hatáskörű szerv, valamint az az óta megszüntetett Nyilvántartási és Dokumentációs Igazgatósága kutatási jogkörrel rendelkezett, illetve feladata volt a topográfia kutatások végzése is, ideális háttérintézménynek tűnt.

Tanulva a pionírok nehézségeiből, első lépésként búvártanfolyamot szerveztünk régész kollégáknak, hogy minél szélesebb legyen az a szakmai kör, amely partnerként bekapcsolódhat a munkába. A támogatás lehetővé tette, hogy egy minimális infrastrukturális háttérrel is kialakítsunk. A legfontosabb azonban az

volt, hogy rögtön felvettük a kapcsolatot a hasonló tevékenységet folytató nemzetközi kutatói közösséggel. Ez azért volt fontos, hogy ne a nulláról induljunk, elkövetve az összes lehetséges szakmai hibát, hanem másokkal együttműködve a lehető legrövidebb idő alatt a szakmai élbolyba kerüljünk. Egyik legfontosabb eredményünk, hogy sikeres együttműködést alakítottunk ki a DRASSM-al (Département des Recherches Subaquatiques et Sous-marines, Franciaország), amely a folyami és tavi régészet terén kimagasló munkát végzett akkoriban, és végez ma is. Közös kutatásaink során a magyar kollégák lehetőséget kaptak arra, hogy elsajátíthassák a folyami régészeti feltárás módszereit. A 2002–2005 közötti alapozó időszak egyik kiemelkedő eredménye az volt, hogy francia-magyar-szlovén együttműködésben elnyertük az Európai Unió Kultúra 2000 pályázatának támogatását *European Fluvial Heritage* című programunkra, melyet Magyarország vezetett. A szakmai sikerekhez hozzájárult az a támogatás, amelyet több hazai búvárkлубtól kaptunk.

2006 tavaszán Csepregi Oszkár, a korábbi szakosztályvezető visszalépése után a szerzőt választották meg az MRMT Búvárregészeti Szakosztálya vezetőjének. Ezzel a civil szférával való együttműködés új fázisába lépett. A kutatásaink ettől kezdődően három pilléren állnak: 1.) az intézményi háttérrel a KÖH nyújtja; 2.) a búváraszisztencia és a búvárregészeti oldalt a Búvárregészeti Szakosztályon keresztül szervezzük; 3.) a területileg illetékes megyei múzeumokkal szoros együttműködésre törekszünk. A kutatás gazdasági háttérét pályázatokból próbáljuk finanszírozni, újabban néhány megelőző régészeti kutatásban is segítséget nyújtottunk múzeumoknak. A legfontosabb pillért a szakosztályhoz csatlakozott klubok, búvárok és búvárkodó régészek önkéntes (ingyenes!) munkája jelenti.

A 2006. évben olyan sikereket könyvelhettünk el, melyek igazolják a korábbi erőfeszítéseket, illetve mutatják a szervezés előnyeit (és korlátait). Augusztusban az Osztrák-Magyar AKCIÓ Alapítvány, illetve az ASO pályázati támogatásával francia-horvát-magyar-osztrák együttműködésben megkezdtük a Drávamatásnál található egyedülálló víz alatti leletegyüttes szisztema-

tikus térképezését. A lelőhelyen Rózsás Márton korábban bődönhajókat és egy török kori réz kancsót talált a folyó alacsony vízállásakor. Kutatásaink során eddig 27 farönk csónakot (bődönhajót) térképeztünk fel, melyek mind a magyar, mind a horvát oldalon előkerültek. A kutatást anyagi forrás hiányában ideiglenesen felfüggesztettük, de a jelek arra utalnak, hogy további hajók is találhatóak a folyó medrében. Jelenleg ez Európa legtöbb bődönhajót számláló együttese, de világviszonylatban is a legfontosabbak közé tartozik. Jelentőségét mutatja, hogy egy most beadott Kultúra 2007 EU-s nemzetközi pályázat egyik fő lelőhelye is ez a hajótemető lesz. A lelőhelyről előkerült török kori bronzedények, valamint a rendelkezésre álló dendrokronológiai eredmény, illetve történeti forrás szerint a hajók török koriak, vélhetően egy 1603-ban elpusztított pontonhíd maradványai. Azért is fontos ez a hajótemető, mivel az egykorú hajók tanulmányozása lehetőséget nyújt arra, hogy pontos dokumentálásuk után összehasonlítsuk őket egymással és más lelőhelyek hajóival, így jobban megismerjük a Dráva hajóépítészeti hagyományát. Az ilyen típusú elemzések az ún. „ujljenyomatok”, vagyis egyedi sajátosságok elkülönítésére koncentrálnak. Első lépésben azonban le kell határolnunk a lelőhelyet, vagyis folytatnunk kell a felderítést. Mivel a hatalmas hajók (több példány hossza

Merülés, Barcs, 2006. december
Diving, Barcs, December 2006

Folyami leletek, Drávatamási – River finds, Drávatamási

is eléri a 13 métert, szélességük az 1,5 métert közelíti!) szabadon, üledékborítás nélkül, szinte egymás hegyén-hátán fekszenek a mederben, így felmerült az ötlet, hogy nyissuk meg a lelőhelyet az ellenőrzött víz alatti régészeti turizmus számára. A község és a Nemzeti Park szívesen támogatja a kezdeményezést. A látogatás előre regisztrált, kiscsoportok számára vezetőköttel, szoros ellenőrzés és felügyelet mellett történhetne. Mivel világviszonylatban is kevés a bemutatott víz alatti lelőhely, ráadásul – tudomásunk szerint – egyik sem folyóban található, jelentős nemzetközi minőségi turizmussal lehetne számolni.

A másik olyan lelőhely, amely a szakmai közönség figyelmét felkeltette, szintén egy hajóroncs, mely Paks környékén található a Duna egyik oldalágában. Alacsony vízálláskor a hajóroncs, illetve a felhalmozódott üledék dombja szárazra kerül, ezért „szárazföldi” módszerekkel kutathattunk rajta. Már az első szemle alkalmával megállapítottuk, hogy egy hatalmas lapos fenekű dereglyéről van szó. Egy kotrás által bolygatott bordából dendrokronológiai mintát vettünk, melyet a Magyar Dendrokronológiai Laboratórium megvizsgált és megállapította, hogy osztrák vagy dél-német fából származik, ennek megfelelően a késő középkorra, korai újkorra keltezhető. A folyami hajózásra vonatkozó ismereteink ábrázolásokon és írásos forrásokon alapulnak. Ezek keveset vagy éppen semmit nem árulnak el a hajók építésének részleteiről, vagyis a korábban említett ujjlenyomatokról. Ezek a részletek fontosak a műhelyek, hagyományok elkülönítésében, a hajóépítészetben végbement folyamatok megismerésében. Mint a régészetben oly gyakran, ezek a részletek döntőek lehetnek egy-egy kérdéskör megítélésében. Takács Sándor a huszadik század elején összefoglalta a török-kori hajózásra vonatkozó bécsi levéltári anyagokat. Munkája nyomán egy rendszer bontakozott ki, melyben Magyarország, illetve a hódoltság passzív félként vesz részt a hajózásban: a hajókat a Duna Bécs feletti szakaszán építették. Háborús időben az uralkodó ezeket rekvirál-

ta szállítóflottája számára. Békeidőben ezek a hajók árut szállítottak Bécsbe, majd ott eladták őket. A Habsburg közigazgatás, élve elővásárlási jogával, felvásárolta a hajókat, és jó pénzért továbbadta őket a magyaroknak és a rácoknak. A Dunán felfelé nem volt szállítás, mivel egyrészt nem volt mivel vontatni a hajókat, másrészt áru sem volt, amit felrakhattak volna rájuk. Ráadásul Magyarországon (főleg a hódoltsági részekben) akkora volt a fa hiánya, hogy a hajókat rögtön szétbontották tűzfának és épületfának.

A Duna-parti roncs osztrák vagy dél-német származása beleillett a képbe, ráadásul azzal is kecsegtetett, hogy a jó megtartású lelőhely segít bepillantani a hajóépítészet részleteibe. A Nemzeti Kulturális Alap támogatásával 2006 októberében alacsony vízállásnál szondázó ásatást végeztünk a hajó kiterjedésének és állapotának megismerésére, valamint az üledék alól kilátású, illetve feltárt famaradványok stabilizálása céljából. A roncs a partra merőlegesen, Kelet-Nyugat irányban húzódik, északi

oldalán, egy szakaszon 70 cm magasan függőlegesen áll az oldalpalánk. A folyó felőli végén bordák, pallók és deszkák végei lógnak ki az üledékhalom alól. A kutatás során szondákat nyitottunk, hogy megállapítsuk hol található a hajó part felőli vége, illetve milyen állapotban van az eltemetődött déli oldalpalánk. Mivel a hajótest nem szokványos régészeti lelőhely, illetve a kis szondákból származó adatokat egyesíteni kell, a feltárt részeket lézerszkennerrel három dimenzióban dokumentáltuk. A kutatás során megállapítottuk, hogy az újkori bolygatások (pl. a kő és a fa kitermelése) ellenére a hajófenék majdnem teljesen ép, az oldalpalánk helyenként 75 cm magasan áll. Feltártuk a hajó part felőli végének kis részletét, ebből megállapítható volt, hogy a hajó egyik vége egyenesen végződött. Kiderült, hogy a faszervezetet javították, egyes elemeket pótolták. Az ásatáson vett újabb faminták elemzése kimutatta, hogy a nyersanyag nem egy területről származik. A szerkezet kivitelezése rendkívül precíz, összetett. Mindezek ellentmondanak a hagyományos, egyszer használatos hajókról szóló képnek. Ezt a hatalmas (26–28 m hosszú) dereglyét ugyanis hosszú ideig használták, javították. A digitális dokumentáció elkészülése után a következő lépés egy virtuális modell megalkotása lesz, melyen a hajó fizikai tulajdonságait lehet tanulmányozni, ugyanakkor alkalmas lesz a lelet bemutatására is. Megfelelő anyagi háttér nélkül ez az egyetlen módja, hogy a felfedezést a nagyközönséggel is megismertessük.

A famaradványokat az ásatás végén geotextilissal, homokkal és homokzsákokkal stabilizáltuk. Ez azért volt fontos, mert az utóbbi évek szélsőséges időjárása miatt a lelőhely egy része túl gyakran került szárazra a nap, illetve a fagy pusztításának kitéve. A végső megoldás a teljes feltárás, majd az ezt követő konzerválás lehetne.

Ezzel el is jutottunk a kutatás korlátaihoz, illetve a jövőre vonatkozó tervekhez. A jelen kere-

Víz alatti régészeti központ, Lisszabon – Underwater archaeological centre, Lisbon

tek között a csoport évente egy-két nagyobb volumenű (1–2 hét) és további 3–5 kisebb méretű (1–2 nap) projektet tud vállalni. Önkéntesektől ennél nagyobb áldozat nem várható el. A tervezett kutatásoknál csak néhány alkalommal van módunk arra, hogy a felderítés során műszert (fémkeresőt, radart vagy szonárt) használjunk. Az expedíciók az örökségvédelmi térképezésre („terepbejárás”) koncentrálnak, mivel ez most a legfontosabb feladat. Restaurátor háttér nélküli nagyobb feltárára és főleg roncskiemelésre nem is gondolhatunk. Évente körülbelül 2–4 km folyómedret vagy tófeneket tudunk megvizsgálni, ezzel a tempóval a hazai (nagyobb) folyók átvizsgálása több száz évig eltart, és a Balatonról még szót sem ejtettünk! A jelenlegi szervezet arra alkalmas, hogy életben tartsuk a hazai víz alatti régészetet, fenntartsuk a nemzetközi kapcsolatokat, „képezzük” az érdeklődő fiatalokat, és várjuk, hogy a mostoha körülmények megváltozzanak. Mint a fenti példák mutatják, még így is lehet világraszóló eredményeket produkálni, képzeljük el, mi történne, ha végre elindulna a rendszeres kutatás!

A víz alatti régészet jövőjét sokféleképpen el lehet képzelni, a világban több modell is létezik. A szakterület speciális ismereteket és dologi feltételeket igényel, ezért a kibontakozást a megyei múzeumi hálózattól nem lehet elvárni, szükség van központi erőfeszítésekre. Mindezekelőtt a restaurátor- és raktárbázis megteremtése fontos. Ez nemcsak a víz alatti régészet számára jelent problémát, mert az elmúlt évek ásatásai során számos olyan lelőhely, jelenség került feltárára, ahonnan nedves környezetből származó szerves leletek kerültek múzeumokba (pl. küttelek). Ezek konzerválása, restaurálása – tudásunk szerint – sok helyen jelent problémát. Magyarországon a PEG-es (Polyetilén Glycol, amellyel Nyugaton a hajókat és a

nagyobb famaradványokat konzerválni szokás) konzerválásnak nincs háttére, specialistája. Szükséges lenne, hogy vagy önállóan, vagy egy létező szervezethez kapcsolódva létrejöjjön egy víz alatti régészeti központ, amely rendelkezik a szükséges minimális infrastruktúrával. Úgy véljük, hogy ez a jelenlegi együttműködési rendszer (Régészeti Társulat – megyei múzeumok és talán a KÖH, vagy más országos hatáskörű intézet) keretében is kifejleszhető lenne pályázatok során keresztül. Természetesen a legnagyobb lökést az adná az ügynek, ha sikerülne olyan lelőhelyet találni, mely a nagyközönség és a döntéshozók számára is a „világ-szenzáció” kategóriájába esne, így jelképként használható projektekre épülve valósíthatnánk meg terveinket. A Duna-kanyarban, Esztergom térségében Mária királyné elsüllyedt legendás hajói mindenben meg is felelnének ennek a kritériumnak. Ráadásul a Komárom-Esztergom Megyei Múzeumi Igazgatósággal, a Balassa Bálint Múzeummal, a Börzsöny Múzeum Baráti Körével és a szobi önkormányzattal rendkívül jó együttműködést sikerült kialakítanunk. A víz alatti régészet ügye azért válik egyre fontosabbá, mivel sűrűsödnek a vízbe, vízpartra tervezett beruházások (Vásárhelyi terv, híd- és kikötőépítések), az Európai Unió tervezői az európai folyami közlekedési folyosók rendszerét és a hozzá kapcsolódó beavatkozásokat. Ezek – megfelelő tudományos háttér és előzetes topográfiai kutatások nélkül – komolyan veszélyeztetik azt a víz alatti örökséget, mely évezredekken keresztül szinte háborítatlanul, meglepő épségben maradt fenn napjainkig.

A másik lehetőség, hogy az energiák szétforgácsolódnak, a víz alatti kutatások az európai színvonalról elmaradva, elszigetelődve, provinciális módon zajlanak, megjelennek a kincskereső cégek (elegáns nevükön salvage com-

pany), melyek pénzért felajánlják segítségüket, de a megfizetett tevékenységen túl semmit nem tesznek a víz alatti örökségért. Végül (?) színre lépnek a kincskeresők, akik fémkeresőkkel rabolják ki a lelőhelyeket. Az utóbbira például Szlovénia, ahol Andrej Gaspari (a National Geographyc „sztárja”, aki részt vett a francia-magyar-szlovén programban) hőiesen küzd a kincskeresőkkel. Magyar bújárokot 2006 nyarán tartóztattak le Spanyolországban, amint a Trafalgari csata színhelyét fosztogatták. Hajójukon gépfegyvereket is találtak. Végül: nálunk is van bejegyzett „salvage company”, csak nem így hívják. Lassan cselekedni kellene, amíg még van mit védeni!

Underwater Archaeology at Present and in the Future in Hungary

Underwater explorations for cultural heritage started as early as the 19th century in Central Europe but for a long time it has been neglected, partly because in most cases underwater archaeology has been dealing with seas and not rivers or lakes. The 1980s and 90s were a turning point, when the Diving Archaeology Section was founded in Hungary. Diving courses were offered to archaeologists. A Roman fortress was investigated with the help of divers and the expeditions of the Szent István battleship have been a breakthrough. The problems were that there was not enough money, the institutional and professional background was also missing. The period of 2002–2005 was a foundation period when Hungarians were looking for international experience and connections, money from European funds was won and several volunteers joined the section. 2006 was a really successful year with the survey of the Drávatamási site in the river Dráva, yielding several Mediaeval boats and a shipwreck in the Danube, also from the Middle Ages. The future means more surveys of the underwater heritage, as more than this would be impossible, although due to the large number of investments connected to water endangers the treasures in Hungarian waters without being explored and saved first.

Régészeti lelőhelyek kutatása légifényképes módszerekkel

Czajlik Zoltán

Előzmények

A légifényképezés régészeti célú alkalmazása Magyarországon – párhuzamosan az európai gyakorlattal – az 1920-as évek végén kezdődött el. Neogrády Sándor számos régészeti lelőhelyről (pl. Szalacsikai halomsírok, Bükk-szentlászlói oppidum) készített ma is használható felvételeket. Az új kutatási módszer széles körű régészeti alkalmazására azonban – hasonlóan más lelőhelykutatási módszerekhez, pl. a terepbejáráshoz – néhány kivételtől eltekintve nem került sor. Utóbbiak között kell megemlítenünk Hódmezővásárhely-Nagytatársánc légifényképezését 1939. június 27-én, a fotókat Banner János kérésére a Magyar Királyi Légierő szegedi pilótái

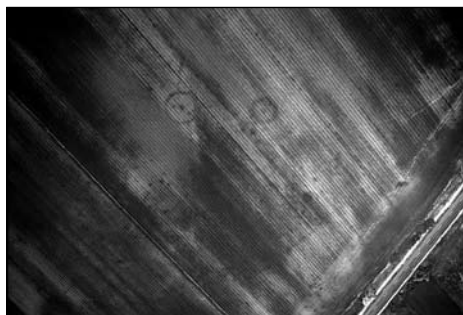
készítették, s a térképészeti kiértékelést követően szondázó ásatásokra is sor került.

A légirégészeti kutatások folytatására 1945 után nem volt lehetőség, régészeti célú légi fényképek elkészíttetésére csak néhány kivételes esetben, pl. a Tisza II. vízlépcső-építkezéssel kapcsolatos régészeti előkészítő munka révén került sor. Sajnos a módszer rendszeres alkalmazására az 1960-as években megkezdett *Magyarország Régészeti Topográfiaja* munkálatai során sem nyílt mód, pedig a terepbejárás, az írásos források átnézése és különféle múzeumok anyagának feldolgozása mellett fontos adatokat szolgáltathatott volna. Ezt bizonyítja azoknak a néhány lelőhely esetében beszerzett, nem régészeti célú légifotóknak az elemzése, amelyek – egyebek mellett – a százhalombattai vaskori halomsírmező pontos felmél-

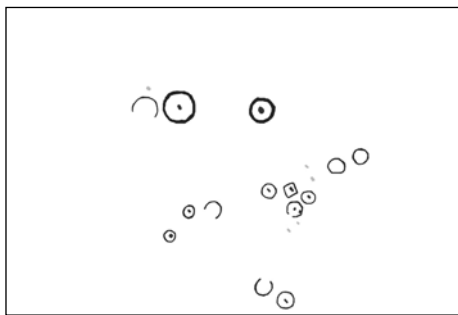
rését lehetővé tették a régészeti topográfia munkálatainál.

A térképészeti célú, nagy magasságból készített légifotók első szisztematikus feldolgozásán alapult Visy Zsolt limes kutatási programja, amelynek keretében az 1980-as évek közepétől sor került az első régészeti célú légifényképezésekre. Az 1990 után bekövetkezett változásoknak köszönhetően Magyarországon több intézményben megindulhatott a légirégészeti kutatás, mint pl. az MTA Régészeti Intézetében, a Pécsi Egyetem Ókortörténeti Tanszékén és az ELTE Régészettudományi Intézetében. Az ELTE-n 1993-ban megindult lelőhelyfelderítő munka kezdeményezője Szabó Miklós és René Goguy voltak, s a magyar-francia régészeti program keretében 2000-ig 8 kutatási szezonra került sor.

A René Goguy által készített képek alkotják

Árokkeretes temetkezések Jászapáti határában (2004. június 20. © Czajlik Zoltán) és a fotó elemzése
Ditch-framed burials in the vicinity of Jászapáti (20th June 2004) and the analysis of the photo

Légirégészeti Archívumunk törzsgyűjteményét, amelyet 2000-től előbb különféle magáncégek, majd 2003-tól az Országos Tudományos Kutatási Alap támogatásával fejlesztettünk tovább. Az Archívum 2005 végén 651 új régészeti légifotó-lelőhely fényképeit őrizte, amelyek pontos térképi azonosítását 2006 elején fejeztük be. Munkánk 2000-től könnyebbé vált, hiszen ettől az évtől kezdve a katonai hatósági engedélyeztetés a mérőkamerás felvételek kivételével megszűnt. Fontos megjegyezni ugyanakkor, hogy a fentiekől függetlenül – hasonlóan a terepi régészeti munkákhoz – a régészeti célú légifényképezést a Kulturális Örökségvédelmi Hivatallal engedélyeztetni kell.

A módszerről

A régészeti célú légifényképezés során azonosított lelőhelyek (az ún. légifotó-lelőhelyek) többségét a növényzeti hatások segítségével lehet azonosítani. A föld alatt lévő falmaradványok gátolják, viszont az eltemetett árkok, gödrök a vastagabb humusz és a jobb vízellátás révén segítik a monokultúrás gabonanövények növekedését, ezáltal magasságkülönbség jön létre, ami sűrű fényben láthatóvá válik. A kora nyári időszakban ez a hatás kiegészülhet a falak fölött lévő gabona gyorsabb elsárgulásával, az eltemetett gödrök, árkok felett növekedő növényzet későbbi érésével.

Kevésbé részletes, de légirégészeti kutatásra ugyancsak alkalmas információkat szolgáltatnak a talaj-jelek, amelyek egy-egy elpusztult település vagy éppen halomsír foltjaként jelentkeznek. Utóbbiak és az egykori földvárak téli, havas időszakban, a sűrű fény és a hó együttes hatásának segítségével is jól dokumentálhatók.

Amíg a domborzati és a talaj jelek elsősorban az aktuális időjárástól függenek, és az egyszer megismert lelőhelyek az év bizonyos időszakában mindig megfigyelhetők, addig a növényzeti jelek segítségével azonosított jelenségeket általában csak rövid ideig, s sokszor 8–10 év alatt egyszer lehet jól dokumentálni.

A nagyberuházásokkal kapcsolatos légirégészeti kutatások során szerzett tapasztalatok

Elsősorban az autópálya beruházások régészeti leletmentése során, már az 1990-es évektől

igyekeztünk az új módszer biztosította lehetőségeket kihasználni. A magyar-francia légirégészeti programban az M3-as autópálya Hajdú-Bihar megyei szakaszának feltárásait dokumentáltuk, illetve a nyomvonalba eső új lelőhelyeket határoztunk meg. A térképészeti feldolgozás során először került sor Magyarországon a fényképek digitális illesztésére, ugyanakkor az akkori fejletlen GPS-rendszer miatt sok problémát okozott a nyomvonal pontos végigrepülése. Ezért az M7-es autópálya Zamárdi és az országhatár közötti szakaszának 1999-es légirégészeti kutatása során először részletes digitális navigációs térképpel rendelkező helikoptert használtunk, majd a környezetvédelmi és a régészeti program összeegyeztetésével a szokásosnál valamivel alacsonyabb magasságból készített mérőkamerás felvételeket használtunk fel. A fotózások eredményeként az út nyomvonalán 24 területet javasoltunk régészeti terepbejárásra, illetve feltárrásra.

Ugyancsak sikeres volt 2005-ben a dunai városi híd építésével kapcsolatos légirégészeti munka, a keleti hídfőnél az ismert és feltárás alatt lévő régészeti lelőhelyek kiterjedésének meghatározásán túl a nyomvonalat is érintő, az előzetes terepbejárások során nem azonosított szarmata körárkos temetkezések nyomát sikerült meghatározni, amelyek később feltárrásra kerültek.

Légifotó-térképek, terepi azonosítás

Az eltelt 13 év kutatásai alapján elmondható, hogy Magyarország, főként a Duna-Tisza-köze, valamint a Kelet- és az Észak-Dunántúl kiváló adottságokkal rendelkezik a légirégészeti kutatások folytatásához. Részben e kedvező adottságok, részben az utóbbi 5 évben főként Budapest környékéről (Budaörs és Tököl) induló repüléseknek köszönhetően nagyon sok új lelőhelyet ismerünk Budapeستől D-re a Duna mindkét partján, egészen Paksig. A Dunától keletre, Dunaharaszti–Dabas–Dunavecse zónájában még a csapadékos, kedvezőtlen időjárású években is sok új lelőhely dokumentálható, ami minden bizonnyal összefüggésben van a terület alatt húzódó, a pleisztocén időszak végén kialakult kavics-hordalék-kúppal.

A légifotó-lelőhelyek sűrűsége és összetettsége a Budapeستől D-re eső zónában többfelé (Adony–Iváncsa, Zichyújfalu–Sza-

badegyháza, Szalkszentmárton, Bugyi, Dabas) is indokolta teszi a teljes körű fotóinterpretációt, s annak nyomán a fotók térképi illesztését, fotótérképek készítését. Párhuzamosan ezzel a munkával, 2006-ban Fejér megyében megkezdtek a légifotó-lelőhelyek rendszeres bejárását. A Ráckeresztúr, Adony, Beloiannisz, Perkáta, Szabadegyháza és Gárdony határában elvégzett kutatás célkitűzése egyelőre csak a légifotó alapján telepnek minősíthető területek vizsgálata volt. Az eddig elvégzett munka előzetes értékelése alapján elmondható, hogy a légifotó-lelőhelyek túlnyomó többsége régészeti lelőhelynek bizonyult, főként bronzkori, kelta és római kori településeket figyeltünk meg.

További kutatási lehetőségek

Azokban az európai országokban, ahol a légirégészeti kutatás az 1920-as évek óta folyamatosan fejlődhetett (Nagy-Britannia, Franciaország, Benelux államok, Németország) óriási, sok száz-ezer képet őrző archívumok jöttek létre, amelyek segítségével bármely terület régészeti lelőhelykutatásához részletes és pontos adatok nyerhetők. Nyilvánvaló, hogy az eltelt közel 15 éves kutatási periódus alatt Magyarországon hasonló méretű gyűjtemények nem jöhettek létre, ugyanakkor – elsősorban a nemzetközi együttműködésnek köszönhetően – komoly előrelépésről számolhatunk be. Feladatunk a felderítő kutatások folytatásán túl ma már a légifotó-lelőhelyek terepi azonosítása, majd a lehetőségekhez mérten minél több szondázó-átás elvégzése a felvételeken azonosított jelenségek pontos datálása, rendszerezése érdekében. A légifényképezéssel megfigyelt struktúrák régészeti értelmezését természetesen segítik a nyugat-európai tapasztalatok (temetők, települések, zárt területek, karámok, parcellanyomok, stb. felismerése), azonban az eltérő földrajzi viszonyok, és a Kárpát-medencében élő népek számos esetben nyilvánvalóan eltérő életmódja miatt sok hazai feltárrási tapasztalatra van szükség.

Lásd még – See also: Borító 3 – Cover 3

The Archaeological Research of Sites by Way of Aerial Photography

The aerial photography for archaeological purposes started as early as the 1920s in Hungary. After the Second World War this type of research did not continue for several decades. The first systematic photo-research began in the mid 1980s, and since the 1990s aerial-archaeological researches were carried out by more than one Hungarian scientific institute.

Based on the results of the last 13 years it can be stated, that Hungary, especially the area between the rivers Duna and Tisza, and the eastern and northern Trans-Danubian region, have excellent conditions as far as the configuration of the terrain is concerned when archaeological researches are being carried out. Thanks partly to the said conditions, partly to the ever increasing number of aerial-photo flights around Budapest, several new sites have been identified south of the capital along both sides of the Danube.

Kiállítások

Autópálya vakondnézetből

A megelőző régészeti feltárások eredményeiről egy kiállítás kapcsán

Szöcs Péter Levente –
Marta Liviu

Ma már megszokott az autópályás vagy más nagyberuházást megelőző régészeti feltárások eredményeinek bemutatása kiállításon vagy/és nyomtatott kiadványban. Ezek sorába illeszkedik a Jósza András Múzeum *Autópálya vakondnézetből* címmel 2006 júniusában rendezett időszakos kiállítása. Az ilyenkor szokásos, csillagászati összegekbe kerülő, profi „dízájnt” és csillogó installációkat váró látogató azonban közvetlenségével és egyszerűségével lepi meg ez a kiállítás.

Az „egyszerűség” nem a leletanyag szegénységéből ered, hiszen a 2004. és 2005. év folyamán, az M3 autópálya Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei szakaszán végzett feltárások látványos eredményeket produkáltak mind a műtárgyak szempontjából, mind a régészettudomány egészét tekintve. Ezek a maguk rendjén majd úgy is az érdekeltek tudomására jutnak, ezért a kiállítás rendezői most egyszerűen a munkájuk folyamatára, a leletek előkerülésének körülményeire kívántak hangsúlyt helyezni. Nem a beruházót és a szakma csúcscsökkentőit akarták tehát elkápráztatni, hanem szélesebb közönséget kívántak a régészet rejtelmeibe beavatni.

Már a címből átüt a játékosság és a humor, ami csak hangsúlyozódik a kiállítás összekötő elemévé váló szellemes karcolatokban, amelyek fő szereplője egy kis vakond. A kiállítás kisebb tematikai egységei fűzére, ame-

lyek egy-egy tárlóból vagy installációból, valamint az ehhez kapcsolódó illusztrációkból és magyarázó anyagokból állnak. Az egyes tematikák két fő rendező elv köré szerveződnek. Az első a feltárás folyamatának bemutatása teljes vertikumában. Csaknem azonos hangsúlyt kap a terepen – a terepbejárástól az ásatáson és dokumentáláson keresztül a leletek „elcsomagolásáig” – és bent a múzeumban végzett feldolgozó munka: a restaurálás, leltározás és a különféle – archaeozoológiai és antropológiai – elemzések.

A második rendező elv az egyes régészeti korszakokhoz kötődő jellegzetes leletek bemutatása. A rendelkezésre álló tér korlátai miatt erősen meg kellett válogatni a kiállítandó tárgyakat, így nemcsak a látványosság és a jellegzetesség volt a fő kritérium, hanem az is, hogy a kiállítás egészében bemutatásra kerüljenek a fontosabb lelőhelytípusok és régészeti objektumok. Így látható egy Árpád-kori falusi település és veremház makettje, egy neolitikus kút és egy késő-bronzkori rituális gödör grafikus rekonstrukciója, valamint egy kelta fazekas műhely. A temetkezések izgalmas leletanyagot szolgáltató sorából látható egy soros avar temető és egy körárkos szarmata sír.

A beavatás szándéka szinte mindenhol megnyilvánul: játék-sarok, a látogatóhoz szegezt kérdések és kvízek. A viszonylag egyszerű kivitel a megye több vidéki településének közönsége számára teszi elérhetővé a kiállítást: 2006 és 2007 folyamán Mátészalkán, Vásárosnaményban, Újfehértón, Nyírbá-

torban, Csengerben és Kisvárdán nyílt vagy nyílik meg. Várható a – legalább részbeni – vándoroltatás is a határ menti romániai településeken, hiszen a két éves munkában végig partnerek voltak a szatmárnémeti múzeum szakemberei.

Az illusztrációk szintjén a feltárásban részt vett stáb minden tagja felfedezheti magát, a vezető régészeketől az egyszerű napszámosokig, tudatosan hangsúlyozva azt, hogy az eredmények egy csapat munkája nyomán születtek. A jól végzett munka öröme tűnik ki a tárgyak mögötti képekből és rajzokból, és teszi hitelessé magát a kiállítást, és a mögötte álló két éves munkát. Itt érhető tetten a rendezők igazi szándéka. Eltűnődhetünk, hogy a kivitelezés spártaisága szükségéből kovácsolt erény, vagy tudatos döntés eredménye, de ez az egyszerűség összekapcsolva a játékos ötletekkel, a rajzok humorával és a néhol átütő iróniával, állásfoglalással a megelőző régészeti ásatások hasznáról és lehetséges eredményeiről.

Motorway from a Mole's View

The temporary exhibition of the András Jósza Museum is one of the series of shows presenting the findings from excavations on the sites of motorway or other large-scale constructions. The simple and accessible show, featuring the lovely character of a mole as a “guide” focussed on the whole work carried out by the team at the M3 Motorway site in Szabolcs-Szatmár-Bereg county from the very first steps to the analyses, as well as the introduction of the different periods and typical finds from the site, so that visitors have a comprehensive picture of the process and importance of the project.

Részletek a szatmárnémeti kiállításból – Details of the exhibition in Szatmárnémeti

„Gördülő Idő” Időszaki régészeti kiállítás Kaposváron

M. Aradi Csilla

Gördülő Idő címmel, 2007. február 1.-jén nyílt időszaki kiállítás az M7-es autópálya feltárá-
sának legszebb leleteiből dr. Honti Szilvia és Né-
meth Péter Gergely régészek és Matuszka Fe-
renc látványtervező rendezésében a kaposvári
Rippl-Rónai Múzeumban. A kiállítást Jakó Ger-
gely, a Somogy Megyei Közgyűlés alelnöke nyi-
totta meg.

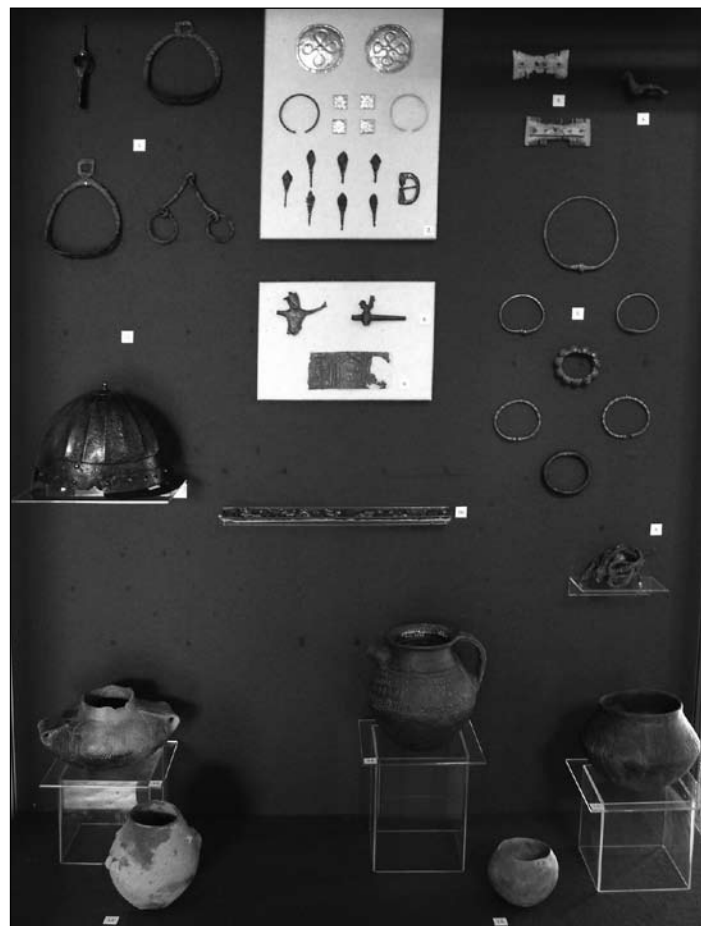
Az M7-es autópálya Somogy megyei 77 km-
es szakaszán, illetve az autópálya építéséhez
kapcsolódó elkerülő utak nyomvonalán folyta-
tott kutatásokat a megyei múzeum és az MTA
Régészeti Intézetének régészei karöltve vé-
gezték. A történelmi idők folyamán kiemelkedő-
en sűrűn megletelepült Balaton-parti területe-
ken 100 km²-nyi felületen 71 régészeti lelőhely
feltárássá került sor 1999–2007 között. A fel-
tárások során több mint egymillió régészeti
tárgy került a megyei múzeum gyűjteményé-
be. A kiállítás a hét éve folyó beruházás nagy
mennyiségű leletanyagából a legkülönle-
gebb, önmagukban is reprezentatív leleteket
mutatja be, amely a szakma érdeklődése mel-
lett méltán tarthat igényt a múzeumlátogatók
csodálatára is.

A kiállított leletanyag időben széles spekt-
rumot ölel fel a balatonszárszói neolitik fa-
lu leleteitől Fonyód-Bézsénypuszta törökko-
ri temetőéig. A késő rézkori badeni kultúra
nagykiterjedésű telepéről, Balatonöszöd-Te-
metői-dűlőből származó agyagmaszk Euró-
pában is egyedülálló. Hasonlóan kultikus sze-
repet tölthetett be e lelőhelyről előkerült,
gazdagon díszített, ún. halbárka alakú edény.
A Forró-árok két partján, Balatonlelle Ország-
úti és Felső-Gamász dűlőben feltárt, késő réz-
kori telep és temető együttes csontvázas rítu-
sú sírjaiból származó edények, rézbaltá és
kőeszközök közül egy karéjos szájú, kannelúra
díszes korsó, kétosztatú tálak és lábön álló
edények láthatók a kiállításban. A bronzkor
középső szakaszából származó sírok a Tet-
ves-patak partján található Balatonlelle-Rád-
puszta-Romtemplom melletti lelőhelyről a 67-
es út korrekciójához kapcsolódó feltárás során
kerültek elő. A lelőhely anyagából a hamvakat
őrző urnák és apróbb, a temetkezésre készült
edények mellett egy fedővel leborítható kis
függesztő edényke is bemutatásra került. Szó-
katlanul kevés, a mészbetétes kerámia kul-
túrájához köthető lelőhelyet azonosítottak az
M7-es autópályához kapcsolódó feltárások so-
rán, ezek közül a Balatonkeresztúr-Réti-dűlői

lelőhelyről származó edények szerepelnek a
kiállításon. A késő bronzkori urnamezős kul-
túra Balatonboglár-Borkombinát lelőhelyen
feltárt településén bronzművesség és kőmeg-
munkálás nyomait is megfigyelhették a régé-
szek. A homokkő öntőminta töredékek mellett,
a lelőhely kuriózuma, egy öntött bronz diadé-
ma a kiállítás egyik éke. Ugyanebből a kor-
szakból származik egy csizma alakú agyag-
edény Somogytúr-Tetves-patak lelőhelyről,
amelyet kavicsal kialakított, háromszögekbe
rendezett besimított minta díszít. A kelta kor
díszítőművészetének lenyomatát viseli ma-
gán az a madár alakú agyagszobor töredéke,
mely a Kis-Balaton mocsaras partján feltárt,
La Tène C-korú, kelta telepen került elő, Sző-
kedencs-Cölömpös-árok lelőhelyről. Már ko-
rábban ismert volt a kelta lelőhelyek sorában
az Ordacsehi határában húzódó homokbánya
(Kécsi-mező), melynek nagyarányú kitermelé-
sét az autópálya építés tette szükségessé. A
kelta temetőben csontvázas és hamvasztásos
rítusú sírok egyaránt előfordultak, e temetke-
zésekből származó jellegzetes karikaékszere-
k, elhamvasztott viseleti tárgyak ugyancsak
helyet kaptak a kiállított anyag között.

A római kor időszakát bemutató anyagból
kiemelkedik egy késő római bronz ládikave-

Részletek a kaposvári kiállításból – Details of the exhibition in Kaposvár

ret Balatonlelle-Kenderföld nevű lelőhelyről, ahonnan fibulákat is bemutat a kiállítás. A Kárpát-medencei leletanyagban egyedülállóak a Balatonszemes-Szemesi-berek lelőhely V. századi germán temetőjének fibulái, melynek párhuzamai Svájc és Dél-Németország határterületén élő nyugati germán alemanok hagyatékából ismertek. E fibulákon kívül a temető anyagából ezüst övcsat, csizma csat, bordázott antik aranygyöngyök, üveg és fél-drágakő gyöngysor, valamint amulett látható. A Nagy-berek és az Ordai-berek között emelkedő földhátan, Fonyód-Vasúti-dűlő-Mérnök-ségi telep lelőhelyen, egy késő római település mellett kora népvándorlás kori germán telepnyomok is előkerültek. E leletanyagból besimított mintás díszedény és rovátkolt vonalakkal, pontkörökkel díszített csontfésűk tekinthetők meg a tárlókban. Balatonújlak-Erdő-dűlő lelőhelyen két sorban 17 honfoglalás kori temetkezést tártak fel a régészek. A lószerszámvereteken, nyílscsúcsokon, fokoson kívül többnyire ezüstből készült viseleti tárgyak – hajfonatkorongok, ruhaveretek, rozettadíszes vezeték, karperecek – láthatók a kiállításban.

A középkorra keltezhető leletek közül különlegesség a Tikos-Nyárfás-dűlő nevű lelőhelyen feltárt Árpád-kori és középkori falu anyagából egy bronzedényhez – feltehetően aquamani-

lához – tartozó, forgórészén kakas, kiöntőjén vadkanfejjel díszített bronz csap, amely szintén bemutatásra került. A Szárszói falu erődített templomának és temetőjének területéről származó leletanyagot egy Limoges-i zománcberakásos körmeneti kereszt korpuszának töredéke, és egy gyöngyökkel kivarrt, bronz huzalrugós pártá képviseli. A templom és az erődített templomkörzet egy része a nyomvonalon kívülre, a kialakítandó pihenő területére esik, ahol a Nemzeti Autópálya Zrt tervei alapján régészeti park és bemutatóhely kialakítását tervezik a közeljövőben. A már említett Fonyód-Bézsénypusztai lelőhelyen több török kori temetőt és egy, a korszakhoz tartozó településrészlet feltárását végezték el, a nagyobb részben férfi csontvázak közt nagy számban találni harcokban megsérült emberek maradványait. A csontvázak között, egy gödörből előkerült török vas sisak a tárlók egyikében látható.

A kiállítás minden bizonnyal legnagyobb szenzációja az a hun áldozati rézüst, melyet Rádpusztán, a 67-es úti ásatásokon tártak fel. A vitrineket látványos keretbe fogja össze a lelőhelyről közvetlenül a hun üst megtalálását követően készült légifotó (Rákóczi Gábor munkája).

A kiállítás megnyitóját kísérő egynapos konferencia hírépét festett az autópálya fel-

tárások folyamatairól, nehézségeiről és örömeiről, egyszersmind bemutatta a közel 10 éves időszak legfontosabb szakmai eredményeit. A konferenciát Tompos Attila, a Nemzeti Autópálya Zrt Beruházás-előkészítési igazgatójának beszéde nyitotta meg, a levezető elnökök dr. Raczky Pál, az ELTE Régészettudományi Intézetének igazgatója és dr. Bondár Mária, az MTA Régészeti Intézetének igazgatóhelyettese volt.

A kiállítás, amely nyár végéig tekinthető meg, a lelőhelyeket is ismertető, interaktív bemutató is készült.

„Rolling Time” Temporary Archeological Exhibition in Kaposvár

The experts of the Somogy County Museum and the Hungarian Academy of Sciences carried out several archaeological excavations along the 77-kilometre-long section of the M7 Motorway. On the area of 100 square kilometres, close to Lake Balaton, 71 archaeological sites were uncovered between 1999 and 2007. During the excavations more than 1 million archaeological finds were found and were taken into the collection of the county museum. The material found covers the periods of the neolithic, Bronze-Age, late Bronze-Age, Roman-Age, and medieval cultures and settlements. An exhibition opened in Kaposvár, presenting a selection of the results of the archaeological work.

Légirégészeti kutatások Baranya megyében

Bertók Gábor – Hajdú Ádám

A Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága (BMMI) 2004 szeptembere óta folytat légi-régészeti kutatásokat egy Európai Unió pályázat keretein belül.¹ A pályázat célja, hogy minden résztvevő olyan kutatási programot hajt végre, amely nem romboló régészeti kutatási módszerek együttes alkalmazásának hatékonyságát demonstrálja, mint például a légi felderítés, geofizikai vizsgálatok, felszíni leletgyűjtés. A pályázat keretén belül a BMMI a következőket vállalta:

- végrehajt egy intenzív, légi felderítésen alapuló topográfiai kutatást a Pécsi és a Siklósi kistérség területén (legalább 15 települést a rendelkezésre álló 3 év alatt);

- elkészíti a levegőből felderített potenciális lelőhelyek térképeit a légi felvételek fotogrammetriai feldolgozása útján;

- a felderített lelőhelyeket terepi kutatással, terepbejárással azonosítja;

- legalább egy lelőhelyet részletesebben megvizsgál, hogy a nem romboló módszerekből nyerhető információkat szondázó ásatással, talajfúrásokkal és egyéb eljárásokkal ellenőrizze;

- a kutatási eredményeket ismerteti mind a szakmai, mind a szélesebb közönséggel.

Szemely–Felső-rét körárokrendszer
Szemely–Felső-rét circular ditch system

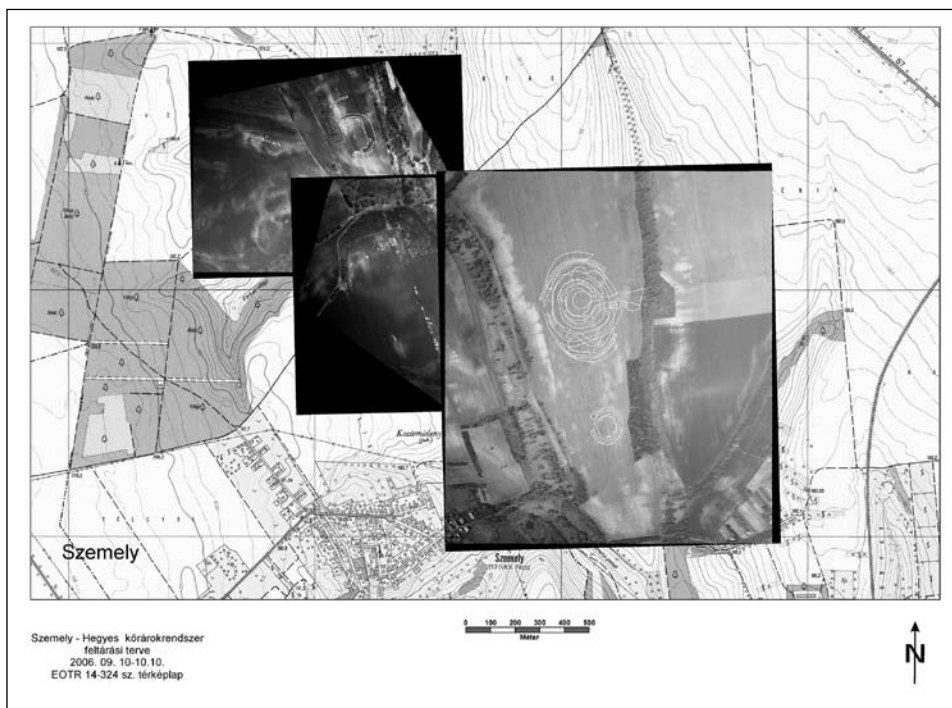
Jelenleg a projekt a záró évébe lépett. A repülések eredményeként mintegy 160 olyan régészeti feltehetően érintett területet sikerült azonosítani, amelyeknek terepi vizsgálata folyamatban van. Eddig kb. 50 lelőhelyet azonosítottunk a terepen. A részletesebb kutatásra kiválasztott lelőhelyen, a Szemely – Hegyes határrészen ta-

lálható neolitikus körárok rendszeren 2006 október–december időszakban folytattunk geofizikai felmérést, szondázó ásatást és talajfúrásokat, melyek megerősítették és kiegészítették a légi és megelőző terepi kutatások eredményeit.

A légi, terepi és ásatási eredmények bemutatása céljából rendezte meg az BMMI

2007. január 30. és február 8. között a *Légirégészeti kutatások Baranya megyében* című kiállítását Pécsen, az Árkád Bevásárlóközpontban. A kiállítás a következő fő részekre tagolódott: a kutatási program ismertetése; körárkok Baranya megyében; települések, temetők azonosítása légi felvételeken; Szemely – Hegyes lelőhely kutatásának bemutatása; a Pécsi Légirégészeti Téka bemutatkozó poszterei.

A lelőhelyeket ismertető poszterek bemutatták a légi felvételek feldolgozásának folyamatát: az eredeti, lapos szögből készült légi felvételeket, a georeferált felvételeket, a felvételek alapján készült lelőhelytérképeket, melyeket a terepi munkához használtunk, a terepen észlelhető jelenségeket (pl. kemencék, házak hamus, patocsos foltjait), valamint az egyes lelőhelyeken talált régészeti leleteket is. A poszterek mellett a Szemely – Hegyesen, illetve egyéb, a légi felvételeken is dokumentált lelőhelyeken talált régészeti leletanyag is látható volt négy vitrinben. A kiállított anyag a BMMI Régészeti Osztályán (Pécs, Széchenyi tér 12.) továbbra is megtekinthető, illetve tervezzük egyéb helyszíneken történő kiállítását is.

A Szemely körzetében légi felvételezéssel dokumentált régészeti lelőhelyek geokorrigált fotóiból készített mozaik a régészeti objektumok feltüntetésével

The mosaic compiled from the aerial geo-rectified photos of the archaeological sites

A Szemely–Hegyes lelőhelyen található két neolitikus körárkokrendszer
The 2 Neolithic circular ditch systems located in Szemely–Hegyes

A kutatási program 2007. augusztus 31-én lezárul, de egyes elemeit pályázatok vagy egyéb támogatások segítségével folytatni kívánjuk, és a megszerzett tapasztalatokat szeretnénk egyéb területeken (örökségvédelem, lelőhely azonosítás) is felhasználni.

Jegyzet

¹ A nemzetközi pályázat az EU Culture 2000 programján belül került kiírásra. Címe: European Landscapes: Past, Present, and Future (2004 – 1495/001 001 CLT CA22.); főpályázó: English Heritage, résztvevői még egyetemek, múzeumok és egyéb kulturális intézmények Európa több országából. Lásd: <http://www.e-landscapes.com>. Az önrészhez hozzájárult a Nemzeti Kulturális Alap.

Aerial Archaeology Researches in Baranya County

The Baranya County Museum organisation in the framework of an EU project started an aerial archaeological examination in September 2004. The project consists of several elements: intensive topographical examination on the territories of the Pécs and Siklós regions (at least 15 flights in 3 years); the making of the maps of the potential sites by the photogrammetrical processing of the aerial photos; the identification of the sites by prospecting the area; the thorough examination of at least one site by probing, drill-holing and other methods; the publication of the results of the researches.

The project is in its last year. So far 160 areas were discovered, their prospecting is still being carried out. 50 sites have been already identified. The results of the works was presented in an exhibition in the town of Pécs.

József nádor termei a Múzeum körúton

Sinkó Katalin

Emberemlékezet óta behunyt szemmel is fel tudtuk idézni az élményt: a Múzeum körúton befordulva, felkaptatva a Nemzeti Múzeum lépcsőin, majd áthaladva a kissé kopottas előcsarnokon, a díszlépcsőn kellett felmenni a múzeum történeti kiállításaihoz. Itt, a lépcső fordulójánál, mindig elkapott a bosszúság az örökké bezárt márványkeretes, széles kétszárnyú ajtó miatt. Sohasem érttem, minek is kell díszlépcső egy olyan ajtóhoz, melyből nem vezet út sehová. A múzeum jó évtizede zajló felújítása most örökre elmosta ezt a kellemetlen élményt. A díszlépcsőház egyik fő nézetében nem örökké elzárt ajtó állja útját a látogatóknak, hanem tárva áll az, hogy eljuthassunk az újonnan restaurált termekhez. Ezekben egykor részben a Széchényi-könyvtár volt elhelyezve, mostantól pedig a József nádorról elnevezett termek sorakoznak.

A múzeumok életében nemcsak a generációknak átadott értékek sora a fontos, hanem a múzeum története, kialakulásának folyamata is. A Nemzeti Múzeumot jó ideje, mint régészeti, történeti, természettudományi múzeumot ismertük. Mostantól úgy tűnik, tudatosabban fordul vissza régebbi múltjához, amikor ezek mellett még a szépművészeteknek is otthont adott. Első tárlatát ugyanis éppen a József nádorról elnevezett képtárral nyitotta meg. József nádor a Nemzeti Múzeum sorsát megalapításától kezdve szívében viselte. Ő volt – hivatalból – az alapítványok, így Széchényi Ferenc Nemzeti Könyvtárának gondnoka, s ő bízta meg a tudósokból álló grémiumot,

Id. Markó Károly: Ino és Melikertész a tengerbe zuhan 1830.

Károly Markó Sr.: Ino and Melicertes Falls into the Sea, 1830

Molnár József: Kálvin tér 1885.

József Molnár: Calvin Square, 1885.

hogy kidolgozza a Nemzeti Múzeumnak, mint intézménynek terveit. Ő terjesztette be a rendi országgyűlésnek a múzeum létrehozásáról szóló törvényt 1808-ban, s ő volt a szorgalmazója a Jankovich Miklós-féle gyűjtemények megszerzésének is 1832-ben.

A nádor neve napján, 1846. március 19-én nyílt meg az első pesti nyilvános képtár, mely Pyrker János László egri érsek régi festménygyűjteményéből állt. A következő képtárrész, az ún. „József Nádor Nemzeti Képcsarnok” –

mely elnevezésében is emléket kívánt állítani a nádor 50 esztendőn át folytatott múzeum-pártolásának – 1851. szeptember 8-án kezdte meg működését. A Nemzeti Képcsarnok ekkor csupán 52 festményt foglalt magába, ám ezek mindegyikét magánosoktól gyűjtött pénzadományokból vásárolták, közte id. Markó Károly öt képét is. A megnyitástól eltelt százötven év alatt a Nemzeti Múzeum szülőjévé vált majd mindegyik országos múzeumunknak. A gyűjtemények „kinőtték” a múzeum-palota termeit, a XIX. század utolsó harmadától a szépművészetek körébe tartozó tárgyak külön múzeumot kaptak.

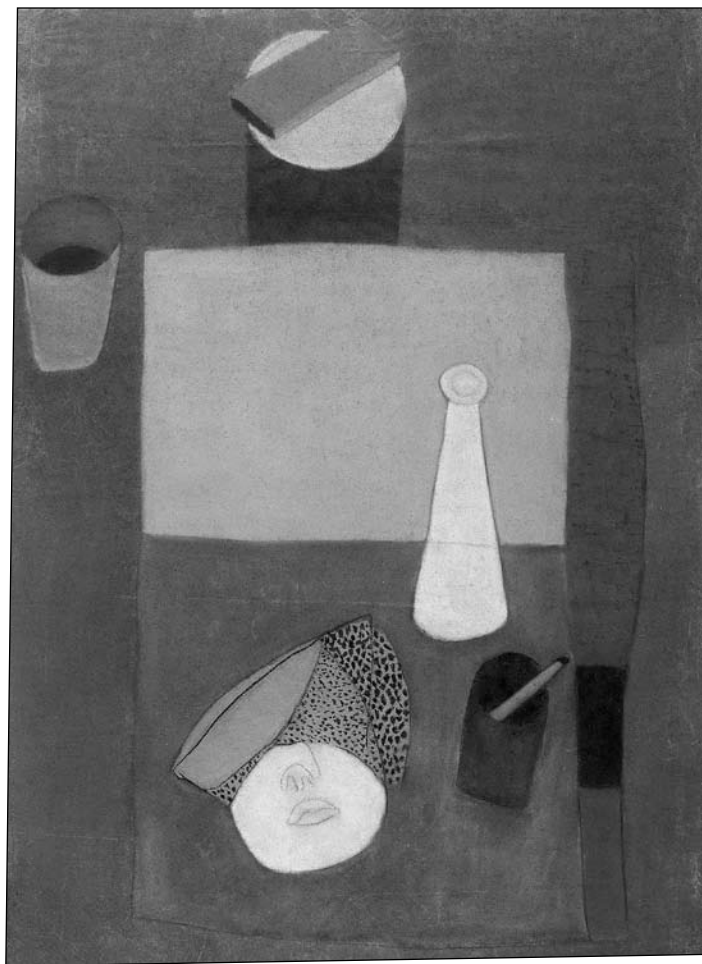
Csupán egy-két mozzanatot villantottunk itt fel a múzeum és a magángyűjtemények összefonódó történetéből. Hogy ennek a történetnek a XIX. században valóságosan és szimbolikusan is éppen a Múzeum körút volt a színtere, mindannyian tudjuk. A Múzeum körút régebbi, a pesti polgárok által évszázadon át megszokott látványát örökítette meg Molnár József 1885-ben festett *Kálvin tér* című alkotása. Nem véletlenül választotta ezt címkéül a Nemzeti Múzeum mostani időszak kiállítása, mely a *Múzeum – Körút* címet viseli, annak konkrét- és gondolatjellel elválasztott kettős értelmében. A kép ugyanis nemcsak Pest egyik szép részletét állítja elénk, hanem emléke azon eseményeknek is, melyek beleíródtak a város életének közös emlékezetébe.

Molnár képén a bérpalotákkal körbevett Kálvin teret a Duna felőli oldalról lehet látni a középpontban emelkedő Danubius-kúttal, háttérben a fényben fürdő Nemzeti Múzeum épületével. Jobbra az első magyar bankintézet, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár három-

emeletes, Ybl Miklós által tervezett bérháza látható. A Takarékpénztár igazgatótanácsa 1869-ben felajánlotta a városnak, hogy magára vállalja „egy nagyobbserű vízmű” építési költségeit. A kép közepét elfoglaló díszkút – a Danubius-kút – 1883-ra készült el Ybl Miklós tervei szerint, s Budapest akkoriban legpompásabb *fontanájának* számított. Ez a kút igen csak a szívében feküdt a pestieknek, hiszen tanúi és részesei voltak felállításának. A Danubius-kút medencetányérjai kifaragás előtt vagy ezer mázsát nyomtak. A kőfejtőből a Kálvin térre különleges erős szekereken szállították, végül a kocsik minden akadályon, a hidakon szerencsésen túljutva, felbokrétázva, diadalmenetben érkezett meg helyére. A kút felépítését követő évben Budapest Főváros Tanácsa pályázatot írt ki a város szebb tereinek és épületeinek megőrzésére. Az első díjak egyikét Molnár József festőművész nyerte el a most kiállított képével.

Ekkorra már jelentős fejlődésen ment át a

múzeum képtára is. A Nemzeti Múzeum Képcsarnokának leíró lajstromából – melyet Ligeti Antal festő, a múzeum képtárőre állított össze – kiviláglik, hogy őt tárral rendelkezett. Külön teremben mutatták be a történelmi arcképeket, s külön helyet kaptak a magyar festők művei („Magyar Művészek Csarnoka”). A Markó Károlyról elnevezett teremben helyezték el a magyar tájfestők alkotásait. Külön helyiséget foglaltak el az olasz és német „iskolák”.

Vázlatosan összefoglalva: ez az a történe-

ti kontextus, amelybe a *Múzeum – Körút* kiállítás rendezői a mai műgyűjtemények válogatott darabjait elhelyezték. A magángyűjtemények, melyek értékeiből ennek a kiállításnak az anyaga összeállt, nem tekintenek vissza a régebbi múltra. Az újabb kollekciók nem örökségek révén, hanem többnyire vásárlások folytán jöttek létre, s nem is mindig hazai forrásokból. Mondhatni, a műkereskedelem visszatért háború előtti normális kerékvágásába, amikor természetszerűleg feladatának érezte – ahogy érzi ma is – a külföldön felbukkanó értékes magyar fest-

Derkovits Gyula:
Aukció 1930.
Gyula Derkovits:
Auction, 1930

Vajda Lajos: Műtermi
csendélet 1934.
Lajos Vajda:
Studio Still Life, 1934

mények hazahozatalát,
megszerzését.

A kiállításon látható képek közül ilyen külföldi – bécsi – szerzemény id. Markó Károly korai festménye. Az 1830 táján Bécsben festett mű mitológiai staffázs-alakjai *Inót* és *Melikertészt* ábrázolják. Markó itt a legjobb bécsi és európai „effektus-festők” követője. Ezek a festők, ahogyan Markó is, a XVII. századi tájfestészetben meghonosodott

képtípust, az „ideáltájat” jelenítették meg. Az ideáltáj nem csak békés árkádiai idilleket jeleníthetett meg, hanem viharos zúgó tengereket, felderülő vagy elsötétülő eget is. Ezeket a motívumokat az 1820–1830-as évek romantikus nemzedéke igencsak magáénak érezte. Visszatérve Markó kiállított képére, az egész kompozíció, a drámai fényhatások szabdalta ég és a viharzó tenger a staffázs alakok által ábrázolt eseményre, Ino öngyilkos ugrására utal. A féltékeny Héra bocsátott örületet Ze-

usz nagynénjére, Inóra, aki gyermekét, Melikertészt magával rántva ugrott a tengerbe. Markó képén a viharos tenger mondhatni Ino örült lelkének parabolája.

Benczúr Gyula még Münchenben festett zsánerképe néhány éve Londonban bukkant fel. A festmény a *Koszorút a mamának* címet viseli, s még 1876-ban került angliai tulajdonba. Benczúrnak ez a képe, ahogyan a mellette szin-

tén kiállított *XV. Lajos és Madame Dubarry* című kompozíció, a művész legjobb, bravúrosan megfestett képei közé tartozik. Ez a „bravúrrosság”, vagy ahogyan a kiváló művészettörténész, Rabinovszky Máriusz megfogalmazta, „nagyüdejű virtuozitás” Benczúrnál a korszak igényeiből eredt, mely szívesen élt a művészi pompa eszközeivel. A pompa ábrázolása nem felszíni tulajdonsága Benczúr képeinek, hanem mondhatni festészetének mintegy lényegi vonása. Ugyanezen évek termése Munkácsy Mihály kiállításon látható *Virágszendélet* című alkotása, mely kép kapcsán ismét Rabinovszky sorai ötlenek fel. Szerinte Munkácsy „a múlt századnak tán legszeniálisabb csendéletfestője”. Majd így kiált fel a XIX. századi magyar festészetéről szóló cikkében: „nem él-e minden ecsetvonása, minden színfoltja a művészi átérzettség fenséges csendjében!” Ezt az áhítatos csendet nem csak Munkácsy itt kiállított képe láttán érzi a tárlat látogatója, hanem Székely Bertalan talán legjobb életképe kapcsán is. A Magyar Nemzeti Bank tulajdonába került *Csónakázó szerelmesek* című képen moccanatlan alkonyi csendben simul egymáshoz a fiatal pár. Ez a kép szinte már nem is zsáner, több annál: az égi szerelem szakrális légköre lengi át.

A kiállítás szép XIX. századi képsorozata ellenére a látogatónak feltűnhet a művészi ízlés jelentős változása is. A gyűjtők nagyobbik hányada ma kevésbé mélyül el a XIX. századi klasszikusok műveiben, inkább a XIX–XX. század fordulójára, s különösen a modern festészet alkotásai iránt érdeklődik. A szecesszió és a

szimbolizmus érdekes emlékei közé tartoznak Csók István kiállított képei: *A tavasz ébredése*, és az *Égi és földi szerelem*. Ez a két festmény a századvég életérzését sugározza: Csók képein a szépséges asszonyok a schopenhaueri „végzet” hordozói. Néhány év választja el ezektől Ferenczy Károlynak a kiállításon bemutatott alkotásait. *Festő és modell erdőben* című 1901-ben festett képe a művész és a természet viszonyának „ars poetika-szerű” megfogalmazása. Ferenczy újabban előkerült *Vörös fal* című képe, mely 1910-ben készült, a modern festészet világát idézi elénk, mely az eseménytelen létezését választja tárgyául, a motívumok minden irodalmi elemet vagy történetet nélkülöző – csendélet-szerű – felfogásával.

A kiállítás legizgalmasabb része mégsem a nagybányai festészet képviselőihez kötő-

Ferenczy Károly: *Vörös fal* 1910.
Károly Ferenczy: *Red Wall*, 1910

Czóbel Béla: *Fiú labdával* 1916.
Béla Czóbel: *Boy with a Ball*, 1916

dik, noha szebbnél szebb művek sorakoznak a tárlat falain, hanem a modern festészet újabb alkotásaihoz. Ha a magyar festészet fordulópontjaként tekintünk Ferenczy Károly imént felidézett képeire, mit is szólunk Nemes Lampérth József, Galimberti Sándor, Orbán Dezső vagy Szobotka Imre csupán néhány évvel későbbi alkotásaihoz! Nem csak ők működtek szinkronban a modern festészet európai mozgalmával, hanem Czóbel Béla is, akinek *Fiú labdával* című képét (1916) a szentendrei képtárból kölcsönözték a kiállítás rendezői. Czóbel 1914–1919 között Hollandiában élt, itt festette ezt a képet.

A harmincas évekből említsük meg Derkovits Gyula *Aukció* című festményét, mely a kiállítás kontextusában utalásként is felfogható: a mai gyűjtemények fő forrását, a művészeti aukciók világát idézi fel a festő. Ha lehetne a kiállított művek között rangsort felállítani, magam arra a két képre szavaznék, amelyeknek alkotói életükben soha sem állították ki képe-

iket semmiféle műkereskedésben vagy aukción. Vajda Lajos *Műtermi csendélet* című, 1934-ben készült alkotása egyszerű motívumok, egy üveg, egy cserép és egy maszk síkba fordított, szinte klasszikusan kiegyensúlyozott képe. De sok más kép mellett revelációként hat Tóth Menyhért – reprodukálhatatlan színvilágú – 1943-ban készült *Kereszten* címet viselő nagy festménye is.

A Magyar Nemzeti Múzeum ezzel a kiállítással fel kívánta élesíteni korábbi jó kapcsolatát a műgyűjtőkkel és műkereskedelemmel. A kapcsolat ez utóbbi számára is fontos lehet, hisz munkájának az is eredménye, ha a nemzeti kultúra számára is értékes és történetileg fontos tárgyak tartós gyűjteményekben élnek tovább. A közönség nevelését, a magyar festészet megismertetését szolgálja a Nemzeti Múzeum és a Kogart Ház közös gyermekrajzpályázata is, melyet a kiállítás kapcsán írtak ki.

A kiállítás sok nézőt vonzott a Nemzeti Múzeumba, mely reméljük továbbra is élni fog saját képtárának lehetőségeivel. Eddig ugyanis kevés alkalma és tere nyílt a Történelmi Képcsarnok önálló bemutatkozásának. A múzeum munkatársai közül a kiállítás létrehozásában ennek az osztálynak munkatársa, Gödölle Mátyás működött közre. A Kogart Ház – Kovács Gábor Művészeti Alapítvány részéről Fertőszögi Péter, illetve Mészáros Zsolt, a Magyar Nemzeti Galéria

részéről Szabó László alkották azt a csapatot, mely a kiállítást létrehozta. Utóbbi érdekes tanulmánnyal gazdagította tudásunkat a Nemzeti Múzeum képgyűjteményeinek történetéről.

Lásd még – See also: Hátsó borító – Back Cover

The Halls of Palatine József on the Museum Boulevard

The reconstruction of the National Museum reached its latest phase: the halls in which once partly the Széchényi Library used to be found, now have been reconstructed and serves as places for exhibitions and bears the name of Palatine Joseph. The choice was made not by chance, since the palatine played an important role in the establishing of the National Museum. As the official caretaker of the foundation of Ferenc Széchényi National Library he gave the assignment to a group of scholars to arrange plans for the National Museum. The first part of the museum's gallery, consisting of the collection of archbishop János Pyrker, was opened on the Palatine's name day, 19 march 1846; the second part was opened in 1851 and named Palatine József National Gallery, thus indicating the importance of the Palatine in supporting the museum. Although at the time the gallery consisted of only 52 paintings, its importance grew rapidly. This is the historical context, in which the curators of the exhibition "Museum – Boulevard" wanted to create when presenting the masterpieces of the last 150 years of Hungarian painting. From Károly Markó to Gyula Benczúr, from Mihály Munkácsy to Gyula Derkovits or Béla Czóbel probably all the most outstanding artists are presented in this unique show.

„Hadiszerből emlék a békének” Gondolatébresztő időszak kiállítás a Hadtörténeti Múzeumban

Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia

Ha beszélhetünk egyáltalában a háborúk kapcsán emberségről, akkor a Hadtörténeti Múzeum minden bizonnyal ezt a vetületet tárja a nagyközönség elé 2007. január 31-én nyílt új kiállításán. A *„Hadiszerből emlék a békének”* című ideiglenes tárlat ugyanis a háborúk idején és a fegyveres konfliktusokkal összefüggésben a harctéren, a hadifogságban vagy a háterszágban készített emléktárgyak változatos világába enged bepillantást. Láthatóak a vitrinekben tüzerségi lőszerhüvelyekből készített vázák, asztali dohányzó- és írószertartó készletek, lámpák, képkeretek, karperecek, gyűrűk, faragott botok és még hosszan sorolhatnánk azt a sokrétű anyagcsoportot, amely kiállításra került. A maga nemében minden egyes tárgy egyedi, és sok esetben személyes üzenetet hordoz – a címzettek legtöbbször az otthon maradtak, alkalmanként pedig a hadszíntéren e tárgyakkal megajándékozott katonai előljáró. A nemzetközi szakirodalomban *Trench Art* („lövészárkok-művészet”) néven számon tartott műfaj a hadianyag-hulladékból, illetve más, a fronton és a hadifogságban hozzáférhető anyagokból előállított tárgyi kultúrát öleli fel. A kiállítás rendezői e meglehetősen összetett, több tudományág határmezsgyéjén elhelyezkedő területről kívántak ízelítőt adni a látogatóknak.

A 2007. május 31-ig látogatható kiállítás előtörténetéről feltétlenül érdemes néhány szót ejteni. A Hadtörténeti Múzeumban 2006. szeptember 7. és december 10. között látogatható *„Trench Art – A lövészárkok művésze”* című kiállítás amerikai-magyar együttműködés gyümölcseként, az Oktatási és Kulturális Minisztérium (korábban Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma) támogatásával jött létre. A tárlaton a Hadtörténeti Múzeum anyaga és az egyesült államokbeli Hollingsworth Fine Arts („Hollingsworth Szépművészeti Gyűjtemény” – Orlando, Florida) gyűjteményi darabjai – magyar és más nemzetiségű katonák alkotásai – mellett magánszemélyek által kölcsönzött, illetve a múzeumnak adományozott tárgyak is szerepeltek.

Az orlandói Hollingsworth Fine Arts tulajdonosa, Gary Hollingsworth amerikai műgyűjtő az 1990-es évek közepén egy kis budapesti régiségboltban vásárolta meg első háborús emléktárgyát. Azóta több „beszerzőkörút” során bejárta Európát, s létrehozta Észak-Amerika egyik leggazdagabb háborús emléktárgygyűjteményét, amelyből az Egyesült Államok számos kiállítóhelye

számára kölcsönöz anyagot. A Hadtörténeti Múzeummal közösen rendezett tárlathoz száznál több műtárgy kölcsönadásával járult hozzá. A tárgyak szállítását és a kiállítás kivitelezését a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Nemzetközi Kapcsolatok Főosztálya által kiírt pályázat elnyerése tette lehetővé. A 2006. szeptember 7-i megnyitón köszöntőt mondott dr. Holló József altábornagy, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója, a tárlatot Bogyay Katalin, az Oktatási és Kulturális Minisztérium nemzetközi szakállamtitkára nyitotta meg.

Bár az amerikai kölcsönanyag visszaszállítása az elmúlt év végén időszerűvé vált, a pozitív visszajelzéseken felbuzdulva (és a téma különlegességét szem előtt tartva) a Hadtörténeti Múzeum vezetése a tárlat átrendezése, megújult formában történő ismételt megnyitása mellett döntött. Indokolta ezt az a sok felajánlás is, amelynek nyomán a kiállítás 2006. szeptemberi megnyitása óta a Hadtörténeti Múzeum gyűjteménye számos szép és különleges háborús emléktárggyal gyarapodott. Az ajándékozók mellett számos magánszemély felajánlotta, hogy családi ereklyeként őrzött háborús emléktárgyait az újragondolt tárlatra kölcsönadja. Emellett a rendezőknek lehetőségük nyílt arra, hogy a kiállításra a Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeuma gyűjteményéből, valamint Kéri Ádám képzőművész gazdag magángyűjteményéből is válogassanak.

A régi-új kiállítást – dr. Holló József altábornagy főigazgató köszöntőjét követően – dr. Bodó Sándor, a Budapesti Történeti Múzeum főigazgatója nyitotta meg 2007. január 31-én.

A háborús emléktárgyak készítése, mint jelenség már a XIX. század nagy katonai összecsapásai – a napóleoni háborúk, az amerikai polgárháború, vagy a búr háborúk, Magyarországon az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc – idején megfigyelhető, tömegessé és műfajteremtővé azonban az első világháború révén vált, majd végigkísérte a XX. század jelentős fegyveres összeütközéseit a második világháborútól Koreán át Vietnámig és Boszniaig.

A háború és a művészet kapcsolódási pontjait egy 1918-ban megjelentetett tábori újság (*A Négyes Honvédek Háborús Lapja*) írója az alábbiakban értékeli: *„A világháború óriási pusztító munkájával a művészeteknek olyan értékeit semmisítette meg, melyek szinte pótolhatatlanok, az összerberiség felbecsülhetetlen veszteségei. [...] Azonban talán ugyanolyan értékek születtek is kapcsolatosan a nagy világgésszel, a nagy borzalmak és az egyének önfelelt önfeláldozása annyi impulzust adott a művészeknek, hogy szunnyadó tehetségek lendületet kaptak, a már érettebb művészek pedig kimeríthetetlen thémagazdagsággal gyarapodtak.”*

A harcok szünetében, hadifogolytáborokban, vagy a háterszágban személyes indít-

Első világháborús frontemlékek – Front relics of the First World War

Második világháborús frontemlékek
Front relics of the Second World War

*A kiállítás áttekintő képe
The perspective of the exhibition*

tatásból készített, egyedi jelentéssel bíró alkotások (történeti) jelentőségét többnyire nem művészeti értékük adja, hanem nagyrészt az az érzelmi többlet, amely a készítés körülményeiről árulkodik, s a belőlük (szimbólumaikból, olykor iróniájukból) áradó erő, ami alkalmassá teszi őket a múlt emlékeinek felidézésére. Sok közülük a háborút megjárt családtagok emlékét őrítik, vagy őrzi ma is az otthonokban.

Történeti és kulturális szempontból egyaránt fontosak ezek az emléktárgyak, bármily szerény is egy-egy darab művészi értéke, az embertelen viszonyok közé kényszerült szellemnek állítanak örök emléket. A „lövészárók-művészet” többnyire nyers, spontán, amatőr képzőművészeti tevékenységeket ölel fel; az alkotók nagy többsége nem művész, csupán a háború elszenvedője, akinek alkotásaiban a harctéren szerzett benyomások, a háború által felvetett problémák nyernek kifejezést. A háborús környezetben olyanok is ihletet kaphattak az alkotáshoz, akik sem azt megelőzően, sem azt követően nem fejezték ki érzelmeiket művészi eszközökkel. Munkáikban sokszor az egyre jobban teret nyerő tömegizlés és a hagyományos népművészet keveredik egymással, új műfajokat és tárgytypusokat létrehozva.

A katonák által a két XX. századi világháborúban készített tárgyak a formák legkülönbözőbb variációit nyújtják. Az első katonaemlékek feltehetően fából készültek, amit a nyersanyag könnyű beszerezhető-

sege és feldolgozhatósága indokol. Erre a csoportra jellemzőek a faragott cigarettas és dohánytartó dobozok, perselyek, sétabotok és a hangszerek is. Ilyen fa emléktárgyak különösen gyakran kerültek ki az első világháború osztrák-magyar hadifogolytáboraihoz tartott orosz katonák alkotó kezei közül. Érdekes összefüggés, hogy az általuk készített művészi faragványokat a Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium Hadsegélyező Hivatala áruba bocsátotta, hogy a befolyt összeget jótékonyági célokra, a hadba vonult katonák, hadiárvaik és hadiözvegyek támogatására fordítsa.

A háború fém katonaemlékei közül kétségkívül a lőszerhüvelyből előállított vázák a legismertebbek és a legelterjedtebbek. Díszítéseik sokat elárulnak készítőik ügyességéről, széprészéről, de társadal-

mi háttérükről is. A vázakészítők némelyike korábban soha nem dolgozott fémmel, míg mások szakképzett fémművesek, ötvösök voltak. A fémmegmunkáláshoz értettek a műszaki katonák és patkolókovácsok is. A rézhüvelyeken gyakran megjelenik az alkotó neve (monogramja), s a jelképek egész tárháza; olykor olvashatóak rajtuk dátumok és helységnevek, feltűnnek rajtuk a hovatartozást szimbolizáló katonai jelvények.

A fémből készült tárgyak közül jelentősebb csoportot alkotnak a papírvágó kések, képkeretek, öngyújtók, gyufaskatulya- és hamutartók, ékszerek (karperecek, gyűrűk), só- és borsszórók, valamint a harckocsi-, hajó- és repülőgép-modellek. Alapanyaguk rendszerint töltényhüvely és egyéb rézhulladék volt. A tárgyakat gyakran ékítették alakulatjelvényekkel, zubbonygombokkal.

Az egyéb anyagokból készült harctéri emlékek közé sorolhatjuk a hímzett emléklapokat, kendőket, párnákat és a gyöngyhímzéseket.

A főlössé vált hadianyagból előállított háborús emléktárgyak készítésére a korabeli sajtó mind az első, mind a második világháborúban felfigyelt. A Képes Újság tudósítója 1916 augusztusában így írt a fémek háborús körforgásáról: „Érc marad az érc a háborúban, de annyi alakot öltet vele a háború, hogy ez a körforgás maga a legcsodálatosabb mese. Íme, az Isten dicsőségére zengő harangokból ágyú és muníció lesz. De az emberölésre készített érc nem éri el mindig a célját. Rengeteg a célt tévesztő, fel nem robbanó lőszer. Mi lesz ezekből? Lám, maguk a katonák, akiknek életére tört gyilkos alakjában az érc, új formát adnak neki megint és ez a forma bámulatosan meglepő. Katonáink összekeresik az elleneséges lőszerkeket, és tintatartókat, gyűrűket, a legkülönbözőbb tárgyakat készítenek belőlük.

Részlet a kiállításból – Detail of the exhibition
Fotók – Photos: Szikits Péter

Sőt szent ereklyetartókat és misetárgyakat is faragnak a gyilkoló ércből! Istenházából indult el talán ugyanaz az ércdarab. Mint harang hirdette a szeretet tanát, azután őlt a harctéren, de okos emberi kezek megint olyan eszközöket faragnak belőle, amelyek ismét az isteni ígéret, a szeretetet és a békét hirdetni segítenek.” Ez a filozófia a kiállításon is testet ölt abban a történelemből összeállított feszületben, amelyre készítője egy – minden bizonnyal valamely kegytárgyról lefejtett – Korpuszt erősített.

A harctérről származó emléktárgyak előállításának többféle oka, indítéka lehetett. Felirataik tanúsága szerint a műalkotásokat a katonák elsősorban szerettek megajándékozására készítették. Műveik azonban egyben a világlátás dokumentumai, a (kényszerűen) bejárt helyszínekről és az átélt eseményekről őrzött benyomások megörökítői is. A frontemlékek készítése – különösen az első világháború átlóharcai idején – a küzdelem szüneteiben rendelkezésre álló szabadidő eltöltésének egyik kreatív, s feltehetően divatos, népszerű módja volt. Hadianyag-hulladékból és más nyersanyagokból készültek különféle használati eszközök is, s ide sorolhatjuk a díszítéssel ellátott, személyessé tett felszerelési tárgyakat (kulacs, evőcsésze, rohamkés), iparcikkeket is.

Az Osztrák-Magyar Monarchiában az első világháború idején a hadianyag-hulladékot a hátszágban is felhasználták propagandacélokra, így hadsegélyező és vöröskeresztes termékek előállítására, amelyeknek megvásárlói jótékony célokat támogathattak. A Vöröskereszt magyarországi szervezete által áruba bocsátott emléktárgyakra egységes, „HARCTÉRI EMLÉK A VILÁGHÁBORÚRÓL” feliratú táblácskákat erősítettek. A harctéren készített

emléktárgyak a polgári lakosság számára rendezett háborús hadikiállításokon is megjelentek. Az 1918-as margitszigeti hadikiállításán például a cs. és kir. 24. tábori vadászszázalóalj katonáinak műalkotásai és hadianyagból készített használati tárgyai is bemutatásra kerültek.

Több „frontemlék” már szintén a hátszágban készült el, alkotójuk azonban a harcteret megjárt, s az ott eltöltött időnek emléket állítani kívánó katona, alapanyaguk az onnan származó hadianyag volt. Ezek a tárgyak a szó szoros értelmében ugyan nem tartoznak a „lövészárok-művészet” kategóriájába, azonban külalakjukat, kivitelüket, és alkotóik személyét figyelembe véve mégis a harctér katonamemlékeivel állnak közeli rokonságban. (A kiállításon látható egy olyan első világháborús lőszerhüvely-váza is, amelyhez tulajdonosa – hazatérése után – a tokodi üveggyárban betéttel készíttetett, hogy a tárgy virágok elhelyezésére valóban felhasználható legyen.)

A tüzérségi lőszerke rézhüvelyéből kialakított emlékvázákat leggyakrabban vésséssel, a hátteret beütött mintákkal vagy egyszerű poncolással díszítették. A lőszerhüvelyt a minta kialakítása előtt feltöltötték szurokkal vagy ólommal, így az nem deformálódott megmunkálás közben. A vázák száját többek között kalapálással, nyújtással formálták díszesre. Akadtak, akik váza-párokat készítettek egyforma (vagy hasonló) motívumokkal díszítve, talán már a tárgyak otthoni elhelyezésére gondolva, egy-egy bútor két szélére szánva azokat. Érdekességként kell megemlítenünk azokat a lőszerhüvely-váza imitációkat, amelyekről könnyen megállapítható, hogy nem hadiszerből készültek, külalakjukkal azonban ezt a látszatot keltik. Ezekről a tárgyak-

ról – viszonylag gyakori előfordulásuk és a legapróbb részletekig megegyező külsejük alapján – feltételezhetjük, hogy ugyanazon üzemből tömegtermeléssel készültek a két világháború között. Ez érzékelteti a műfaj népszerűségét és a háborús emléktárgyak piaci kelendőségét is.

A kiállítás négy nagyobb egységben mutatja be a témát. Az első részben az első világháborúból, a második részben a második világháborúból származó tárgyak kaptak helyet. A harmadik egységben a hadianyagból készített emléktárgyak mellett (azokkal párba rendezve) a Hadtörténelmi Múzeum Lőszergyűjteményéből válogatott lőszerhüvelyek láthatóak, a rendezők az így keletkező kontraszttal kívánták bemutatni a fémek metamorfózisát, s ezáltal érzékeltetni azt az aprólékos munkát, amellyel a tárgyak készítői alkotásaikat létrehozták. A negyedik részben – első, illetve második világháborús bontásban – szerepelnek a hadifogságból származó emléktárgyak, amelyek között az osztrák-magyar fogolytáborokban raboskodó orosz katonák mivesz faragványai is megtalálhatóak. A kiállítóter falait a témához kapcsolódó műalkotások, valamint fényképfelvételek és újságrészletek másolatai teszik színesebbé.

Kiállításunkkal tisztelegni kívánunk mindazok előtt, akik a háború poklában – vagy ha úgy tetszik, a halál árnyékában – is erőt tudtak meríteni hitükből, az otthonmaradók iránti szeretetükből; azok előtt, akik nem adták fel az életben-maradás és a hazajutás reményét, sőt, a rombolás közepette alkottak, szépet, művészt, emberséget hoztak létre. Ennek kézzelfogható emlékei azok a tárgyak, amelyeknek feliratai nem egyszer időtálló üzenetet közvetíthetnek a ma embere, a tárlat látogatója számára is.

Az alábbi bejegyzést – mintegy zárszóként – a kiállítás vendégkönyvéből idézzük: „Az emberek a háborúban, rombolások között is alkotni vágytak, békét idézve. Ez méltó az emberhez, nem a másik leölésére.”

Relics of Peace Made from Weapons A Temporary Exhibition in the War Museum

A unique exhibition was opened in the War Museum in Budapest presenting the relics made by soldiers during various conflicts and wars. Vases made of shells, standishes made of cartridges, lamps, rings and several other kinds of objects are displayed in the showcases. This so called "Trench Art" covers the special material culture, which has evolved in the trenches, before and after action, or in the prisoner camps. The exhibition is divided into 4 parts: in the first, relics of the First World War, in the second relics of the Second World War can be found. The third section of the exhibition pieces of the museum's ammunition collection are displayed so that the visitors can realise the metamorphosis of metal, the meticulous work of the soldiers how they made an object out of a cartridge or a case. In the last part those relics made of wood are to be found which were made by prisoners of war.

In memoriam

Dr. Koós Judith (1923–2006)

Gergely Katalin

Megint elment valaki a szakmából... Sokan ismerték és látták közülünk kulturális eseményeken, kiállítások megnyitóin magas, méltóságteljes tartású, nyúlánk alakját, extravagáns, egyedi, de mindig elegáns öltözködését az elmaradhatatlan kalapcsodákkal. A szó legnemesebb értelmében polgár volt, műveltsége, viselkedése, emberi tartása, eleganciája tette azzá.

Érdeklődése, kutatási területe sem véletlen választás eredménye: a szép tárgyak, bútorok, lakásművészet és enteriőrök szeretete vezette el a szecesszió korszakának tanulmányozásához, önálló monográfiát írt Horti Pálról és Kozma Lajosról, s összefoglaló munkát a magyar szecesszió iparművészetéről *Style 1900* címmel. De nemcsak a hazai művészet e korszaka érintette meg, behatóan tanulmányozta a finn művészetet és a két nép népművészeti kapcsolatait e korszakban, a finn iparművészetről végzett kutatásainak eredményeit nagyszabású könyvben összegezte. Munkásságáért a Finn Fehérrózsa Lovagrend Érdemrendjével tüntették ki. Koós Judith pedig újabb könyvet írt a finn ékszművészetről, *Ezer év finn ékszerei* címmel.

Művészettörténész, művészeti író, nemzetközi hírű elismert szakember volt. A budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetemen szerzett diplomát művészettörténet–muzeológia szakon. Diplomája után az Iparművészeti Múzeum tudományos mun-

katársaként különféle munkakörökben dolgozott egészen a nyugdíjazásáig. Kutatási eredményeit 15 önálló könyve és 300-nál több tanulmánya, cikke, műkritikája őrzi a hazai és külföldi szakirodalomban. Nevéhez legmarkánsabban a *szecesszió* magyarországi és nemzetközi művészeti anyagának és összefüggéseinek kutatása, ezen belül is elsősorban az iparművészeti vonatkozású kutatások kapcsolhatók. Aktívan részt vett a hazai és nemzetközi tudományos közéletben, és vendégtanári, előadói felkéréseknek is eleget tett itthon és külföldön egyaránt. Több nyelven beszélt és írt, sokat utazott, hogy minden, számára fontos kiállítást vagy gyűjteményt megnézhesen. Eljutott távoli országokba is: Hamza D. Ákos festőművészről írt monográfiájához Braziliában, különféle helyszíneken végzett kutatásokat.

Éveken keresztül végzett kutatásokat a budapesti Ráday Gyűjteményben, s ezek összegzéseként jelent meg hézagpótló monográfiája *Ráday Gedeon könyv és műgyűjteménye a XVIII. században* címmel. A Magyarországi Református Egyház hivatalos sajtójának, a Reformátusok Lapja művészeti rovatának vezetője volt. A *Református templomok Budapesten* című munkája azoknak a Kálvin hitű ősöknek állít emléket, akik önfegyelmre és következetességre tanítottak, s az elmúlt kétszáz év alatt több, mint ötven házat építettek Istennek. Ennek az egyházközségnek volt tagja Koós Judith is, aki egyháza iránt elkötelezett hívőként, protestáns hitét igaz meggyőződésből gyakorolta.

Dr Judith Koós (1923-2006)

Dr Judith Koós was an art historian, museologist, lecturer and author of a great number of books, publications. She worked for the Hungarian Museum of Applied Arts. Her special fields of interest were the fine objects, furniture, interiors, jewellery, especially the Art Nouveau period on which she carried out extensive research. She was a renowned expert of this period, but she was also interested in Finnish applied arts and as a Calvinist, she also worked for the church as a journalist and she published a review of Calvinist churches in Budapest. She travelled a lot, gave lectures and took an active role in international academic work.

Dr. Czére Béla (1915–2006)

Katona András

Szomorú szívvel és őszinte együttérzéssel a gyászoló család iránt búcsúszom egy kiváló embertől, egy nagyformátumú tudóstól, egy kedves, szeretetre méltó egyéniségtől, akivel mindig lehetett őszinte, jóízű, tartalmas beszélgetéseket folytatni, amelyek között tudományos vagy egyéb szakmai, de a napi életet érintő kérdés is előfordult. Ezek során azonban a legfontosabb témakör számunkra a Közlekedési Múzeum volt és maradt.

Nem a szomorú pillanat mondatja velem, hogy utolsó napjaiban is a szeretett múzeu-

munk volt érdeklődésének középpontjában. Amikor – ma már tudom – tíz napja utoljára beszéltem Vele, akkor is a Közlekedési Múzeum iránt érdeklődött, és próbált gondolatokat közvetíteni a jobb sorsra érdemes intézmény jövőjét illetően. – Fájdalom, nem tudtam megnyugtani, mert életében sohasem fogadta el a kellő érvek nélküli mondanivalót. Így volt ez azokban az években is, amikor a vasútnál elkezdte a munkáját, és különböző szolgálati helyeken ismerte meg ezt a csodálatos szakmát, amelyet ma már közel sem övez az a tisztelet és megbecsülés, mint az Ő pályaindító éveiben.

Akarata, képességei predesztinálták arra,

hogy a Vasúti Tisztképző elvégzése után a Pázmány Péter Egyetemen jogi diplomát szerezzen. Végzettsége és az ún. külszolgálati gyakorlata, érdeklődése együttesen biztosította számára, hogy a vasúti praktikum felől a még nagyobb felkészültséget igénylő elméleti terület felé terelje életpályáját. A néhai Vasúti Tudományos Kutatóintézetnél az igazgatóhelyettesi beosztásáig több funkciót is betöltött. Itt dolgozta ki azokat a tudományos munkákat, amelyek révén 1957-ben a kandidátusi, 1965-ben pedig a közlekedéstudományok doktora címet is elnyerte.

Az oktatást, a fiatalok nevelését kora ifjúságától életcéljának tekintette, így a különböző

tanintézetekben végzett tevékenysége, írásai a mai napig nélkülözhetetlenek a vasúti tudományok, a közlekedés és technikatörténet oktatásában. A címzetes egyetemi tanári titulusa feljogosította arra, hogy szűkebb és tágabb környezete az elismerés és a tisztelet jeleként professzor úrként szólítsa.

Munkáját, életpályáját számos kitüntetés kísérte, amelyek közül kiemelendő a MTESZ Díj és leginkább az 1995-ben megkapott Széchenyi Díj.

Eredményes és mindvégig a vasút és a közlekedés ügyét szolgáló szakmai élete talán legmagasabb – saját maga által is így érzékelt – pontjára akkor érkezett el, amikor 1967. május 15-én beiktatták a Közlekedési Múzeumba főigazgatónak. Emberi tartására, szakmai tisztességére a legjellemzőbb az a mondat, amelyet kinevezésekor mondott. Így hangzott: „elődömtől dr. Mészáros Vincétől gazdag örökséget vettem át, aminek továbbfejlesztésén minden erőmmel munkálkodni fogok”. Méltónak bizonyult az alapító Benovits Kajetán és a többi igazgató munkájának folytatására. A múzeumban megszervezte a tudományos munkát, és elérte, hogy 1970-ben országos hatáskörű besorolást kapott a Közlekedési Múzeum. Nagy figyelemmel volt a közlekedé-

si tradíciók ápolására. Nevéhez fűződik a múzeumépület előtti szoborpark kiépítése. Óriási érdeme, hogy a múzeum hatókörét vidékre is kiterjessze. Így hozta létre a balatoni hajózás történetét bemutató állandó kiállítást, a parádi kocsimúzeumot, a nagyeceni Széchenyi Emlékmúzeum közlekedési kiállítását, a múzeumvasutat, a paksi vasúti múzeumot. A Deák téri földalatti vasúti múzeum létrejötte is Neki köszönhető.

A számos hazai időszakos kiállítás mellett a nemzetközi kapcsolatokat is ápolta. Eredményes munkája elismeréseként a múzeumok nemzetközi szövetségének alelnökévé, később tiszteletbeli tagjává választották. Szinte felsorolni sem lehet azt a számos tisztséget, amelyet hosszú élete során betöltött, de a szakirodalmi munkásságot kellett volna talán elsősorban említeni. Meggyőződésem, hogy a legnagyobb volt és marad azokkal a munkáival, amelyekből generációk tanultak és fognak tanulni, amíg magyar vasút és magyar közlekedés lesz a térségben. Olyan termékeny, eredményes szerző soha nem lesz a közlekedéstörténet területén, mint amilyen Ő volt. Köszönet és hála annak az óriási értékű életműnek, amit ránk hagyott, igyekszünk ápolni, és nem feledjük, nem is lehet feledni műveit, tanítását.

Így gondolta ezt a Közlekedéstudományi Egyesület – amelynek alapító tagja volt – elnöksége is, amikor Kerkápoly Endre életműdíjat ítélünk meg számára. Sajnos a 2007. januári átadást már nem tudta megvárni, pedig elnökünkkel együtt nagyon reméltem a személyes találkozást. Fájdalom, ez nem jöhetett létre, de vigasz számunkra, hogy a díjat még életében kapta meg, csak átvenni nem tudta.

Dr. Béla Czére (1915–2006)

The community of transport historians lost an outstanding character who dedicated his whole life to the cause of railways. Béla Czére started his career as a railway official and from the first day on he never lost the love of railways, either as a professor, or as a colleague of the Scientific Railway Institute. In 1965 he was given the title "Doctor of Transport Sciences". Maybe the peak of his oeuvre was the moment when he was appointed director general of the Museum of Transport in 1967. He organised the scientific work in the museum; thanks to his activity the museum was given the position of state museum in 1970. He was the initiator of the idea to expand the museum's sphere of operation over the whole country. Thus he established the permanent exhibition representing the history of sailing on Lake Balaton, the coach museum in Parád or the railway museum in Paks. His absence will always be felt among his former colleagues or students.

Búcsú Tóth Jánostól (1934–2007)

H. Bathó Edit

Tóth János 1958-ban friss diplomásként érkezett a jászok fővárosába, hogy a Jász Múzeum vezetését átvegye. Már működésének kezdetén arra törekedett, hogy kialakítsa a múzeum határozottabb profilját, ezért nagy gondot fordított a helytörténeti, a néprajzi, a történeti dokumentációs, majd később az ipartörténeti gyűjtemény gyarapítására. Igazgatósága alatt az intézmény számos felbecsülhetetlen értékű hagyattal (Beleznay Antal, Tarnay Alajos, Palotásy János, Székely Mihály, Mérey László, Komáromy József, Sóty Zoltán, Pastinszky Miklós, Hamza Dezső Ákos hagyatéka), dokumentum- és tárggyűjteméssel gyarapodott. Nagy szakértelemmel és elkötelezettséggel vezette a jászok múzeumát. Működése alatt két állandó kiállítást készített a múzeumban: 1963-ban *A Jászság története az őskortól napjainkig*, 1975-ben pedig *A Jászság élete – a Lehel kürtje* címmel rendezett kiállítást, amely szakmai Nívódíjat kapott.

Munkásságának egyik nagy eredménye a *Jászsági Füzetek* és a *Jászsági Honismereti Adattár* című múzeumi kiadványsorozatok megindítása volt. Jelentős honismereti szerzőmunkát is végzett. Komoly szakmai segítséget nyújtott az egymás után kialakításra kerülő jászsági helytörténeti gyűjtemények-

nek. Helytörténeti, néprajzi gyűjtőpályázatok hirdetését meg, s a beérkező anyagok révén megalapozta a múzeum adattárát. A múzeum körül jelentős kutatógárdát alakított ki, amelynek tagjai (Rédei István, Molnár István, Faragó Jánosné, Macsi Sándor, Szikszai Gábor, Fodor István Ferenc) kutatásaikkal, megjelent munkáikkal beírták nevüket a Jászság történetébe. A tudományos kutatások mellett nagy hangsúlyt fektetett a múzeum köznevelődési és kulturális tevékenységére, ennek érdekében indította útjára az azóta is nagy sikerrel működő *Múzeumi esték* című rendezvénysorozatot. Igazgatósága alatt jelentősen bővült a Jász Múzeum épülete, valamint enyhültek a feszítő raktárgondok is.

Tóth János 36 éven át volt köztisztviselőként álló és elismert igazgatója a Jász Múzeumnak. Munkálkodása, szakértelme és a múzeum iránti szeretete révén a Jász Múzeum az országos érdeklődés középpontjába került. Múzeumszervező és tudományos munkásságát Jász-Nagykun-Szolnok Megyéért díjjal ismerték el, Jászberény városa Pro Urbe díjjal tisztelte meg, szülővárosa, Tura pedig díszpolgárává választotta. A Jász Múzeum volt Tóth János első és egyetlen munkahelye, s innen vonult nyugdíjba 1994 májusában. Úgy tervezte, hogy nyugdíjas éve alatt lesz majd ideje feldolgozni hatalmas összegyűjtött any-

gát, de súlyos betegsége megakadályozta ebben. Éveken át türelemmel viselte szenvedéseit, míg 2007. február 24-én 72 éves korában, csendesesen, végleg elment. Emlékét azonban megőrzi munkatársai, barátai, tisztelői és szeretett múzeuma.

Farewell to János Tóth (1934–2007)

The former director of the Jász Museum in Jászberény started his career in 1958. As a curator and a manager his greatest goal was always to create the character of the museum – by the enrichment of the ethnographical, local history and industrial history collections. János Tóth worked as the director of his beloved museum for 36 years. Thanks to his activity the Jász Museum became an integral part of the Hungarian museum world. His absence will always be felt by his former colleagues.

Könyv- és folyóiratszemle

Múzeumok Mindenkinek – gondolatok a múzeumpedagógiai kiadványokról

Matuz Edit

A 2003-ban a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Múzeumi Főosztálya által létrehozott *Múzeumok Mindenkinek* program a múzeumban őrzött kulturális javak szélesebb körű megismertetése mellett a látogatóbarátság erősítését tűzte ki céljául. Egyik hagyományos rendezvénye ősszel a *Múzeumpedagógiai Évnyitó*, melynek harmadik rendezvényére 2005-ben a Művészetek Palotájában, a Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeumban került sor.

Itt történt meg a meghirdetett múzeumi közművelődési, múzeumpedagógiai kiadványok készítésére kiírt pályázat értékelése, a Múzeumi Főosztály által alapított szakmai elismerés, a *Múzeumpedagógiai Nívódíj* átadása. Kilenc pályamű érkezett be, ezeket dr. Vígh Annamária, a Múzeumi Főosztály vezetője ismertette. A nyerteseket – amelyek jutalma az volt, hogy a Múzeumi Főosztály a Múzeumok Mindenkinek Program keretén belül támogatást nyújt a következő múzeumpedagógiai anyaguk megjelenítéséhez – dr. Koncz Erika helyettes államtitkár asszony hirdette ki. Első helyezett a „Szecessziósi” és a „Kortársunk a művészet. Modern színek, Kortársunk a művészet Mű, kritika” kiadvány lett.

„A szecesszió vidéke – a vidék szecessziója” című, a Megyei Múzeumok Igazgatóságának Szövetsége által 2005-ben rendezett vándorkiállításához készített „Szecessziósi” kiemelkedően szép kiállítású kiadvány. A bevezető gondolatok után feladatok következnek: rajzolás, a melléklet segítségével fogalom-magyarító kártyák készítése, színezés, a kiállításon szereplő üvegablakok kiválasztása, párosítás játékok stb. Nagyon ötletesek a mellékletek: kivágható képeret, tabló és szekrény, kiszínezhető, elküldhető képeslapok, Lesznai Anna meséjéhez készíthető szobabelső. Ezek otthoni munkára, a kiállításon látottak továbbgondolására sarkallnak. A téma nagyon hálás és mutatós, a szerzők ötletei pedig szinte kifogyhatatlanok, szerepel még a kötetben ex libris készítés, virághajtogatás, versfelismerés, keresztretjvény stb. Változatos, figyelemfelkeltő, a gyerekek fantáziáját és kez ügyességét megmozgató, a kiállítás megértését játékosan segítő kiadvány.

A Ludwig Múzeum „Lumú” füzetek két korosztály (7–12, 13–18 évesek) számára „A modernség talánya, válogatás a Mu-

sée national d’art moderne Centre Georges Pompidou gyűjteményéből” című kiállítás-hoz készültek. Mindkét szép, színes kiadvány öt-öt képzőművészeti alkotást mutat be a kiállítás anyagából, és ezekhez rendel egy-egy megoldandó, rajzos feladatot. Változatos kérdéseket tesz fel a szerző a műalkotásokkal kapcsolatban, amelyekre a gyerekeknek szóban kell válaszolniuk. A kicsik füzetében a szétnyitható lapon látható óriási hot dog korunk szimbóluma is lehetne. A nagyok füzetében kék mezőkben a képekkel kapcsolatos magyarító szöve-

Kortársunk a művészet Mű, kritika címlapja

geket, a piros mezőkben pedig a korosztálynak megfelelően nehezebb kérdéseket találunk az elemzett anyagra vonatkozóan. Mindkét füzetben jó ötlet az „ajánló”, amiben még egy-egy megtekintésre kiválasztott műre hívják fel a figyelmünket. A tanároknak és a diákoknak is nagy segítséget jelentenek ezek a kiadványok, mert a kortárs művészet nehezebben érthető alkotásaihoz nyújtanak megértési, megközelítési módokat.

A nagyon színvonalas mezőnyből az állandó kiállításokhoz készült „Vízi Móka Zsóka fóka módra” című kiadványt emelném ki. Jól összefoglalt és követendő a célkitűzése, ezért idézzük is: „*Ez a munkafüzet 10–110 éveseknek készült. Két múzeum ingyenesen látogatható kiállításában játékos feladatokkal, és bárhol elvégezhető kísérletekkel próbálja közelebb hozni a vizet és a vízi állatok világát. Jó szórakozást is ígér. Magányos farkasok, családok, osztályok és szakkörök is jól használhatják. A füzethez csak ceruza vagy toll kell és figyelem, játékos kedv, kalandvágy. Legtöbbször csak*

A „Szecessziósi” címlapja

kitölteni, aláhúzni, kiegészíteni, rajzolni kell. A kísérletek pedig bármely háztartásban gond nélkül elvégezhetők.” A füzetben Zsóka fóka segítségével megismerhetjük a Magyar Természettudományi Múzeumot: a bálnát, a korallzátonyok, akváriumok, a régi vízi élet világát és Noé bárkáját. Ezután az esztergomi Duna Múzeumban a vízigép, a térkép és a víz fontosságát tanulhatjuk meg. A kedves, vidám rajzocskák kitűnően egészítik ki a részletes, de mindenki számára érthető magyarázatokat. A kérdések, feladatok és otthon megoldható egyszerű kísérletek megfejtése az utolsó két oldalon található meg. A környezetvédelmi oldalai nagyon hasznosak, és minden korosztály száma megszívlelendők. A kivitele nagyon egyszerű, a kék színnyomás a vízre emlékeztető, nyomdailag olcsó megoldás, nagy példányszámban terjeszthető.

2006-ban a Múzeumok Mindenkinek Program negyedik Évnyitóján, a Petőfi Irodalmi Múzeumban a pályázat díjazottjait ismét Vígh Annamária értékelte, a díjakat pedig dr. Schneider Márta szakállamtitkár adta át. A Múzeumpedagógiai Nívódíjat a Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum Ráth György Múzeuma az *Ázsia a zsebedben* és Mácsai Anetta: *Magyar vadászatutazók a Magyar Földrajzi Múzeumban* – kiadványa nyerte el. Mindkettőről elmondható, hogy intézményének első, hiánypótló kezdeményezése, az állandó kiállításokat szemléletes, a leírásokat feladatokkal színesítő bemutatása. A Magyar

vadászatúzők füzet hagyományos felfogású és stílusú, ismerteti az utazók – Kittenberger Kálmán, Széchenyi Zsigmond, Sáska László, Molnár Gábor és Mészáros Kálmán – életét, szemléletes képekkel, idézetekkel egészítve ki azt. Második nagy egységében a Magyar Földrajzi Múzeum *Magyar utazók, földrajzi felfedezők* című kiállításán látható trófeák, illetve kitömött állatok leírását, színes rajzát láthatjuk. A preparálásról szóló rövid ismertetés után a „Törd a fejed!” című fejezet tíz feladata következik, amelyekre a kiállítás megtekintése vagy a füzet, esetleg kiegészítő könyvek elolvasása után lehet választ adni. Hasznos ötlet a kislexikon, az irodalomjegyzék és a mellékelt térképek közlése.

A Kelet-Ázsiai Múzeum kiadványa röviden ismerteti az érdeklődőkkel Hopp Ferenc életét, a Buddha szobrok jellemzőit, közben fogalompárosító kérdésekkel, rajzokkal, betűhálóval, kínai és japán írásjelekkel megoldható feladatokkal segíti a kiállított tárgyak könnyebb megismerését. Játékosságát növeli a kis csikós pulóveres kisfiú figurája, aki gondolkodik, rajzol, ír a feladatoknak megfelelően.

Állandó kiállításához, a Petőfi Irodalmi Múzeum Petőfi Sándor tárlatához kapcsolódik a *Tanuljátok meg, mi a költő...* című kiadvány is. A kiállításban őrzött relikviák, festmények, rajzok, kéziratok alapján adott feladatsorral követi végig a költő életét születésétől, haláláig, bemutatja mindennapjait és a reform kori életmódot is. Több célcsoport számára készült, ezért különböző nehézségű kérdéseket tartalmaz, mindenki válogathat tanulmányai, tudása szerint. A piktogramok – nézd meg, írd le, keresd meg – segítségével eligazít a teendők között, helyszínen, a játékos nyomozás során kell megtalálni a tárgyakat, valamint válaszolni a kérdésekre. A „mond el” feladatok megválaszolása a tanórán folytatható, a tanár vagy a múzeumpedagógus számára lehetővé teszi a kiállítás többretegű, mélyebb feldolgozását. Emellett a versidézetek felismerése, otthoni feladatok, motívumgyűjtések egyéni vagy csoportos elvégzése, és a középső oldalon található memóriajáték a kiadvány többszöri elővételére sarkall.

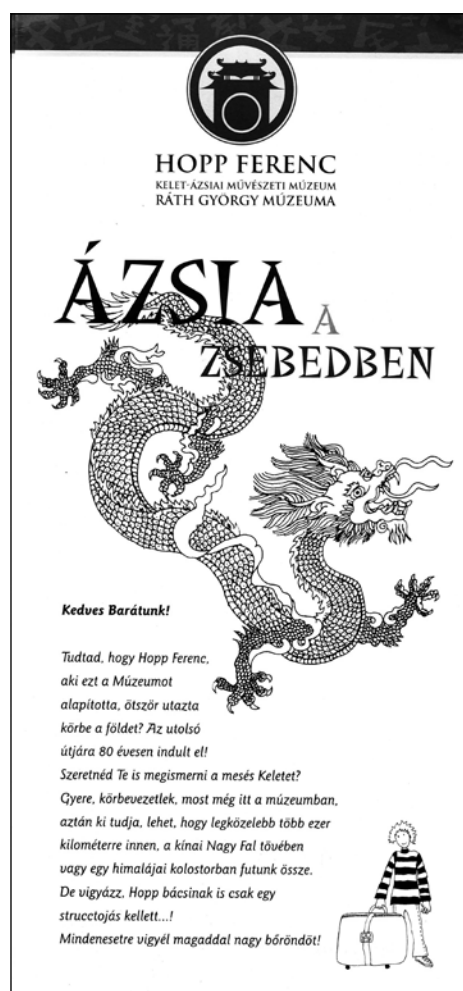
Példaértékű a Szépművészeti Múzeum kiadványsorozata, az utóbbi években minden ideiglenes, nagy kiállításukhoz készült gyerekeknek, családoknak szóló foglalkoztató anyag. Köszönhető ez annak a kitérő felkészültségű teamnek, amely a kiadványokat készíti, a foglalkozásokat, műhelymunkákat vezeti. 2005-ben a *Fáraók után, a Kopt művészet kincsei Egyiptomból* című füzetükkel és a *Miksa császár diadalmenete* két korosztály számára készült leporellójukkal neveztek be a versenyre. Mindkettőn hat Albrecht Dürer, Hans Burgkmair vagy Albrecht Altdorfer metszet látható.

Miksa császár képzeletbeli diadalmenetét, udvarát és hadjáratait ábrázoló metszetek szimbolikájának, történeteinek magyarázata mellett a belső lapok kérdéseket, feladatokat tartalmaznak.

A kisebbeknek szóló leporelló képeinek elemzése során megismerkedhetünk a korabeli mesterségek jelvényeivel, zene-szerszámokkal, zászlókkal stb. A nagyobbaknak szóló kiadványból nagyon sok érdekességet tudunk meg a solymászáttal, bajvívással, Miksa háborúival, a hadi trófeákkal és a híres királyokkal kapcsolatban. A nehezebb kérdések megoldása a lap alján található. Nagyon jó a két kiadvány, a mai fiatalok (és felnőttek!) számára szövevényes, nehezen érthető, jelképekkel telezsúfolt metszetek megértéséhez mindenképpen kell a magyarázat, s hogyha ezt szellemesen, játékosan, ugyanakkor sok információt nyújtva teszik meg a szerzők, ami nagyban hozzájárul a kiállítás befogadásához, sikeréhez. Jó ötlet a korosztályonkénti bontás és a kétnyelvűség is.

2006-ban a legjobb múzeumpedagógia kezdeményezés címet *Mi történt Annával* a Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum komplex „nyomozati” programcsomagja és a *LUMU 10-től 10-ig*, a Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeum sokrétű, több célcsoportot vonzó programsorozata

„Ázsia a zsebedben van” címlapja

ta kapta. A 2005-ös Nívódíjasok 2006-ban elkészült alkotásának, a Ludwig Múzeum: *Mű-Tárgy-Mű* színes és izgalmas digitális oktatási anyagának (Hemrik László szerkesztő, Siket Laura grafikus) és a Laczkó Dezső Múzeum „*A látottak mit láttatnak?*” – A badacsonyi Egry József Emlékmúzeum Egry irkája (Gopcsa Katalin) formájában és tartalmában is újszerű foglalkoztató füzetének bemutatására is sor került az Évnyitón.

A másodszer kiosztott *Családbarát Múzeum Díj 2006* elismerést Miszné Korenchy Anikó, a Múzeumok és Látogatók Alapítvány elnöke immár másodszer a Magyar Természettudományi Múzeumnak, a vidéki múzeumok közül pedig a Sóstói Múzeumfaluké képviselőinek adta át.

A 2005-ös kiadványok – a „Vizi Móra Zsóka fóka módra” kivételével – ideiglenes tárlatokhoz készültek, és nagy részük elfogyott a nyitvatartás ideje alatt. A maradék a kiállítás lebontása után sok esetben elkerült a múzeumi elárusítóhelyekről –, de már 2006-ban a Van Gogh kiállítás ideje alatt is hiába kerestük a Zsigmond kiállítás foglalkoztatófüzetét – és jó esetben csak a múzeumok Közösségkapcsolati Osztályán vagy Könyvtárában található meg egy-egy példány.

A füzetek legtöbbje kitérő segédanyagot jelent a történelem, irodalom vagy a művészettörténet tanításához, ezért jó lenne, ha széles körben ismertté válna – természetesen elsősorban a tárlatok idején –, és megmaradna az utókor számára is. Ezt nagyobb példányszámmal, szélesebb körű marketingtevékenységgel és néhány könyvtár kialakításával – ahonnan kikölcsönözhetőek, fénymásolhatóak volnának – érhetnénk el. Erre történt már kezdeményezés a *Látogatóbarát Múzeum Alapítvány* részéről. Ezúton is kérnénk minden kollégát, aki hasonló füzetet hoz létre, hogy juttassa el az Alapítványnak, illetve a *Múzeumismereti Oktatási és Képzési Iroda Könyvtárának* (Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum), hogy a sok szellemi termék, ötlet, feladat, és nem utolsósorban a ráfordított anyagi fedezet ne vesszen kárba, később is hozzáférhetővé váljon az érdeklődő tanárok, szülők, gyerekek számára. Ezenkívül hasznos lenne, ha a kiadványt megjelölt múzeum könyvtára is megőrizne néhány példányt az egyre több, tartalmában és kivitelében is egyre szebb kiadványokból.

A felsorolt múzeumpedagógiai kiadványokon kívül – különösen az utóbbi időben – szerencsére még több, a kiállításokat a diákok számára játékosan feldolgozó feladatlap, leporelló, füzet, sőt kisebb könyv született. Örvendetes, hogy szaporodnak a múzeumhoz kapcsolódó, gyermekeknek szóló honlapok – www.kolyok-muzeum.hu –, a múzeumok honlapjain megjelennek külön gyereklapok – www.pim/pimko.hu – vagy

népszerű, gyerekeknek szóló portálokon – www.egyszervolt.hu, Kincsvadászat menüpontja – múzeumpedagógiai kínálat is. Ezek állandó fejlesztés, bővítés alatt állnak. A feladatlapok, cikkek, képek letölthetősége, széles körű hozzáférhetőségük miatt korlátlan példányszámban és ingyen terjeszthetők, ami természetesen nem zárja ki a többi kiadvány jelentőségét sem.

A 2005. évi pályázatra beérkezett kiadványok

– *Szecessziósdi*. „A szecesszió vidéke – a vidék szecessziója” című, a Megyei Múzeumok Igazgatóságának Szövetsége által 2005-ben rendezett vándorkiállításához készített foglalkoztató füzet. Készítették: Gopcsa Katalin, Makai Betti (grafika), Vidi Nándorné, Veszprém, 2005. 27. p. ill.

– *Kortársunk a művészet. Modern színek*. „Lumú” füzet „A modernség talánya, válogatás a Musée national d'art moderne Centre Georges Pompidou gyűjteményéből 2005. március 15 – május 15” című kiállításához 7–12 évesek számára készült. Szöveg, szerkesztés: Timár Katalin, grafika, nyomdai előkészítés: Erdőháti Orsolya, Hemrik László, Budapest, 2005. 12. p. ill.

– *Kortársunk a művészet. Mű, kritika*. „Lumú” füzet „A modernség talánya, válogatás a Musée national d'art moderne Centre Georges Pompidou gyűjteményéből 2005. március 15 – május 15” című kiállításához 13–18 évesek számára. Szöveg, szerkesztés: Erdőháti Orsolya, Hemrik László, grafika, nyomdai előkészítés: Bartha Sándor, Budapest, 2005. 12. p. ill.

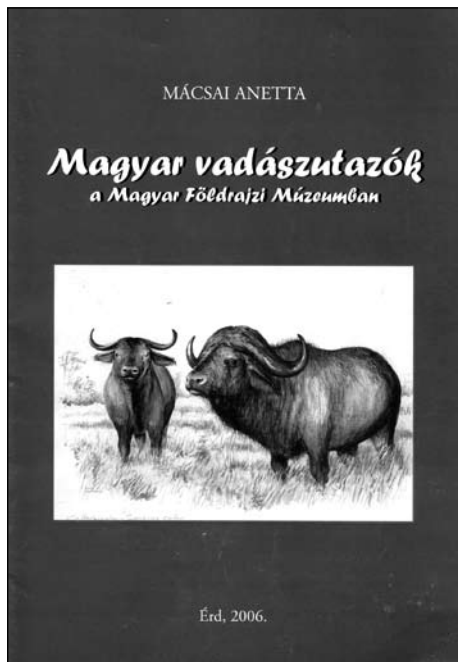
– *Habsburg Mária, Mohács özvegye. Foglalkoztató füzet gyerekeknek*. A Budapesti Történeti Múzeumban 2005. szeptember 30. – 2006. január 9. között megrendezett „Habsburg Mária, Mohács özvegye. A királyné és udvara 1521–1531” című kiállítás kísérő kiadványa. A kiállítás anyaga alapján összeállította: Matuz Edit, a kiállított anyag nyomán rajzolta: Szűcs Édua, Budapest, 2005. 24. p. ill.

– *„Életem regénye” Kísérő kiadvány a Petőfi Irodalmi Múzeum Móricz Zsigmond születésének 125. évfordulója alkalmából rendezett kiállításához*. Összeállította és szerkesztette: Hegyi Katalin, fotó: Dobóczy Zsolt, Gál Csaba. A 10–14 éves gyerekek feladatlapját készítette: Szilágyi Péter, a 14–18 éves tanulók feladatlapját készítette: Forgács Róbert, Budapest, 2005. 32+8. p. ill.

– *Az én gyűjteményem 2. – Sámánszobrok és kőjaguárok, Ecuador ősi művészete*. Megjelent a Néprajzi Múzeum „Sámánszobrok és kőjaguárok – Ecuador ősi művészete” című kiállításához 2005. június 25. – október 23. Írta és összeállította Főzy Vilma és

Gyarmati János, grafikai terv: Gerhes Gábor, műtárgy-fotók: Roboz László, műtárgy-rajzok: Pillár Éva, Budapest, 2005. 24. p. ill.

– *Mesterművek – 400 év francia festészete, fény és árnyék*. Múzeumi füzetek 6–9 éveseknek, Múzeumi füzetek 10–14 éveseknek, Múzeumi füzetek 15–18 éveseknek. Kiállítás: Múcsarnok, 2004. december 16 – 2005. február 27. Szerzők: Borovi Dániel, Losonczy Eszter, Stepanović Tijana, Szabics Ágnes, terv: Bárd Johanna, Budapest 2004.

A Magyar vadászutazók címlapja

– *Miksa császár diadalmenete Családi vezető*. A Szépművészeti Múzeumban 2005. július 1. – november 18. között megrendezett „Dürer és kortársai” című kiállításához kapcsolódó magyar és angol nyelvű kiadványok. Szerzők: Juhász Litzta, László Zsófia, grafika: Turny Zoltán

– *Miksa császár diadalmenete Érdekeségek, feladatok középiskolások részére*. Szerző: Mertus Ágnes, grafika: Turny Zoltán, Budapest, 2005.

– *Fáraók után, a Kopt művészet kincsei Egyiptomból*. A Szépművészeti Múzeumban 2005. március 18. – május 18. között megrendezett kiállításához kapcsolódott két kiadvány Az Istenek nyomában Családi füzet, 6–10 éves gyerekeknek és szüleiknek készült, a feladatlap 10–14 éves fiataloknak szólt.

– *Vízi Móka Zsóka foka módra. Játékos feladatgyűjtemény a Víz Világnapjára és máskorra*. A Magyar Természettudományi Múzeum és a Duna Múzeum (Magyar Környezetvédelmi és Vízügyi Múzeum) kiadványa. Írta: Dr. Vásárhelyi Tamás – Vásárhelyi

lyi Kriszta, illusztrációk: Vásárhelyi Kriszta, Budapest, 2005. 21. p. ill.

A 2006-os pályázat kiadványai

– *Magyar vadászutazók a Magyar Földrajzi Múzeumban*. Múzeumpedagógiai füzet a „Magyar utazók, földrajzi felfedezők” című kiállításához. Írta: Mácsai Anetta, a preparálás fejezetet: Sipos György, illusztráció: Pál János, a térképet szerkesztette: Nemerkenyi Zsombor, Magyar Földrajzi Múzeum, Érd, 2006. 24. p. ill.

– *Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum Ráth György Múzeuma „Ázsia a zsebedben”*. Vezető a Múzeum állandó kiállításaihoz, szerkesztette: Szabó Krisztina, az illusztrációkat készítette: Tóth Zsuzsanna, Budapest, 2006. ill. A kiadvány létrejöttét a Baktay Ervin Alapítvány a Keleti Művészetekért és a Terézvárosi Polgármesteri Hivatal támogatta.

– *Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum, Kabuki*. A Múzeum a „Sztárvilág a kabuki színházban – XIX. századi japán fametszetek a tókiói Nemzeti Színház gyűjteményéből” című az Iparművészeti Múzeumban megrendezett kiállításához készült. Írta és szerkesztette: Szabó Krisztina, az illusztrációkat készítette: Dénes Attila, Budapest, 2006.

– *„Tanuljátok meg, mi a költő...” Az állandó Petőfi-kiállítás foglalkoztató füzet 10–16 évesek számára*. Szöveg: Matuz Edit, szakmai lektor: dr. Ratzky Rita, grafika és kiadványterv: Gaál Réka, fotó: Dobóczy Zsolt és Gál Csaba, Budapest 2006. 23. p. ill.

– *Sigismundus – Rex et imperator*. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 2006. március 18. – június 18. A Szépművészeti Múzeum kiállításához készült családi füzet és feladatlapok. A sorozat tervét Gyuska Györgyi, a 6–10 éveseknek szóló két lap szövegét Mertus Ágnes és Antalffy Péter, rajzát Tettamanti Zsófia, az 1. feladatlap szövegét Mertus Ágnes, rajzait Tettamanti Zsófia és Szegedi Katalin, a 2. feladatlap szövegét Bartos Zoltán, rajzait Szegedi Katalin, a 3. feladatlap szövegét Antalffy Péter, a 4. feladatlapét Drinóczky Viktória, rajzait Szegedi Katalin, az 5. feladatlap szövegét László Zsófi, rajzait Tettamanti Zsófia és Szegedi Katalin készítette. Budapest, 2006.

– *Múzeum. Mi ez meg az?* A Marcali Városi Helytörténeti Múzeum Mesterek és műhelyek című állandó kiállításának foglalkoztató füzet. Készítette: Szabó Emília, Kaposvár, 2006.

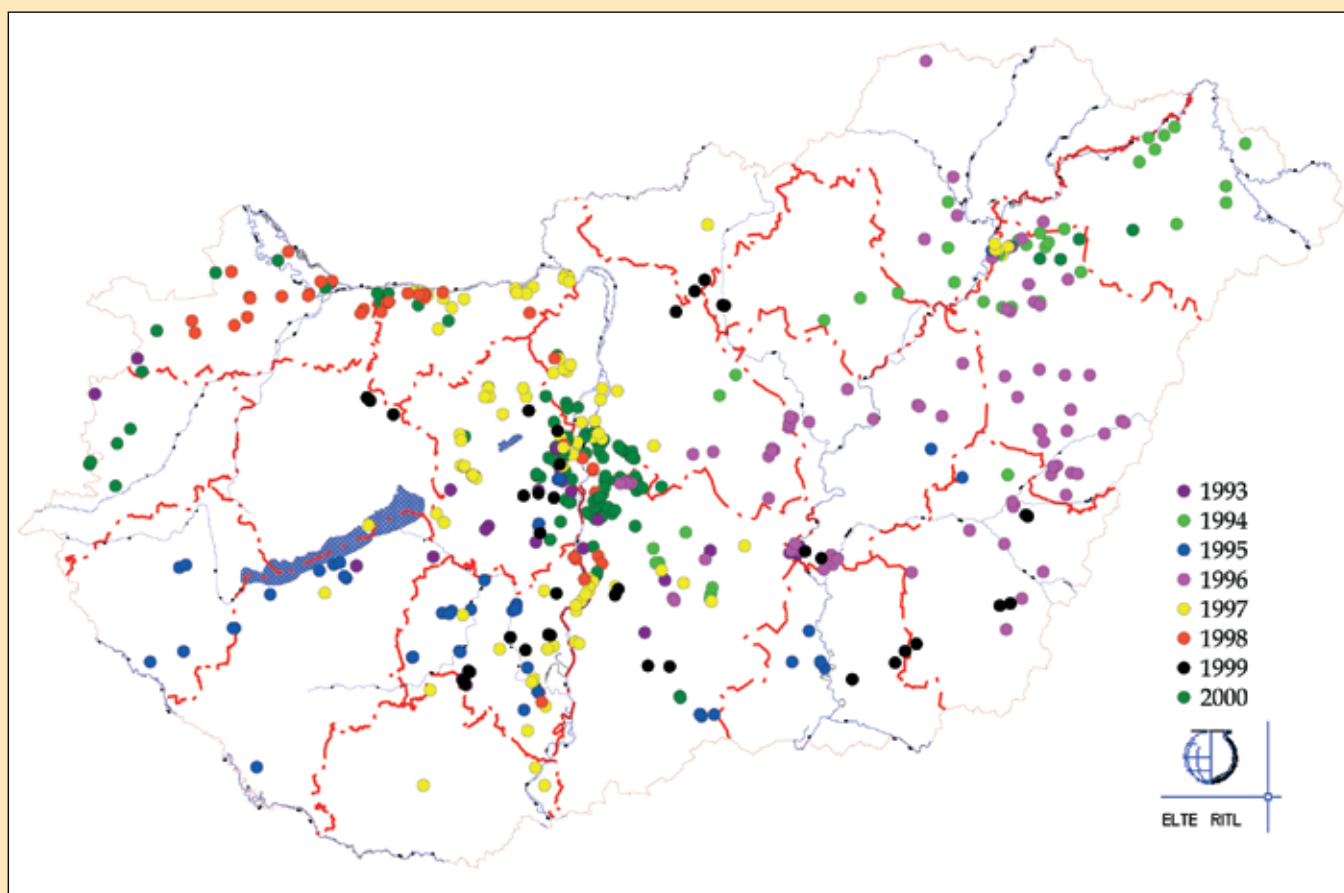
– *Róth Miksa kifestő*. A Róth Miksa Emlékház által kiadott színezőfüzet. Szerkesztette: Fényi Tibor, grafika: Lévy Jenő, Budapest 2006, 36. p.

E számunk szerzői

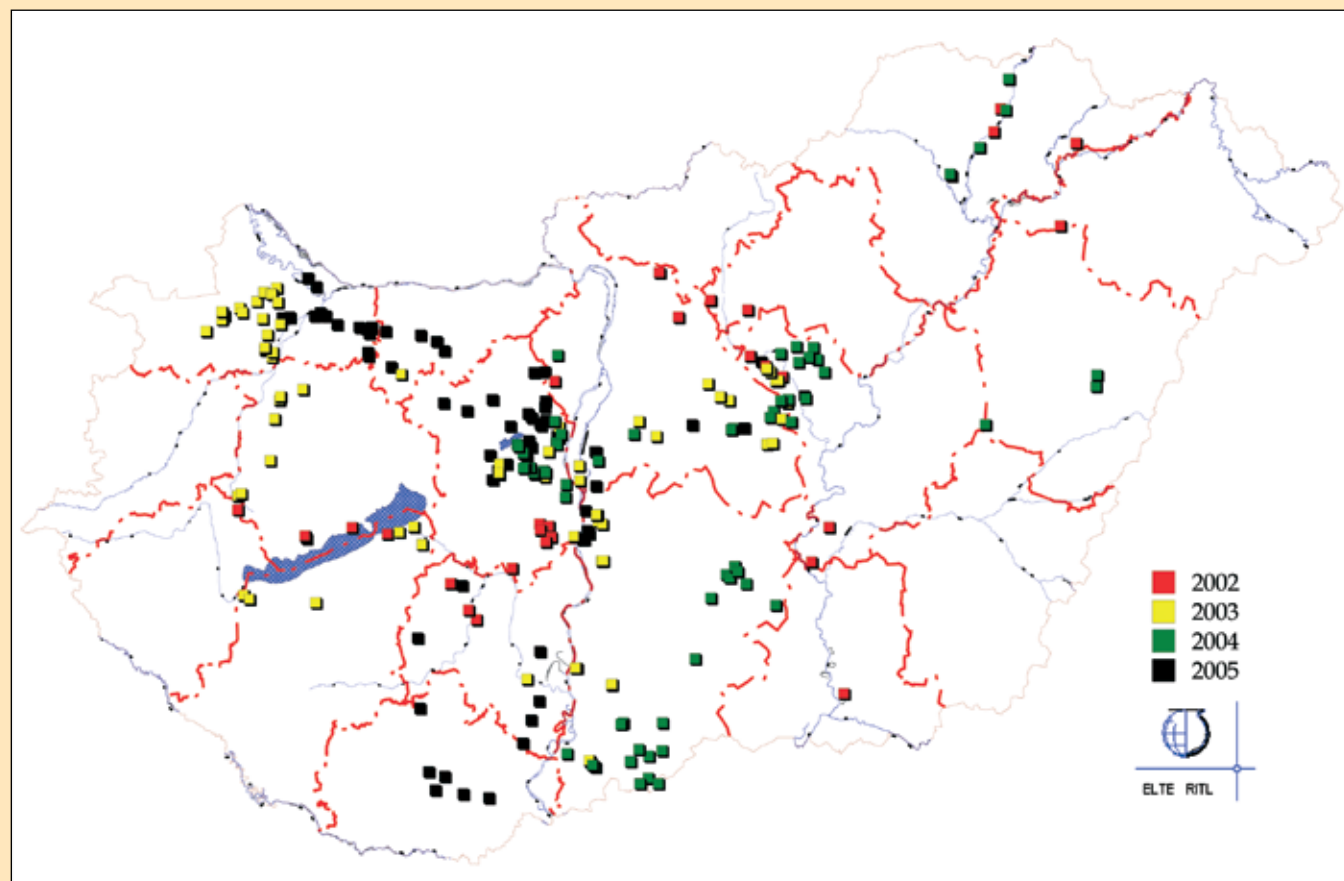
- Anders Alexandra dr. (1966)
régész
kandidátus
tudományos főmunkatárs
MTA-ELTE Interdiszciplináris
Régészettudományi
Kutatócsoport
Budapest
- Aradi Csilla M. (1963)
régész
területi felügyelő
Kulturális Örökségvédelmi
Hivatal
Pécsi Iroda
- Bathó Edit dr. (1956)
etnográfus
PhD
igazgató
Jász Múzeum
Jászberény
- Bertók Gábor
régész
térinformatikus
Baranya Megyei Múzeumok
Igazgatósága
Pécs
- Czajlik Zoltán (1965)
régész
tudományos főmunkatárs
ELTE Régészettudományi
Intézet
Budapest
- Csányi Marietta dr. (1949)
régész
PhD
osztályvezető
Damjanich János Múzeum
Szolnok
- Gergely Katalin dr. (1946)
etnográfus
galériavezető
Hegyvidéki Galéria
Budapest
- Hajdú Ádám (1976)
régész
területi felügyelő
Kulturális Örökségvédelmi
Hivatal
Pécsi Iroda
- Honti Szilvia dr. (1955)
régész
PhD
főmuzeológus
Somogy Megyei Múzeumok
Igazgatósága
Kaposvár
- Katona András dr. (1938)
vasúti mérnök
ny. főigazgató
Közlekedési Múzeum
Budapest
- Kocsis László dr. (1949)
régész-muzeológus
kandidátus
tudományos főmunkatárs
a Római Gyűjtemény vezetője
Magyar Nemzeti Múzeum
Budapest
- Liska András
régész
muzeológus
Erkel Ferenc Múzeum
Gyula
- Liviu, Marta
Szatmár Megyei Múzeum
Szatmárnémeti
- Matuz Edit
régész
muzeumpedagógus
Petőfi Irodalmi Múzeum
Budapest
- Mészáros Patricia (1976)
régész
muzeológus
Móra Ferenc Múzeum
Szeged
- Nagy Erzsébet (1956)
régész
főmuzeológus
osztályvezető
BMMI Janus Pannonius
Múzeum
Pécs
- Ódor János Gábor (1973)
régész
főmuzeológus
osztályvezető
Wosinsky Mór Megyei Múzeum
Szekszárd
- Paluch Gábor (1977)
régész
Ásatárs Kft
Szeged
- Polgár Zoltán (1965)
régész
főmuzeológus
Damjanich János Múzeum
Szolnok
- Reményi László (1973)
régész, történész
főmuzeológus
Budapesti Történeti Múzeum
Budapest
- Ringer István (1979)
régész
muzeológus
MNM Rákóczi Múzeuma
Sárospatak
- Sallay Gergely Pál (1977)
történész muzeológus
gyűjteményvezető
Hadtörténeti Múzeum
Budapest
- Sinkó Katalin dr.
művészettörténész
ny. főosztályvezető
Magyar Nemzeti Galéria
Budapest
- Somogyvári Ágnes dr.
régész, történész
osztályvezető
Bács-Kiskun Megyei
Önkormányzat
Múzeumi Szervezete
Kecskemét
- Sóskúti Kornél (1980)
régész
muzeológus
Móra Ferenc Múzeum
Szeged
- Szócs Péter Levente
Szatmár Megyei Múzeum
Szatmárnémeti
- Szörényi Gábor András (1979)
régész, történész
muzeológus
Herman Ottó Múzeum
Miskolc
- Tárnoki Judit dr. (1957)
régész
főmuzeológus
Damjanich János Múzeum
Szolnok
- Tari Edit dr.
régész
főmuzeológus
Kossuth Múzeum
Cegléd
- Tóth János Attila dr. (1974)
régész
PhD
örökségvédelmi referens
Kulturális Örökségvédelmi
Hivatal
Dokumentációs Igazgatóság
Budapest
- Vándor László dr. (1949)
régész, történész
kandidátus
igazgató
Zala Megyei Múzeumi
Szervezet
Zalaegerszeg
- Wilhelm Gábor Sz. (1975)
régész
muzeológus
Móra Ferenc Múzeum
Szeged
- Závodi Szilvia (1976)
történész muzeológus
gyűjteményvezető
Hadtörténeti Múzeum
Budapest
- Zsidi Paula dr. (1952)
régész
PhD
főigazgató-helyettes
Budapesti Történeti Múzeum
Budapest

Légirégészet

Aerial Archaeology

A magyar–francia légirégészeti kutatási programban azonosított légifotó lelőhelyek
Aerial photo-sites identified during the Hungarian-French aerial-archaeological research project

Új légifotó lelőhelyek 2001–2005 között (ELTE Régészeti Intézet)
New aerial photo-sites between 2001 and 2005 (ELTE Archaeological Institute)

MAGYAR MÚZEUMOK

